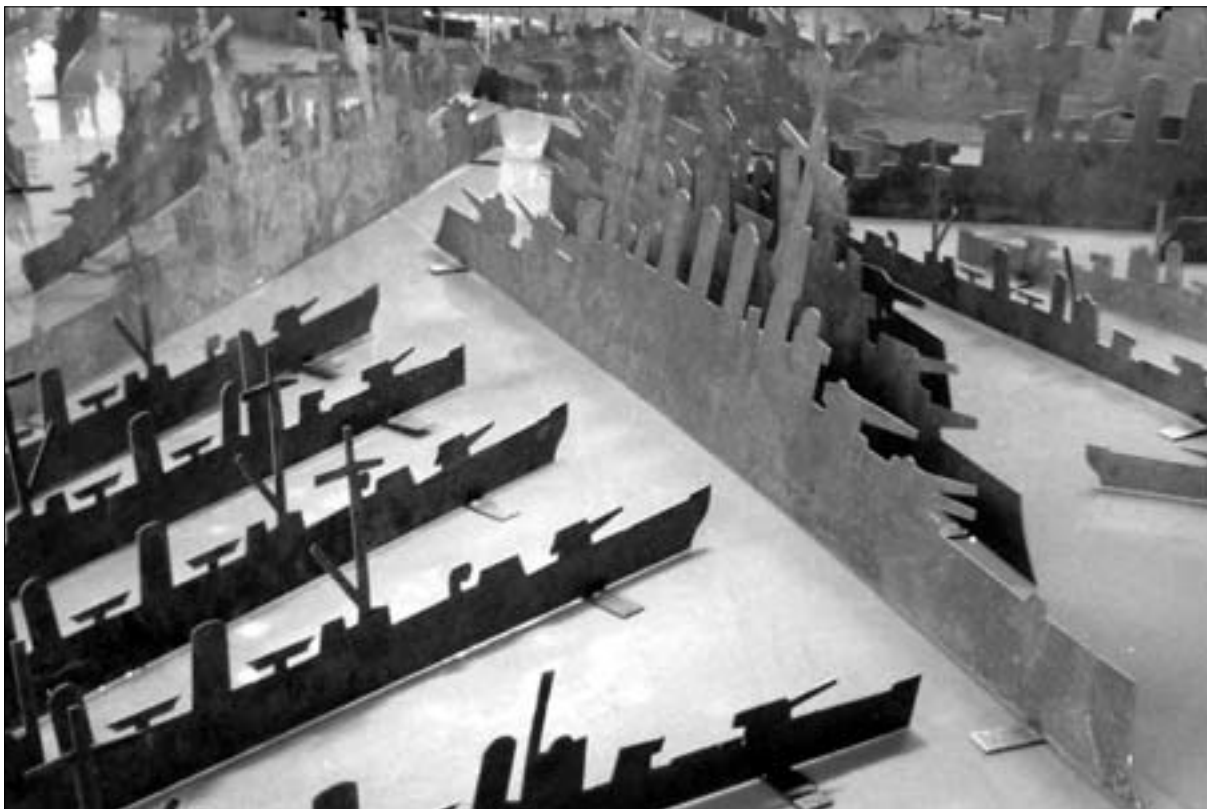

незалежний культурологічний часопис "І"
21 рік видання

61
2010

nezaležnyj kul`turolohičnyj časopys "І"

**Видання здійснено
за підтримки
Black Sea Trust (Бухарест),
German Marshall Fund,
а також за інституційної
підтримки
Міжнародного Фонду
“Відродження” (Київ)**

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА
Тарас Возняк
(головний редактор)
Ірина Магдиш
Олесь Пограничний
Михайло Москаль

В окремих статтях збережено
правопис оригіналу

Адреса редакції:
e-mail: info@ji.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua
www.ji.lviv.ua

© Редакція журналу «Ї», 2010

Безпека у басейні Чорного моря як дзеркало світових геополітичних змін

Поки ми готували до випуску це число журналу, присвячене проблематиці безпеки у басейні Чорного моря, ситуація в регіоні змінювалася просто шаленими темпами. У цьому сенсі ми отримали навіть певну сатисфакцію – плануючи випуск цього числа ще рік тому, ми передбачили особливе значення цього регіону як для України, так і для світу.

Але що ж сталося? Невже не таке вже й потужне військово-угрупкування, як Чорноморський флот Російської Федерації, та ще й у замкнутому басейні Чорного моря, має такий великий вплив? Звичайно ж, ні.

Незаконна пролонгація його присутності у Криму, безкарне і демонстративне ламання Конституції України при прийнятті такого рішення є тільки символами, симптомами, які свідчать про те, що щось радикально змінилося у геополітичній ситуації не лише в регіоні, але і у світі.

Що саме?

Пошлюся на думки українського політичного аналітика Євгена Жеребецького.

Передусім, із приходом нового президента США Барака Хусейна Обама було переосмислено виклики і загрози, які США визнають визначальними.

Одним з головних викликів є, поза всяким сумнівом, неефективність всієї фінансово-економічної системи світу. Фінансово-кредитна криза є тому свідченням. Але це тільки вершина айсберга економічних потрясінь, які можуть нас очікувати.

Вичерпуються ресурси долара як світової валюти. Що безпосередньо загрожує не тільки і не стільки США, як усьому світу. У світі накопичилась величезна маса все більш девальвуючої доларової маси. Більша частина доларових запасів є у розпорядженні Китаю. І, таким чином, Китай став, з одного боку, головним «банкіром» США. А з іншого – він страшенно залежить від курсу долара. Це своєрідне протягування-протистояння. Поборювання у співпраці.

Китай, з огляду на багато чинників, поступово, але впевнено стає головним конкурентом США. Що може мати і має безпосередні геополітичні наслідки. Регіоном великого світового протистояння, як про це давно писав Генрі Кіссінджер, став Тихий океан.

Водночас США не бачать більше в Росії свого головного конкурента. Радше норавливого союзника. Росія має такі ж складні відносини з Китаєм, як і США. Ба більше – США зацікавлені у Росії як у своєму геополітичному союзнику у конкуренції з Китаєм. Росія потрібна США в оновленому чи розширеному НАТО – назовімо його НАТО+. Це свого роду не «дружба-з», а «дружба-проти».

Але у Росії є маса внутрішніх проблем. Це глибоко хворі суспільство, популяція та економіка. Про це рекомендую кинути оком на цьому інтернетресурсі (http://www.rf-agency.ru/acn/stat_ru). Тому США зацікавлені і у відносному зміцненні Росії. Навіть коштом України чи інших країн колишнього ССРСР. Ось і відповідь – чому РФ так вільно останнім часом почуває себе в Україні. І не лише в Україні, але і у Киргизстані. Чому їй так легко вдається «зачищати» здобутки кольорових демократичних революцій у цих країнах. Причому, зверніть увагу – якщо не під схвалення, то принаймні під «закривання очей» на це як США, так і ЕС.

З іншого боку, все більш проблематичним стає Проект ЕС. Розширення ЕС та остання фінансово-кредитна криза призвели не до консолідації Європи, а до її розповзання. Послабився базовий для ЕС зв'язок Німеччини та Франції (читай Андре Глюксмана) – це

є свідченням не лише того, що результати II Світової війни подолано, а й того, що геополітична констеляція в Європі повертається до свого звичного стану – Німеччина та Росія знову утворюють союз. Кілька разів цей союз призводив до світових війн.

Таким чином, не маючи на розманижений ЕС особливої надії в сенсі активної участі в новому протистоянні з Китаєм, США de facto толерують зміцнення російської присутності в басейні Чорного моря, як і в багатьох інших регіонах. А тому підписані Харківські угоди, які дуже ускладнили внутрішню консолідацію України і в перспективі можуть вести аж до розпаду України, були негласно сприйняті передусім у США, а потім і в ЕС. Претекст – поліпшення стосунків Росії з Україною.

Росія це розуміє як дозвіл на поступову інтеграцію України у свої проекти. Принаймні частини України. А решта – тобто проблематична Західна Україна – так чи інак може бути виштовхнута з цього російського інтеграційного проекту. Дуже симптоматично, що деякі ідеологи нової влади в Україні заговорили про те, що Галичина (як мінімум) не є Україною – Україною в їхньому розумінні як російського проекту.

Звичайно ж, ініційований Росією можливий інтегративний чи навіть ліквідаційний процес може розпочатися з Криму. Для того і створюєть-

ся, ламаючи українське право, на десятиліття наперед міцна законодавча база. Для того і закріплюється російський форпост у Криму. Тому безвідносно, хто буде правити Україною, він повинен бути готовим переосмислити те, що є Україною. Свого часу таке переосмислення для Польщі здійснило середовище польського паризького журналу «Kultura».

Звичайно, можливий і інший вихід з ситуації. Можливий опір. Але він передбачає внутрішню консолідацію українського суспільства. А такої немає. Він передбачає також все ж більшу прихильність до України міжнародного співтовариства. На сьогодні, парадоксальним чином, головним союзником українського незалежництва та соборності є Китай. Однак, чи є розуміння цього у вищого керівництва країни – залишається великим запитанням.

Очевидно, що такими ж союзниками можуть стати сили, що прийдуть до керівництва США після епохи Барака Обами. Зрештою, у США політична система настільки збалансована, що вже сьогодні ці сили доволі впливові і за політичної волі з ними можна розпочинати політичний діалог, який буде спрямований у майбутнє.

Тарас Возняк

Bezpeka u basejni Čornoho mořa jak dzerkalo svitovyx heopolityčnyx zmin

Poky my hotuvaly do vypusku ce čyslo žurnalu, prysvjačene problematyci bezpeky u basejni Čornoho mořa, situacija v rehioni zmiňuvalaša prosto šalenymy tempamy.

U čomu sensi my otrymaly navit' pevnu satysfakciju – planujučy vypusk čoho čysla šče rik tomu, my peredbačyly osoblyve značennja čoho rehionu jak dľa Ukrainy, tak i dľa svitu.

Ale ščo ž staloša? Nevže ne take vže j potužne vijskove uhrupuvannja, jak Čornomorškyj flot Rosijskoji Federaciji, ta šče j u zamknutomu basejni Čornoho mořa, maje takyj velykyj vplyv? Zvyčajno ž, ni.

Nezakonna prolonhacija joho prysutnosti u Krymu, bezkarne i demonstrativne lamanňa Konstytuciji Ukrainy pry pryjňatti takoho rišennja je tiľky symvolamy, symptomamy, jaki svidčat' pro te, ščo ščoś radykaľno zminyloša u heopolityčnij situaciji ne lyše v rehioni, ale i u sviti.

Ščo same?

Pošľuša na dumky ukrajinskoho polityčného analityka Jevhena Žerebečkoho.

Peredusim, iz pryxodom novoho prezidenta SŠA Baraka Xusejna Obamy bulo pereosmysleno vyklyky i zahrozy, jaki SŠA vyznajuť vyznačal'nymy.

Odnym z holovnyx vyklykiv je, poza vsakym sumnivom, neefektyvnist' vsijeji finansovo-ekonomičnoji systemy svitu. Finansovo-kredytna kryza je tomu svidčennjam. Ale ce tiľky veršyna ajsberha ekonomičnyx potřasiň, jaki možuť nas očikuvaty.

Vyčerpujuťša resursy dolara jak svitovoji vaľuty. Ščo bezposeredňo zahrožuje ne tiľky i ne stiľky SŠA, jak ušomu svitu. U sviti nakopyčyłaš velyčezna masa vse biľš deval'vujučoji dolarovoji masy. Biľša častyna dolarovyx zapasiv je u rozporadženni Kytaju. I, takym čynom, Kytaj stav, z odnoho boku, holovnym «bankirom» SŠA. A z ynšoho – vin strašenno založyť vid kursu dolara. Ce svoje ridne prot'ahuvannja-protystojannja. Pobořuvannja u spivpraci.

Kytaj, z ohľadu na bahato čynnykiv, postupovo, ale vpevneno staje holovnym konkurentom SŠA. Ščo može maty i maje bezposeredni heopolityčni naslidky. Rehionom velykoho svitovoho protystojannja, jak pro ce davno pysav Henri Kissinžer, stav Tyxyj okean.

Vodnočas SŠA ne bačat' biľše v Rosiji svoho holovného konkurenta. Radše norovlyvoho

sojuznyka. Rosija maje taki z skladni vidnosyny z Kytajem, jak i SŠA. Ba biľše – SŠA zacikavleni u Rosiji jak u svojemu heopolityčnomu sojuznyku u konkurenciji z Kytajem. Rosija potřibna SŠA v onovlenomu čy rozšyrenomu NATO – nazvimo joho NATO+. Ce svoho rodu ne «družba-z», a «družba-proty».

Ale u Rosiji je masa vnutrišnix problem. Ce hlyboko xvori suspil'stvo, popuľacija ta ekonomika. Pro ce rekomenduju kynuty okom na čomu internetresursi (http://www.rf-agency.ru/acn/stat_ru). Tomu SŠA zacikavleni i u vidnosnomu zmicnenni Rosiji. Navit' koštom Ukrainy čy ynšyx krajin kolyšného SSSR. Oš i vidpovid' – čomu RF tak viľno ostannim časom počuvaje sebe v Ukraini. I ne lyše v Ukraini, ale i u Kyrhyzstani. Čomu jij tak lahko vdajeťša «začyščaty» zdobutky koľorovyx demokratyčnyx revolucij u cyx krajinax. Pryčomu, zvernitiť uvahu – jakščo ne pid sxvalennja, to prynajmni pid «zakryvannja očej» na ce jak SŠA, tak i ES.

Z ynšoho boku, vse biľš problematyčnym staje Proekt ES. Rozšyrenňa ES ta ostannja finansovo-kredytna kryza pryzvely ne do konsolidaciji Evropy, a do jiji rozpovzannja. Poslabyvša bazovyj dľa ES zv'jazok Nimeččyny ta Franciji (cytaj Andre Hľuksmana) – ce je svidčennjam ne lyše toho, ščo re-

zuľtaty II Svitovoji vijny podolano, a j toho, ťťo heopolityľna konstelacija v Evropi povertaľetťa do svoho zvyľnogo stanu - Nimeľľyna ta Rosija znovu utvofujutť sojuz. Kilka raziv cej sojuz pryzvodyv do svitovyx vijn.

Takym ľynom, ne majuľy na rozmaniľenyj ES osoblyvoji nadiji v sensi aktyvnoji uľasty v novomu protystojanni z Kytajem, SŤA de facto tolerujutť zmicnenťa rosijskoji prysutnosti v basejni ľornofo moľa, jak i v bahatťox ynťyx rehionax. A tomu pidpysani Xarkivťki uhody, jaki duľe uskladnyly vnutriťťnu konsolidaciju Ukrajiny i v perspektyvi moľutť vesty aľ do rozpadu Ukrajiny, buly nehlasno spryjťnati peredusim u SŤA, a potom i v ES. Pretekst – polipťťenťa stosunkiv Rosiji z Ukrajinoju.

Rosija ce rozumije jak dozvil na postupovu inteľraciju Ukrajiny u svoji proekty. Prynajmni ľasty ny Ukrajiny. A reťta - tobtťo problematyľna Zaxidna Ukrajina – tak ľy ynak moľe buty vyťstovxnuta z ľoho rosijskťoho inteľracijnťoho proektu. Duľe symptomatyľno, ťťo dejaki ideolohy novoji vlady v Ukraini zahovoryly pro te, ťťo Halyľyna (jak minimum) ne je Ukrajinoju – Ukrajinoju v jixťomu rozuminni jak rosijskťoho proektu.

Zvyľajno ť, inicijovanyj Rosijeju moľlyvyj inteľratyvnyj ľy navitť likvidacijnyj proces moľe

rozpoľatyťa z Krymu. Dľa toho i stvofujetťa, lamajuľy ukrajinske pravo, na deťatylitťa napered micna zakonodavľa baza. Dľa toho i zakriplťujetťa rosijskyj forpost u Krymu. Tomu bezvidnosno, xto bude pravyty Ukrajinoju, vin povynen buty hotovym pereosmyslyty te, ťťo je Ukrajinoju. Svoho ľasu take pereosmyslenťa dľa Polťťci zdijsnylo seredovyťťe polťskťoho paryľkťoho ťurnalu «Kultura».

Zvyľajno, moľlyvyj i ynťy vyxid z sytuaciji. Moľlyvyj opir. Ale vin peredbaľaje vnutriťťnu konsolidaciju ukrajinskťoho suspilťstva. A takťoji nemaje. Vin peredbaľaje takťoľ vse ť bilťťu pryxylťnistť do Ukrajiny miľnarodnoho spivtovarystva. Na ťohodni, paradoksalťnym ľynom, holovnym sojuznykom ukrajinskťoho nezaleľnyctva ta sobornosty je Kytaj. Odnak, ľy je rozuminťa ľoho u vyťťoho kerivnyctva krajiny – zalyťajetťa velykym zapytanťam.

Oľevyďno, ťťo takymy ť sojuznykamy moľutť staty syly, ťťo pryjduť do kerivnyctva SŤA pisľa epoxy Baraka Obamy. Zreťtoju, u SŤA polityľna systema nastilťky zbalansovana, ťťo vľe ťohodni ci syly dovoli vplyvovi i za polityľnoji voli z nymy moľna rozpoľynaty polityľnyj dialoh, jakyj bude spľamovanyj u majbutťne.

Taras Vozňak

Тарас Возняк	2	Безпека у басейні Чорного моря як дзеркало світових геополітичних змін
Тарас Возняк	8	Відхилення електорального маятника чи підготовка до згорання українського проекту?
На розломі цивілізацій.	20	Середземномор'я – Чорномор'я – Каспій
Олександр Ірхін	36	Росія і США після «холодної війни»: тривалий шлях до нової міжнародної системи
Олексій Волович	46	Шляхи і засоби розв'язання проблеми базування Чорноморського флоту РФ у Севастополі
Володимир Притула	56	Чи гарантує Чорноморський флот Росії безпеку України?
Ремзі Хаваджі	62	Проблеми інтеграції кримських татар в українське суспільство
Світлана Конончук	68	«Харківські» угоди. 30% чи 30 срібняків?
Інтерв'ю	74	з головою Ісламського комітету Росії Гейдаром Джемалем
Тарас Возняк	78	Геополітичні виклики для президента Барака Хусейна Обама
Селеста Воландер	82	США не розглядають Чорноморський регіон як буферну зону
Ваге Аветян	88	План Путіна – порвати Грузію на частини і змусити її проситися назад в ССРСР
Сергій Глазков	94	Амбіції Кремля: за ким дзвонить дзвін?
Рендал Колінз	100	Сучасна технологія і геополітика
Джонатан Тернер	120	Геополітика в контексті світосистем і цивілізацій
Пол Ф. Діль, Гері Гьорц	138	Територіальні зміни і збройний конфлікт
Карен Раслер,	156	Визначення системних воєн
Вільям Р. Томпсон		

В І Д Х И Л Е Н Н Я
Е Л Е К Т О Р А Л Ь Н О Г О
М А Я Т Н И К А
Ч И П І Д Г О Т О В К А Д О
З Г О Р Т А Н Н Я
У К Р А Ї Н С Ь К О Г О
П Р О Е К Т У ?

Гарас Возняк

Бліцкріг, блискавична війна, яка мала на меті захоплення всієї повноти влади в Україні однією політичною силою – Партією регіонів, яка супроводжувалася безпрецедентною і демонстративною наругою над Конституцією України, завершилася. Все відбулося настільки миттєво, що опоненти навіть не змогли зреагувати, якщо не враховувати кількох кволих протестів. Тим більше не встигла зреагувати і деморалізована частина суспільства, яка не голосувала за президента Віктора Януковича, а це рішуче більша частина суспільства. Реально за Януковича проголосувало тільки близько третини виборців, що мають голос. Саме від їхнього імені він і здійснює свою політику. Однак постає запитання – а чи політик, якого реально підтримала третина виборців, має легітимне право на всю повноту влади в країні? Запитання далеко не риторичне. Тому ситуацію із захопленням всієї влади в Україні одним політичним угрупованням потрібно нагально та відверто осмислити у всій повноті та у наслідках, які з цього витікають.

Для початку коротка хронологія подій:

- Політично безпрецедентна зміна Закону про вибори президента України між першим та другим турами президентських виборів. Обґрунтуванням стала небезпідставна підозра в тому, що Юлія Тимошенко взяла курс на принаймні частковий зрив виборів у Луганській, Донецькій та Криму. Цю драстичну зміну миттєво підтримав президент Ющенко.

- Що б там не говорилося в українських судах, на моє глибоке переконання, у тих самих областях була масова фальсифікація результатів виборів.

- З огляду на самовпевненість Юлії Тимошенко, що, мовляв, через безвихідь їй вдасться змусити всі національно-демократичні сили підтримати її у другому турі, та з огляду на прорахунки її політтехнологів, які радили їй не втручатися у вибори в цих областях, де їй і так не здобути голосів, вона зробила спробу піти на зрив виборів принаймні у частині виборчих округів через відкликання своїх представників у виборчих комісіях. Однак, коли зрозуміла, що це не вдасться, вона не змогла нічого протиставити масованому фальшуванню виборів. Тимошенко «зекономила», знехтувавши підготовкою корпусу кваліфікованих членів виборчих комісій та юридичним супроводом кампанії в цих регіонах. Отож ми бачимо, що обидва претенденти були готові до фальсифікації виборів. Партії регіонів це вдалося краще.

- Наступним актом ламання права, попри неготовність Тимошенко підтвердити на належному рівні фальсифікацію виборів, став фарс з оскарженням результатів виборів у Вищому адміністративному суді України, який з усіма церемоніями і у повному складі відмовив Тимошенко у її скарзі, навіть особливо не заглиблюючись у суть справи. Все виглядало так, що суд навіть не приховував того, що результат судового розгляду йому відомий заздалегідь.

- Найкричущішим ламанням права стала зміна порядку формування більшості у Верховній раді України, яка у відповідності з Конституцією формується на фракційній основі. Партія регіонів з сателітами – Блоком Литвина, КПУ – та перебіжчиками з інших фракцій узаконила формування більшості на змішаній основі – фракціями та перебіжчиками. Таким чином знову було узаконено політичну корупцію у Верховній раді – ми повернулися до ситуації

2007 року. Знову запрацював ринок продажу депутатських мандатів.

• Ламаючи чітко прописаний в Конституції принцип формування більшості президент Янукович блискавично підписав цю зміну в Законі. Очевидно, що Партія регіонів вже давно спланувала саме таке розгортання подій – в одному з телеєфірів депутат від ПР Нестор Шуфрич про це проговорився задовго до другого туру. Дивно, що вже після виборів, за два дні до підписання президентом Януковичем цього Закону, Віктор Ющенко, перебуваючи у Львові, сумнівався, що ситуацію будуть розігрувати саме так.

• Так само блискавично, користуючись загальним шоком, була сформована сумнівна, з огляду на конституційність, парламентська більшість з оксюморонною назвою «Стабільність і реформи» на базі трьох фракцій – регіоналів, литвинівців, комуністів і таємної фракції чи констеляції перебіжчиків, зрадників та політичних парій.

• Не менш блискавично було відставлено Кабінет міністрів Юлії Тимошенко і її саму, що з огляду на попередні порушення Конституції теж може бути визнаним неконституційним. Хоча, задля справедливості, слід нагадати, що і сама Тимошенко ледь не півтора року обіймала посаду прем'єр-міністра, навряд чи маючи на це законні підстави – реальною більшістю у Верховній Раді вона не володіла.

• Так само блискавично було внесено у Верховну Раду сумнівною щодо своєї законності більшістю та затверджено склад такого ж сумнівного у своїй легітимності наступного Кабінету міністрів України на чолі з Азаровим.

«Рефері» у цьому протистоянні двох гравців, що були готові задля перемоги йти на будь-які порушення закону та Конституції, мав би

виступити ще тоді діючий президент Ющенко. Знаючи свій результат у майбутніх виборах, він і решта його політичного оточення практично не боролися навіть за достойну поразку. Ющенко обмежився переконаністю у своїй правоті. І значну долю правоти за ним слід визнати – з часом це стане очевидним. Однак політична правда – це не тільки абстрактна правота, але й ефективність реалізації своїх переконань. Ющенко доволі справедливо зрозумів, що головною причиною не лише його особистої поразки, але й поразки його бачення модернізації українського проекту, є Юлія Тимошенко. Ним цілковито опанувала образа. Віктор Ющенко так чи інакше все ж більше шансів давав Партії регіонів. При цьому серед його прихильників ширилися чутки про якісь їхні домовленості, що породжувало надію на стабільність політичного курсу.

Що ми отримали в результаті?

Загальну деструкцію законности в країні.

Тверде розуміння того, що і так слабке дотримання законів на найвищому державному рівні повністю ігнорується. Все робиться тільки з огляду на політичну доцільність.

Зворотною стороною цього демонстративного ігнорування Конституції та законів буде таке ж їх ігнорування і з боку вже не опонентів, а супротивників, якщо не ворогів цієї влади. Опоненти є тільки у системі, де діють правила, тобто Закон, а де немає закону – там вороги і стосунки укладатимуться на іншій основі.

Кричущим і демонстративним ламанням Конституції та законів України запущено механізм боротьби без правил.

Механізм боротьби без правил запущено не однією Партією регіонів, але й БЮТ-ом та, як не парадоксально, і міжнародним співтоваришт-

вом на кшталт спостерігачів за виборами від ЕС, який визнав за доцільне закрити очі на фальсифікації виборів.

У Верховній Раді України сформовано яскраву антиукраїнську більшість.

Різне можна говорити про функцію Кабінету міністрів, який вона сформувала – багато хто називає її кабінетом самогубців, неначебто він повинен взяти на себе перший удар несприятливих економічних обставин та складного спадку після кабінету Тимошенко, а такі фігури, як Табачник, просто червоними шматинами, які мають відволікати увагу суспільства від набагато важливіших справ. Однак залишається фактом, що уряд, принаймні частково, сформовано з одіозних фігур, починаючи з Ніколая Азарова, закінчуючи вже зовсім одіозним українофобом Дмитрієм Табачником та представником посередницьких структур у газовій сфері Юрієм Бойко.

Ідеологічно уряд має яскраве антиукраїнське, антиєвроінтеграційне спрямування.

Негайно почалося масове «обсаджування» своїми людьми й інших державних структур.

СБУ очолив близький до РосУкрЕнерго мільярдер Валерій Хорошковський – очевидно про конфлікт інтересів тут не йдеться, як і у випадку близьких до РосУкрЕнерго міністра енергетики Юрія Бойко чи керівника Адміністрації Президента Сергія Львовичкіна.

Такий самий контроль Партія регіонів різними правдами та неправдами забезпечила собі над Центральною виборчою комісією. А також над Конституційним судом України.

Ось короткий, проте переконливий список державних інституцій, якими повністю опанувала Партія регіонів на сьогодні:

- Посада президента України;
- Верховна Рада України;

- Конституційний суд України;
- Колегія суддів України, а отже вся судова система;

- Вищий адміністративний суд України;
- Посада прем'єр-міністра України;
- Кабінет міністрів України;
- Національний банк України;
- Усі силові структури – СБУ, МВС, ЗСУ;
- Практично всі канали телебачення;
- Більшість тиражної преси.

Залишилося опанувати тільки товариством філателістів України. Однак за певною інформацією «колекціонер» Табачник, як не смішно, добирається і до нього.

А, якщо серйозно, то таку саму тотально контрольовану і в даному випадку законну вертикаль президент Янукович вибудує і на базі обласних та районних адміністрацій.

Бліцкриг відбувся. Партія регіонів опанувала всією повнотою влади в країні. І це при тому, що за її кандидата в президенти України проголосувала третина виборців (33,8% громадян країни, що мають право голосу) і третина регіонів України – 10 регіонів. Тобто 2/3 регіонів не представлені у цій тотально опанованій регіоналами владі просто ніяк, а це аж 17 регіонів.

Причому при реалізації цього плану захоплення влади були ефективно застосовані технології деморалізації супротивника. Бліцкриг відбувся з безпрецедентною в новітній українській політиці брутальністю і рядом знакових демонстративних демаршів, які мали означити не лише рішучість регіоналів і дійсно деморалізувати супротивника, але й означити напрямок подальшого розгортання подій та розвертання державного курсу України.

Після інаугурації президента Януковича сконструйований його політтехнологами імідж такого собі добряка різко змінився. Він відно-

вив металеві нотки в голосі і розпочав процес застрашування суспільства і, перш за все перший, ешелону опанованої ним та регіоналами різних гілок влади. Соромно дивитися на страх ведучих Першого державного каналу телебачення, які вже тепер затикають рота експертам та опонентам, коли ті пробують висловити думки, які йдуть в розріз з позицією ПР. Чи голосування власників концерну «Оболонь», членів фракційної групи УНП, за відставку Тимошенка та призначення Азарова – свого роду присяга на вірність.

Страх поповз по коридорах влади та ЗМІ

Якоюсь мірою застосування цих технологій нагадує перший прихід до влади Путіна. Той самий стиль. Спочатку застрашування, а потім законне чи не законне опанування всією повнотою і всіма гілками влади в країні з прицілом на довгі роки. Ні про яку незалежність окремих гілок влади сьогодні в Україні йтися не може.

Тому можемо з повним правом констатувати, що в даному випадку ми маємо справу з узурпацією влади в Україні однією політичною силою.

Ось таке торжество демократії в Україні освятив ЕС. Причому ніхто навіть не пискне. Бо ж це не таке важливе питання, як питання визнання Степана Бандери Героєм України. До речі – це ще один з прийомів відволікання уваги як міжнародної, так і української громадськості від суті того, що відбувається. Теж така собі червона шматина.

А що ж опоненти? А де ж опозиція?

Як такої об'єднаної чи єдиної опозиції немає. Юлія Тимошенко, очевидно все ще перебуваючи поза межами реального, як завжди патетично і як завжди безрезультатно оголосила

саму себе лідером єдиної опозиції коло пам'ятника «нашому» (за її словами) Тарасу Шевченку 9 березня.

Вже навіть коло пам'ятника побилися дві «непримиримі» опозиції – опозиція, очолювана Юлією Тимошенко, та опозиція, очолювана антирекордсменом президентських виборів 2010 року Юрієм Костенком.

А ще є парламентські опозиції НУНС, очолювана таким «харизматом», як Микола Мартиненко, фракційна група «За Україну» В'ячеслава Кириленка. До того слід додати «грізну» опозицію Арсенія Яценюка. Ще декілька маргінальних груп. Таким чином така «об'єднана» опозиція є сумним видовищем. Принаймні на сьогодні. Це збір неадекватних політиків, які не можуть позбутися свого і так неефективного образу, як от Тимошенко, і крайніх маргіналів, які тільки заважають появи дійсно ефективної, дійсно національної, дійсно народної, та насправду об'єднаної (якщо не єдиної) опозиції. Зрештою, ці маргінали і покликані блокувати виникнення такої опозиції.

Які висновки ми можемо з цього зробити?

На майбутнє слід позбуватися антиукраїнської (такої, що нищить основи буття українського народу) та антинародної (такої, що, як олігархія, паразитує на народі України) влади.

На майбутнє слід позбуватися «об'єднаної» тимошенківської і розрізнено-маргінальних опозицій. Чому? Тимошенко вже першими своїми опозиційними кроками показала, що вона патологічно не здатна на жодні домовленості з жодними політичними силами. Її правило просте – або я, або ніхто. Вона ніяк не може зрозуміти, що інтереси громадянки Юлії Тимошенко з порятунку самої Тимошенко не тотож-

ні з долею України та потребою створення справді об'єднаної української національної опозиції для організації спротиву антиукраїнському та антинародному режиму, що почав запускати свої метастази в Україні. І без консенсусу та компромісу тут не обійдеться.

У цій статті, виходячи з конкретної ситуації, я вперше дійшов думки, що **ми не обійдемося саме без об'єднаної української національної опозиції. Української національної опозиції в незалежній Україні.** Причиною стали реальні загрози українству, які вийшли з підпілля і зайняли панівні позиції в державі України. **Нехтування української суті Української держави в Україні набуло монструальних форм.** Якщо події розвиватимуться з такою ж динамікою, то втрата Україною своєї ідентичності – саме української ідентичності – неминуча.

Українство мусить об'єднатися, широко тлумачене українство, яке включає в себе великого українського поета Мойсея Фішбейна, але абсолютно виключає «колекціонера» Дмитрія Табачника. Нам підкидатимуть ксенофобію, однак мусимо зрозуміти, що маємо її уникнути, інакше програємо.

Якщо об'єднана українська національна опозиція постане, якщо її не розмийуть, не задуть у колисці, то напевно вона не може вже бути такою пацифістською, як це було 2004 року. Майдану не буде. Історія не повторюється.

Однак, залишається реальна ситуація і реальна політика, тому маємо відповісти на запитання – а чи реально створити цілком нову опозицію з нуля, якщо гратимемо на тому самому полі і у ту ж гру, що й досі. Все одно Тимошенко прагнучим домінації і матиме на це організаційні та матеріальні ресурси. Такі ж самі мікроресурси та мікроамбіції матимуть й інші

гравці на цьому полі. На полі, де виграє найбільш безпринципний, як показав реванш Партії регіонів. Отож, маємо шукати якогось асиметричного виходу. Діапазон варіантів – від пацифізму Ганді до терору єврейської воєнної організації «Іргун», яка не гребувала і терором.

Якщо ж домовлятися на політичному полі, то з ким? Маємо зрозуміти, що багато політичних проектів в Україні мають своїм завданням дискредитацію ідеї українства, блокування виникнення у певних ідеологічних нішах справді не контрольованого третіми сторонами, в тому числі і закордонними, політичних проектів та недопущення створення неконтрольованої тими ж третіми сторонами ефективної української опозиції.

Ми повинні зрозуміти, що **поки ми не побудуємося цієї, значною мірою теж антиукраїнської псевдоопозиції, доти ми не позбудемося і антиукраїнської влади.** Вони породжують одне одного. І вони контролюються з тих самих центрів впливу. Ба більше – саме вони привели до влади президента Януковича і настільки антиукраїнську владу. А тепер блокують появу будь-яких насправді незалежних політичних сил в Україні.

Яких політичних наслідків ми можемо очікувати від такої безроздільної монополії Партії регіонів?

Попри те, що правляча парламентська більшість, очолювана Партією регіонів, має назву «Стабільність і реформи», жодних реформ не буде, тому що головною метою такої бурхливої реставрації старого кучмівського олігархічного режиму є саме блокування будь-яких реформ, будь-якого просування України до відкритих стандартів ЄС чи цивілізованого суспільства взагалі. Кучмізм є єдиною можливою і найкра-

щою формою організації влади для олігархічних кланів в Україні. Єдиною проблемою, яка потребує вирішення – це встановлення балансу між цими олігархічними кланами. Розподіл посад в уряді та інших посад і є першим наближенням до цього балансу.

14 Тому Україну слід було законсервувати у її кучмізмі. І її зупинили, зупинили як у внутрішньому розвитку (тому ми і спостерігаємо такий бурхливий відкат до всього, пов'язаного з кучмізмом), так і у її адаптації до транспарентності норм ЕС, вже не кажучи про не такі й давні плани отримати хоча б якісь гарантії безпеки, втілені у намірах вступу до НАТО. Помпезно проголошена спочатку самим Януковичем, а потім покійрно повторена новопризначеним міністром закордонних справ Костянтином Грищенком, «економізація» української дипломатії, з одного боку, виглядає як обслуговування зовнішньоекономічних інтересів правлячих олігархічних кланів, а з іншого, чітко упускає якусь там євроінтеграцію чи євроатлантичну інтеграцію як базові напрямки роботи МЗС. Таким чином, Україну перетворюють у відстійник, країну яка примушується до стагнації у всіх аспектах її життя. Тим самим теперішня влада потрапляє замовленню своїх явних, як-от в Кремлі, так і не явних, як от в Брюсселі, зовнішньополітичних патронів – вони перетворюють Україну у функцію і ресурс для обслуговування інтересів цих крупних геополітичних гравців.

• **Для ЕС Україна має стати** тільки безпроблемною лімітрофною територією, що не складатиме жодної загрози енергопостачанню ЕС. Як от Білорусь, яка віддала/проїла свої газотранспортні та нафтотранспортні системи. З логістичних міркувань краще, звичайно, щоб Україна і адміністративно була підпорядкована головному експортеру енергоресурсів до ЕС –

Росії. Це можливий наступний етап демонтажу українського проекту. Разом з тим, на перспективу, Україна має стати для ЕС і буфером з рештою світу, і ринком товарів, і джерелом неамбітної робочої сили (мігранти), але так само і людських ресурсів (емігранти), які такі необхідні ЕС вже сьогодні.

• **Для РФ Україна має стати** ресурсом для реалізації її майбутніх проектів – це і трудові, і людські, і інтелектуальні ресурси. Але на даному етапі головним завданням, яке вона на даний момент чудово виконала, було зупинити українізацію України, присікти відновлення чи побудову її української ідентичності, яка включає в себе не лише культурологічні ідентифікаційні складові, але й економічні, політичні, орієнтаційні. Для того обов'язково потрібно було усунути президента Віктора Ющенка, який, самотужки таки дійшов до розуміння першопочатковості цього завдання і, хоч і не занадто успішно, але вперто на останньому етапі своєї каденції пробував розгорнути саме цю базову роботу. З огляду на далекосяжні плани Росії нова влада має перетворити Україну у ще одне «русское государство». Територію з повним домінуванням не лише російської мови, але й російської ментальності, московського православ'я, по можливості і російського стилю ведення бізнесу (зрештою «донецьких» цьому вчити не потрібно – вони просто поширять цей досвід на решту регіонів). Для того і потрібне повне домінування в інформаційній сфері та освіті (казус Табачника). Таким чином Україна (або її частина – залежно від ситуації) буде підготовлена до реінтеграції у Росію. Другим завданням нової влади, яке вона повинна виконати, є поглиблення розколу в Україні. На це працювали всі без виключення виборчі кампанії в Україні починаючи з 2004 року. Та-

ким чином готується ґрунт хоча б для сепарації хоча б частин України за абхазьким, південно-осетинським, придністровським сценаріями. Це стосується Донбасу та Криму з їх подальшою інтеграцією у великий російський проект. Території можуть бути і «самостійними», і ні, і окупованими (взятими під захист), і ні. Ця технологія відпрацьована Росією досконало. Третім завданням є поглиблення розколу з метою виштовхування не цікавих з огляду на подальшу реінтеграцію в Росію територій. Першою чергою це стосується Західної України, зокрема Галичини. Тому високи Табачника проти Галичини як «неукраїнського» регіону зовсім не випадкові, а є усвідомлюваною політичною технологією. При цьому ідеологічно, емоційно, політично ізолюється Західна Україна як з метою зменшення її впливу на решту України, так і з метою виштовхування з перформатованого «українського проекту» в російському виконанні.

• **США не мають позиції щодо України.** Вони стрімголов перетворюються з світової наддержави в один з полюсів багатопольярного світу. Своїми останніми кроками вони демонструють, що втратили інтерес навіть до ЕС. Німеччина та Франція над цим добре попрацювали. Хоча все таки можливий і варіант «розміну» України в обмін на якісь зобов'язання перш за все Росії щодо якихось особливих інтересів США, як от в Ірані.

Таким чином, за «потуранням» чи прямими провокуванням ЕС, недалекоглядності чи заклопотаності внутрішніми проблемами США, неоімперській агресивності РФ український проект, проект становлення справді незалежної, справді української держави та становлення української політичної нації, буде підлягати ревізії.

Яким чином може відбуватися ця ревізія українського проекту?

Ревізування цього проекту може відбуватися за найбільш м'яким білоруським, або більш жорстким придністровським, абхазьким та південно-осетинським сценаріями.

Реалізація білоруського сценарію найбільше відповідає інтересам домінуючих у Партії регіонів олігархічних груп, бо вони типові компрадори. Ну навіщо буде потрібне РосУкр-Енерго і її ставленики Росії, якщо Україна просто не існуватиме. Те саме стосується і донецьких сталевих та вугільних магнатів. Тому будуть збережені, хоча і дещо советизовані, атрибути державности. Але буде оголошена нещадна боротьба саме українськості у всіх її проявах. Бо ж перед Росією потрібно якось відзвітувати. Що і відбувається у Білорусі. Саме для цього потрібні такі діячі, як Табачник. Цей сценарій прийнятний для Росії, однак не найкращий і небезпечний рецидивами українізації.

У випадку поетапної анексії української території за грузинським сценарієм (перший етап – Абхазія, другий етап – Південна Осетія, зірвався ще один етап – Аджарія) можливе створення кількох українських урядів, незалежного уряду Криму – на біду свого часу його таки створили. Можлива й безпосереднє «визволення» у випадку Криму – «соотечественники» чим не судетські німці – та включення в якості суб'єкта в Російську Федерацію чи приєднання до Російсько-білоруської віртуальної держави. Або прийняття як окремого суб'єкта у склад СНД. У цьому сценарії найбільше зацікавлена РФ. Не зацікавлена більша частина саме сьогодишньої української влади та її бази – українського олігархату. Однак у складі цієї влади є прямі ставленики російсь-

ких імперських інтересів – їхні плани і радикальніші, і далекосяжніші.

Ці сценарії не є чимось особливим у європейській історії нового і новітнього часу. Автор поетапної анексії є не теперішні влади Росії, які її часто застосовують, а Адольф Гітлер, який точно таким самим методом поетапно анексував у 1939 році Чехо-Словаччину.

Як бачимо, різні гравці у справі ревізії українського проекту мають різні інтереси, ставлять перед собою різні завдання, реалізація цих завдань має різну часову перспективу. Знову проревізуємо ще раз усіх гравців цього пасьянсу в порядку їх важливості. Отже ними є:

- Російська Федерація;
- Олігархічні групи, які є базою Партії регіонів;
- Партія регіонів;
- Європейський Союз;
- Сателіти ПРУ – КПУ, Блок Литвина, перебіжчики;

Так чи інакше протистоїть цій ревізії парламентська і позапарламентська опозиція (БЮТ, НС, НУНС, група ЗНУ etc.)

Не зауважені (чи не оскаржені) в справі демонтажу українського проекту є США. Але чи вдасться їм і далі зберігати свою нейтральність?

Зрозуміло, що вся ця рубрикація доволі умовна, але, можливо, вона дасть змогу гостріше зрозуміти суть справи.

Отож чого хоче, що може досягнути і наскільки далекосяжними є плани кожного з цих гравців?

• **Російська Федерація** прагне максимально ослабити і узалежнити від себе Україну з тим, щоб утримати її в орбіті свого ментального, культурного, інформаційного, політичного, еко-

номічного і силового впливу. Утримати з тим, щоб, поглиблюючи внутрішній розкол, готувати Україну до тієї чи іншої форми реінтеграції в «руський проект». Цілі РФ не досягнуті остаточно. Хоча українізація України зупинена.

• **Олігархічні групи**, які є базою Партії регіонів, перш за все зацікавлені у перетворенні України у об'єкт їхнього визискування. Для того вони будуть переспрямовувати грошові потоки, джерелом яких є державний бюджет України. Задля реалізації своїх бізнес-інтересів вони вже продемонстрували готовність будь-які національні інтереси чи пріоритети (газовий консорціум, пролонгація перебування Чорноморського флоту РФ у Криму). Основним і базовим буде питання «дешевого» газу для сталевих та хемічних олігархів (Ренат Ахметов etc.), і водночас «дорогого» газу для газових посередників (реанімоване РосУкрЕнерго – Фірташ, Бойко, Львовчкін, Хорошковський etc.). А також витягуваних з бюджету безкінечних субсидій для «шахтарів» і здешевлення вугілля для все тих самих сталевих та хемічних олігархів. Стратегічного проектування настільки різношерста група мати не може. Однак тактичний горизонт складає навряд чи більше однієї президентської каденції.

• **Партія регіонів** як конгломерат олігархічних угруповань в політичному плані досягнула максимуму своїх очікувань. У її руках – уся повнота влади в Україні. Тепер головним завданням є закріплення у владі, не формальне, а реальне, оперте на тисячах горизонтальних та вертикальних клієнтських зв'язках партійних назначенців та перебіжчиків. Другим завданням є поширення своїх впливів у тих регіонах України, де вона представлена символічно. Спочатку це «освоєння» Києва. Двома шляхами – через інкорпорацію київського істебліш-

менту в свої лави та ротацію керівних кадрів. При цьому донецький кістяк партії зіткнеться з проблемою відстоювання своєї провідної ролі в партії та політичному процесі. Уже тепер стає очевидним розмивання цього кістяка київським істеблішментом. Для партії це загрожує перетворенням її у ще один київський проект, який буде використаний і забутий. Так столичний істеблішмент (спочатку посткомуністична номенклатура) почергово перемелював то комуністів, то соціалістів, то націонал-демократів різних генерацій аж до нашоукраїнців. Потім має відбутися «освоєння» Центральної України. А потім і асиміляція чи ізоляція політичного життя у Західній Україні.

• **Європейський Союз** не цілісний. Ядру Старої Європи (Німеччині, Франції etc.) відповідала б консервація України, нейтралізація її євроінтеграційних та євроатлантичних прагнень. Це завдання досягнуте. Ті самі європейські гравці зацікавлені і у «стабілізації» України як транзитера енергоносіїв до ЕС. Це завдання також виконане. Жодних конфліктів між РФ та такою упокореною Україною не буде. Однак частина країн Центральної Європи, перш за все країн колишнього комуністичного блоку, навряд чи тішаться з такого упокорення України. Вони розуміють, хто буде наступним. Причому упокорюватимуть їх як з Мокви, так і з Брюсселя – досвід такої синхронізації вже є. Під російською експансією у ці країни слід розуміти не анексію, що неможливо, а новітніші форми узалежнення.

• **Сателіти ПРУ – КПУ, Блок Литвина, переміжники** отримали шанс «останнього розграбування» уділених їм у відповідність з ніким ще досі не баченою новою коаліційною угодою галузей, задоволення потреб своїх

спонсорів. Більшість із них розуміють, що це останній шанс.

Зрозуміло, що у всіх гравців різною є глибина і детальність тактичного, стратегічного політичного планування. Важко порівнювати глибину політичного планування ФРН та Партії регіонів etc. Тому, у даному випадку, можна вести мову про ситуативне співпадіння чи неспівпадіння інтересів конкретних гравців. З огляду на разючу диференціацію їхнього бачення та планування своєї перспективи можемо стверджувати, що гравці з більш глибоким та детальнішим політичним плануванням просто використовують гравців з меншою перспективою, для них це розхідний матеріал. Тобто РФ та ЕС просто маніпулюють президентом Януковичем, Партією регіонів та їхніми базовими олігархічними угрупованнями. У свою чергу Янукович, ПРУ та його олігархат маніпулюють своїми ситуативними союзниками, ситуативною і неконституційною більшістю, мало легітимним кабінетом міністрів etc.

Тому, з огляду на глибину політичного планування, ми можемо поділити цих гравців на такі групи:

• **«Стратегічна»** – це ЕС та РФ і почасти США – глибина їхнього реального політичного планування сягає 20-50 років;

• **«Тактична»** – це ПР, президент Янукович, український олігархат – глибина їхнього реального політичного планування навряд чи більша однієї каденції президента Януковича, тобто це 5 років. Станом на сьогодні.

• **«Розхідна»** – це «витратний матеріал політики», це нова парламентська більшість «Стабільність і реформи», новий кабінет міністрів, ситуативні союзники ПРУ – їхнє політичне планування навряд чи може бути більшим одного року.

Провівши такий побіжний аналіз можемо зупинитися над запитанням — з чим ми насправді маємо справу — з електоральним маятником чи підготовкою до згортання українського проєкту? Тому що різні гравці мають різні цілі і різну часову перспективу реалізації своїх планів.

Чи після завершення каденції президента Януковича ще будуть можливі відносно демократичні вибори? Чи Україна вступає, у відповідності з планами Партії регіонів, у процес політичної «білорусизації» звідки повернення немає? У Білорусі теж гадали, що Лукашенко це не надовго. Виявилось — назавжди. Наступні вибори до місцевих рад дадуть нам відповідь на це запитання. У цій «білорусизації» зацікавлені і Янукович, і ПРУ, і старе ядро ЕС.

Чи Росії вдасться закріпити успіх, поглибити внутрішній розкол і потім поетапно проковтнути Україну? І тим самим вичерпати український проєкт взагалі. А на разі російські влади дали гарантії підтримки узурпації всієї повноти влади ПРУ з огляду на свої далекосяжні плани. Тоді, як президент Янукович може говорити про свої короткотривалі.

Чи ЕС і далі контролюватиметься двома-трьома державами, які непрямо сприяють згортання українського проєкту? Переконалий, що в аналітичних записках їхніх МЗС наша доля вже детально і далеко наперед прописана. Але це тільки та доля, яка вигідна їм.

На щастя, в історії є ще й випадок, курйоз, збій. Як от Майдан, який неприємно шокував багатьох не лише у Москві, але і у Брюсселі. З іншого боку, в Україні ще є трохи українського люду. Він може подарувати і неприємні сюрпризи усім цим цинічним політичним гравцям. У тому, щоб електоральний маятник працював, зацікавлений саме він.

14.03.2010

19

Н А Р О З Л О М І
Ц И В І Л І З А Ц І Й
С Е Р Е Д З Е М Н О М О Р ' Я
Ч О Р Н О М О Р ' Я
К А С П І Й

Н. Шмельов. «Середземномор'я – Чорномор'я – Каспій». У цьому величезному регіоні, розташованому на стику світових цивілізацій, зосереджені практично всі загрози, з якими зіткнулася на початку XXI століття світова спільнота: і ймовірність поширення ядерної зброї, і міжнародний тероризм, і етнополітичні й ідеологічні конфлікти. Тут же під гаслами демократії впроваджуються в життя ідеї нового месіанства. Нарешті, в цьому регіоні вирішується доля, можливо, найконструктивнішого в історії міжнародних відносин і до тепер дуже успішного проекту європейської інтеграції і розвитку Європейського союзу.

У цьому ж регіоні – розвиваються долі значної частини постсовєтського простору. Тут же – і «заморожені» конфлікти, спроба регулювання яких набуває ніби нової гостроти.

І нарешті, чисто економічні проблеми. Зрозуміло, що за багатьма складнощами на Кавказі і в Каспійському регіоні лежать нафтові інтереси. Наразі робляться спроби вирішити пов'язані з ними проблеми «нескоординовано». Але якщо питання енергетичної безпеки буде осмислено так, як воно заслуговує, я думаю, що надалі буде поставлене питання про якесь об'єднане міжнародне зусилля: гармонізувати всі напрями видобутку і транспортування в цьому регіоні: і з Казахстану, і з Туркменії, і з Азербайджану, і через Іран, і через Туреччину, і через Південно-Східну Європу, та інші напрями – через Чорне море і Східну Європу в Західну, і територією Росії. Загалом, це величезне комплексне питання, і на користь всіх було б вирішувати його не спробами переграти партнера на шахівниці, а спробувати знайти якийсь компроміс, який влаштовує усіх.

Ланцюг регіонів, а не один регіон

М. Делягін. Середземномор'я, Чорномор'я і Каспій – на мій погляд, це ланцюжок взаємозв'язаних регіонів, але не єдиний регіон. Дійсно, є багато спільного, але є і досить істотна специфіка в кожній із складових цього ланцюжка. Головне ж полягає в тому, що після зникнення соціалізму у світі утворилася свого роду нейтральна, «нічийна» смуга, яка найбільшою мірою локалізована саме в межах обговорюваних територій. Вона сильно звузилася за останній час, але вона залишилася і є джерелом певної напруженості, певної невідомості. У цьому регіоні існують проблеми трьох різних рівнів, з якими ми і зіткнемося в процесі обговорення. Це, по-перше, регіональні, локальні конфлікти. По-друге, це частина глобальної суперечності між постачальниками і споживачами енергії, їхні інтереси дуже, а інколи і хворобливо, відрізняються, зокрема і в цьому регіоні. І останнє – це цивілізаційна конкуренція, те, про що я хотів би сказати докладніше.

Після краху біполярної системи глобальна конкуренція в критичній формі стає міжцивілізаційною. Сьогодні обговорювані нами регіони стають зоною зіткнення двох основних цивілізацій, які здійснюють експансію, – Заходу та ісламу. І якщо у Росії все буде добре, то ситуація може ще більш ускладнитися, тому що відновлюватиметься самостійна російська цивілізація, яка повертатиме собі вплив і, відповідно, створить новий чинник невизначеності. Ми бачимо, що перші, дуже боязкі, дуже незграбні і на вигляд дуже невічливі спроби Росії зафіксувати сам факт наявності у неї власних національних інтересів вже викликають велику напруженість в різних частинах світу, в тому числі і на Заході. Якщо сьогодні зіткнення між Заходом та ісламом в даному регіоні вирішується

значною мірою за рахунок Росії, Захід дозволяє ісламові поширитися туди, де раніше був вплив Росії, звідки Росія пішла сама, добровільно (практичний приклад цьому – території колишньої Югославії і в Криму), то через якийсь час ситуація зміниться і напруженість міжцивілізаційної конкуренції, безумовно, виросте.

22

При цьому ми повинні розуміти, що міжцивілізаційна конкуренція є ірраціональною. Чому розпалювання національної ворожнечі є найважчим, особливим злочином? Тому що ця ворожнеча ірраціональна і міжцивілізаційна конкуренція із самого початку протікає в ірраціональному полі, в учасників цієї конкуренції повністю відрізняються світогляди, система цінностей, способи дії. Це окремий випадок, коли просто взаєморозуміння може не знижувати, а, навпаки, підвищувати вірогідність конфлікту, тому що він може оголювати повну несумісність інтересів. Цей процес зараз іде в стосунках різних груп країн, в стосунках різних цивілізацій, і до посилення конкуренції потрібно бути готовими, тому що, на жаль, їхні методи є руйнівними один для одного.

Міжцивілізаційна конкуренція наростатиме і залишатиметься головним чинником напруженості в світі, поки не буде знайдено новий, більш універсальний, більш об'єднуючий людство підхід. І запропонований регіон є одним з найбільш хворобливих саме з точки зору зіткнення цих двох цивілізацій, у перспективі – ще і трьох цивілізацій. Це регіон, в якому ці зіткнення виявилися, насамперед, і в найбільш гострій формі, і саме в цьому регіоні мають бути знайдені перші рецепти переведення руйнівного конфлікту між цивілізаціями у творче русло. Хоча поки виразних ознак цього і не видно.

С. Челак. Я хотів би дещо додати до визначення «цивілізація» і «культура». Я б не погодився повністю з тим, що в найширшому сенсі ці визначення збігаються. Культура все-таки пов'язана з національним началом і навіть з вузькими групами в національних масштабах. Тоді як цивілізація, тип, модель цивілізації – це в основному система, що історично склалася, яка по суті своїй є багатонаціональною. Тому і можна говорити про конфлікт Іслам–Захід. Але мені здалося особливо важливим, що відповідь на ті проблеми, які стоять тепер перед міжнародним співтовариством, можливо, вже намічається якраз в Росії, у стиковому регіоні, де є багатовікова традиція співіснування цивілізацій і культур.

«Пограниччя»

О. Воркунова. Останнім часом у науково-політичній літературі все більшого поширення набуває нове поняття – «пограниччя». Цей термін досить добре підходить до опису ситуації в Чорноморсько-Каспійському регіоні. Отже, що таке пограниччя – міт чи реальність?

Методологічно правильним є опис соціокультурної і геополітичної ситуації в Чорноморсько-Каспійському регіоні у термінах «пограниччя», «перехідний стан». Вживання метафоричного поняття «рубіж», що розділяє і сполучає різнохарактерні явища, має досить стійку історико-культурну генеалогію. Але на початку нинішнього століття цей регіон переживає чергову реставрацію саме свого прикордонного статусу. Перебування на лінії розлому, на кордоні між тотальністю ісламу і тотальністю європеїзації додає соціокультурним процесам риси незавершеності і дисгармонії. Пограничність ситуації в регіоні загострює актуальна дилема: готовність до творчої відповіді на

виклики модернізації або мобілізації традиціоналізму як опонента стандартів європеїзації. На відміну від поняття буферних зон, пограниччя є географічно стійкішою величиною і умовно розділяє північ, південь, схід, захід, є постом протистояння багатих і бідних країн, західної і східної цивілізацій у широкому тлумаченні цього поняття.

На просторі пограниччя присутні численні вогнища конфліктів, що тяжіють до насильницьких форм протиборства. Як правило, серед причин насильства як способу вирішення протиріч і конфліктів виділяється незадоволення основних потреб етнічних груп. Для того, щоб розпалити конфлікти на Кавказі або на Балканах, досить акцентувати увагу на таких аспектах історичного минулого цих народів, як насильницький характер включення в сферу зовнішнього, у тому числі і позарегіонального, впливу, на довільні і не завжди виправдані зміни політико-адміністративних кордонів без врахування етнічного чинника, на репресії, чистки, включаючи геноцид і депортації за етнічною ознакою.

Особливо небезпечним у пограниччі є недостатньо чітке розуміння того, що етноцентризм як політичний і поведінковий вибір – це не лише виклик геополітичної стійкості будь-якого суб'єкта регіону, але і саморуйнування. Неважко помітити, як регулярно підкидаються і обігруються політологічні міти про іманентну нестабільність поліетнічних суспільств. При цьому ігнорується той факт, що в світі вже не залишилося гомогенних суспільств, і там, де були зроблені спроби очищення нації, вони були проведені насильницьким шляхом фізичного винищування інших народів і національностей або правовим шляхом позбавлення прав громадянства осіб іншої національності. Усі

ці заходи мають короточасний ефект, оскільки глобальне і регіональне змішання народів вже незворотне. Проте спроби усунення надлишкової етнічної фрагментарності шляхом якоїсь мітичної уніфікації, закріплення принципу етнічної локальності, розпад внутрішніх зв'язків і злам родоводу взаєморозуміння, заохочення філософії і практики відчуження здатні викликати непередбачуваний за наслідками обвал.

На пожвавлення деструктивних тенденцій у Чорноморсько-Каспійському регіоні дуже впливає більш, ніж сумнівна невизначеність у питанні про статус невизнаних держав. Довкола нього згущується атмосфера політичного лицемірства і подвійного стандарту, умисної неясності і політичної недовомовленості, яка негативно і провокує впливає на обстановку в регіоні.

За відсутності інтегруючої ідеї європейського або російського походження іслам почав заповнювати порожню нішу, відповідаючи на вимоги надетнічного універсалізму, стимулюючи і легітимізуючи на рівні масової свідомості самовідчуття народів, що сповідують іслам, як частину світової унії. Але для народів Чорноморського регіону життєво необхідна ідеологія ясного і ефективного вибору, який дозволить здійснити перехід від сучасної, збиткової доктрини виживання до права на перспективний розвиток і позитивне самотворення. Тому необхідно сприяти трансформації регіону як об'єкта впливу держав, зони зовнішнього контролю, арили геополітичного протистояння в суб'єкт політичної творчості.

На південному фланзі

В. Надсін-Расвскій. Для нас, поза сумнівом, важливо визначити роль розташованих на південному фланзі провідних гравців регіону. Що стосується Турецької Республіки, то з військової точки зору це сильна держава Близького і Середнього Сходу. Її армія – сухопутні, військово-морські і військово-повітряні сили – налічує більше 800 тисяч, вона оснащена сучасною зброєю, яку частково виробляє на своїй території. До того – дуже високий вишкіл офіцерського складу, дуже високі стимули для служби в армії, молоді люди йдуть служити в армію з готовністю і не тільки через патріотичний порив, але і завдяки тому, що там вони отримують обов'язкову цивільну спеціальність, а якщо вони не володіють грамотою, то і цей недолік там усувається. З економічної точки зору це країна, що йде по висхідній лінії. На початку 1990-х років була певна ейфорія з приводу того, що Туреччина мало не стала ще одним «азійським тигром». Але потім країна вступила в тривалу кризу і лише останні два роки почала вибиратися з цієї низки криз. Водночас тут, як і у всіх державах регіону, існують і свої внутрішні конфлікти, переважно внутрішньоісламські, – між сунітами і шиїтами (або алаїтами, як вони їх називають). І понад 64 млн. осіб оцінюють чисельність шиїтів в 12 млн., приблизно стільки ж складає кількість курдів (сунітів). До того ж, Туреччина була країною еміграції з Росії упродовж досить тривалого часу. На території Османської імперії кавказька діаспора осідала в різних місцях, у тому числі і на території сучасної Туреччини. Отже, і тут свій клубок – міжетнічний і міжконфесійний, тому що суперечності між шиїтами і сунітами інколи бувають досить гострими, а інколи гострішими і кровопролитнішими,

ніж суперечності між християнами і мусульманами взагалі.

Іран теж не моноконфесійна країна: більшість складають шиїти, сунітів менше, але є і вірменська діаспора, є й юдеї, предки яких живуть в Ірані упродовж 2 тисяч років, і досить велика тюркська діаспора (етнічні азербайджанці), і це нормальне для Ірану явище. За деякими оцінками – близько 20 млн. при загальному населенні країни 70 млн.

Що стосується поведінки Ірану в ядерній сфері, то, як мені здається, значною мірою – це віддзеркалення внутрішніх суперечностей в країні. Населення незадоволене мільйонерами-муллами, і для того, щоб каналізувати внутрішню напругу, самі мулли були зацікавлені в зміні лідерства і в припиненні того реформаторства, яке у них намічалось. І були ті кола, які хотіли б соціального реформаторства, і це привело до обрання Ахмадінежада, людини ніби з вулиці, який всього лише півтора роки був біля влади і був мером Тегерану, і не більше. Так, це інженер, це технократ, але це глибоко віруюча людина, принаймні у тих промовах, які він виголошує. І те, що він каналізував незадоволеність назовні, це був єдиний шлях для нього. Направити незадоволення всередину – означало зіткнутися з муллами, а це надзвичайно небезпечно для нього самого. Його заяви, часто досить незграбні, розбурхали не тільки всі околиці.

І якщо Туреччина була досить «зручною» до початку вторгнення США до Іраку, то Іран був «незручним» ще з часів ісламської революції, а сьогодні його демонстративна позиція з проблеми збагачення урану до крайності загострила обстановку в регіоні.

Таким чином, на південному фланзі ми маємо поки що тільки проблеми. Чи можуть ці

проблеми вирішуватися? Чи можуть базові регіональні гравці зрештою знайти якесь консенсусне рішення для встановлення миру і стабільності в регіоні? Відповідь на ці питання поки не знайдено.

Ролі для України

В. Дергачов. ... сама присутність слова «Велика Європа», «Великий Близький Схід» говорить, що в науці стала актуальною проблема великих просторів, і якщо з позиції великих просторів підходити до тієї дискусії, яка зав'язалася після виступу професора Делягіна, то і визначення цивілізації сприйматиметься залежно від того, в якому просторі розглядати це поняття. І напевно чи існує єдине визначення, яке може бути остаточним для такого складного поняття, як цивілізація.

Я зупинюся на геополітичній трансформації України і тих тенденціях, які виявилися за роки незалежності. Спочатку у російських аналітиків склалося помилкове враження, що йдеться про дві України, тобто два вектори зовнішньої політики, один – європейський, пов'язаний з орієнтацією на західноєвропейські цінності, і другий вектор – проросійський, пов'язаний з православною цивілізацією. Але ситуація виявилася значно складнішою. З поля випав ще один вектор – середземноморський, або південний вектор, це Чорне море, це морський флот, у тому числі і одна з найбільших свого часу судноплавних компаній – Чорноморське пароплавство.

Що сталося далі? Сьогодні на геополітичному полі України три гравці: Евросоюз, Росія і США. Західний вектор – Евросоюз, східний, – Росія, а США почали активно освоювати південний вектор, щоб зробити Україну регіональною державою. Те, що ця «південна підче-

ревина», геополітичний проект, – це цілком однозначно, але те, що в цьому контексті з'явилася «помаранчева революція», було пов'язано з тим, щоб зробити Україну регіональною державою на протигагу Росії. Але Україна поки не тягне на регіональну державу. Перед розпадом Советського Союзу ВВП України був утричі більшим ВВП Румунії, 91 млрд. американських доларів проти 30 з лишком у Румунії, сьогодні ж ВВП Румунії дещо перевищує ВВП України з тенденцією до подальшого зростання. Отже, якщо йдеться про регіональну державу у Південно-Східній Європі, то на це сьогодні може реально претендувати Румунія. І політика Брюсселя відносно Румунії як майбутнього члена ЕС є чітко видимою.

Я щойно повернувся з Польщі і здивувався, що в зимовий час через Татри ведуться роботи по міжнародних транспортних коридорах, бетонні роботи при низькій температурі. Коли я зустрівся з керівниками цього будівництва, вони підтвердили, що Брюссель вирішив припинити просування на схід. Тобто можна забути про дев'ятий транспортний коридор, що раніше планувався, з Гельсінкі через Санкт-Петербург, Москву і через Білорусію на Київ. Дев'ятий транспортний коридор, який замкне комунікаційну мережу Європи, пройде через ті країни, які стали (або стануть) членами ЕС, Румунія в їх числі. У Брюсселі прийнято довгострокову програму, пов'язану з фінансуванням інфраструктурних проектів, відповідно до яких Констанца стане головними морськими воротами в Чорномор'я, а дев'ятий транспортний коридор з'єднає Балтійське і Чорне моря. Об'єм інвестицій, які будуть вкладені в інфраструктуру, насамперед Румунії, складуть близько 30 мільярдів євро. А це, по суті, хрест на претензіях

України, у тому числі і Одеської групи портів, яка була найбільшим портовим комплексом Східної Європи. Акцент робиться на тому, що основний транспортний коридор і ворота Європейського союзу в Чорне море пройдуть через Румунію і, ймовірно, через Болгарію, враховуючи наявність у ній чорноморських портів.

26

В результаті сьогодні, по суті, відбувається геополітична трансформація. Ті кордони, які на сьогодні є біля України, – це заслуга Советського Союзу. Ця думка викликає в українських націоналістів роздратування, але нікуди від цього не подітися.

Але сьогодні багато громадян Чернівецької області мають на руках румунські паспорти, і для України буде великою бідой, якщо в Закарпатті, в Північній Буковині, у Південній Бессарабії рівень життя буде нижчий, ніж у сусідніх країнах (а він зараз стає нижчим), тоді не уникнути не лише сепаратизму, але і складніших наслідків.

Тому я вважаю, що ті тенденції, які сьогодні відбуваються в Україні, виключно небезпечні, і при самих благих намірах між трьома гравцями, які сьогодні активно працюють у геополітичному полі України, ми можемо отримати не демократичну Україну, а країну, що стоїть на межі розпаду. Прогнози розпаду є і у американських аналітиків, вони регулярно друкуються. Тому офіційна Росія, Кремль повинні чітко поставити для себе завдання, чого Росія хоче. Так, втратили, так, образливо, але про це потрібно було думати раніше, а сьогодні потрібно думати про те, якою має бути Україна для того, щоб Росія виконала ті завдання, які стоять перед нею самою. Потрібно зробити все для збереження миру в регіоні, а для цього потрібна цілісна Україна, інакше все закінчиться плачевно і для сусідніх країн.

Н. Арбатова. Ви виділили три зовнішньополітичні вектори, зокрема, ви назвали середземноморський вектор. Але такий поділ має право на існування тільки в тому випадку, якщо ви мали на увазі орієнтацію України на Південне Середземномор'я, на країни, що розвиваються, на світ Південного Середземномор'я, що розвивається, тому що Північне Середземномор'я – це частка західного вектора. Ви це мали на увазі?

В. Дергачов. Я мав на увазі не лише вектор геополітичний і класичний, але і нову геополітику, пов'язану з гео економікою. Сьогодні, після розпаду Советського Союзу, Крим виявився абсолютно неконкурентноздатним з Анталією, з Туреччиною, а після того, як Брюссель вкладе в рекреаційні програми Румунії 28 мільярдів євро, я взагалі не уявляю, що від Криму залишиться. До речі, напевно, не всі знають, що якщо в перші роки після розпаду СРСР Україна за рахунок південного берега стояла на першому місці з відпочинку для громадян Росії, то сьогодні Фінляндія випереджає Україну приблизно в півтора рази, не кажучи вже про Туреччину.

Н. Арбатова. Мені здається, що, коли ми говоримо «зовнішньополітичний вектор», ми не маємо на увазі торгівлю. Торгівля була завжди і з усіма, це нормальні умови для існування сусідніх держав. Тому мене дуже здивувало, коли Ви сказали «зовнішньополітичний вектор», тому що, якщо це так, то це абсолютно нова тенденція, яку ми, вчені, упустили. Це означає, що Україна поряд із Заходом, з ЄС орієнтується і на світ Південного Середземномор'я, що розвивається.

В. Дергачов. Річ у тому, що Чорне море – це теж Середземномор'я, тому, можливо, я так вільно використовував цей термін.

А. Язькова. Мені думається, що Володимир Олександрович говорив про Середземномор'я в основному як чорноморський вектор, маючи на увазі також стосунки України з Туреччиною та з усіма причорноморськими державами. Зрозуміло, що не йдеться про Середземномор'я, тим більше Північне, хоча мені хотілося б сказати, що стосунки України з балканськими країнами розвиваються досить активно.

Контури нової стратегії

Ю. Кифу (Румунія). Регіон «Великого Причорномор'я» привернув до себе особливу увагу завдяки підвищенню його геополітичної ролі у першій половині 2000-х років, у зв'язку з чим і виникла необхідність розробки концепції його стратегічної безпеки. Ідея розробки цієї концепції належала НАТО (Стамбульський саміт 2004 р.), при цьому вказувалося, що такі прибережні держави, як Туреччина, Румунія і Болгарія, вже є членами НАТО, Україна і Грузія заявили свої претензії на членство, а Росію і НАТО зв'язує співпраця в рамках створеної в 2002 році Ради Росія–НАТО.

Напередодні нової хвилі розширення Євросоюзу за рахунок двох причорноморських держав – Румунії і Болгарії – була запропонована програма «Політики європейського сусідства» (European Neighborhood Policy) тим країнам, які мають спільні кордони з ЄС. У Причорномор'ї в неї були включені Молдова, Україна і три держави Південного Кавказу. Одночасно Євросоюз виявив зацікавленість у врегулюванні «заморожених» конфліктів у країнах Причорномор'я.

З урахуванням геополітичної обстановки великий регіон Середземномор'я – Чорномор'я Причорномор'я отримав багато в чому суперечливі одна одній функції – мосту між Заходом

і Сходом і – одночасно – бар'єру у протистоянні цивілізацій, що намітилося. Я абсолютно впевнений у необхідності для країн Причорномор'я прийняти цей виклик і направити зусилля на стабілізацію регіону, спробувати врегулювати «заморожені» конфлікти (які можуть раптово самі «розморозитися» і вибухнути) за сприяння нових акторів – НАТО, ЄС, США.

Наразі у Причорномор'ї діють декілька регіональних організацій (ОЧЕС, БлекСіФор, ГУАМ, СДВ), які можуть розглядатися лише як навчальні полігони, форуми для консультацій, просування окремих проектів кооперації і можливість краще пізнати один одного. Але вони не можуть узяти на себе завдання вирішення конфліктів і забезпечення регіональної безпеки.

Звичайно ж, кожна з країн Причорномор'я має свої інтереси і завдання. Найбільший чинник – Росія – поки не запропонувала нових форм і напрямів співпраці в регіоні, але проявляє стриманість з приводу залучення до регіону НАТО, ЄС і США, розглядаючи це як вторгнення у «сферу своїх законних інтересів».

Туреччина зацікавлена в збереженні status quo, побоюючись втратити контроль над Протоками і домінуючі позиції на Чорному морі через зростаючу присутність військово-морських сил США, що базуються в Румунії і Болгарії. Вона також не може не враховувати загрози, яка виступає з півдня, – від Іраку, Ірану, Сирії.

Політика України базується на її підтримці більшості країн регіону як сполучної ланки держав ГУАМ і «Співдружності Демократичного Вибору». Зміцнення її позицій на Чорному морі могло б з великою часткою вірогідності ослабити існуючий нині кондомініум Росія–Туреччина.

Можна, отже, стверджувати, що основою майбутньої співпраці країн Причорномор'я можуть стати не географія і геополітика, а ухвалення ними базових цінностей Євроатлантичного світу – дотримання прав людини, ринкова економіка, демократія і верховенство закону. Це особливо важливо, маючи на увазі наявність спільних загроз, які витікають з регіону Великого Близького Сходу.

Росія має – або, імовірно, повинна мати – власне бачення концепції регіональної стратегічної безпеки. Якщо Росія врахує уроки недавнього минулого і скористається запропонованою можливістю, вона може і повинна приєднатися до розробки нової стратегії з урахуванням існуючих реалій. Якщо не має, то мабуть, що стратегічна концепція буде намічена без участі Росії.

Енергетика як політика

С. Дружиловській. В останні роки проявився напрямок російського керівництва майже самотужки вирішувати проблему забезпечення світової економіки енергоресурсами. Принаймні, не залишається ніяких сумнівів у тому, що Росія все частіше заявляє про себе як про лідера світової енергетики. Тоді як потреби в енергоресурсах вже найближчими роками істотно зростуть, а до 2020 року, швидше за все, подвоються, постає питання: чи до снаги Росії ставати локомотивом у забезпеченні світових енергетичних потреб, а з іншого боку, чи потрібна їй ця роль? Ми і так вже перетворилися на сировинний придаток західної економіки, і тепер з'являються всі шанси на те, що в осяжній перспективі таку ж роль ми гратимемо і відносно економік таких азійських гігантів, як Китай і Японія. А тим часом при сучасних темпах видобутку розвідані нафтові родовища Росії

можуть виснажитися через 15–20 років. Для порівняння: нафтових запасів Саудівської Аравії вистачить на 85 років, ОАЕ – на 114, Кувейту і Іраку – на 127–128. По розвіданих запасах природного газу Росія займає перше місце в світі, але це все ж складає менше 20% від світових газових запасів, причому найбільше з виявлених в Росії родовищ розміщене у важкодоступних північних районах Ямалу і Баренцового моря. Тому очевидно, що без гігантських капіталовкладень забезпечити істотний приріст газовидобування не можливо (це ж стосується і розробки нових нафтових родовищ). На московській зустрічі міністрів енергетики країн G8 було заявлено, що будуть потрібні великі інвестиційні ресурси, в сукупності за період до 2030 року – 17 трильйонів доларів. От тільки чи зможемо ми переконати європейців, що ми є для них безальтернативним джерелом газових надходжень на осяжний період часу. Виходячи з того, що заявляють самі європейці, навряд чи. Сьогодні геополітична кон'юнктура складається для Росії надзвичайно сприятливо. Іран, друга по розвіданих запасах газу країна, перебуває під сильним тиском США і головних міжнародних енергетичних корпорацій. При 15,3% від світових запасів газу його частка у світовому газовому експорті – 1%. Туркменістан у даний час практично повністю залежить від російського транзиту, що ж до ще одного великого газового поставника – Алжиру, – то він традиційно заповнює близько 20% європейського газового ринку і навряд чи здатний в майбутньому скласти Росії серйозну конкуренцію.

Проте є всі симптоми того, що нинішні газові аутсайтери не збираються миритися із таким положенням. При цьому головним аргументом на користь їхнього можливого швидкого

просування на європейські і світові ринки є низькі, в порівнянні з російськими, ціни на видобутий газ. Так, в даний час (2006 р. – *прим. пер.*) Туркменістан продає Росії газ по 65 доларів за 1000 кубометрів при світовій ціні близько 250 доларів. Іранський газ ще дешевший і легкодоступний. Тому можна не сумніватися, що проекти потужних магістральних газопроводів, які опрацьовуються цими країнами, з часом наберуть чинності і почнуть конкурувати з російським газом на світових ринках. Вже сьогодні цілком реальними здаються проекти постачання іранського газу до Вірменії, Туреччини і далі в Європу, туркменського газу в Європу через територію Туреччини, а також туркменського та іранського газу до Південної Азії. Тоді може статися так, що з газового флагмана ми перетворимося на аутсайдера, і цьому, безумовно, сприятиме і позиція країн, з якими ми сьогодні ведемо енергетичну війну, – України, Грузії, Азербайджану, Прибалтики. Все це змушує серйозно задуматися над перспективами російської енергетичної політики, і можна з усією впевненістю стверджувати, що внутрішні ресурси для її розвитку у нас украй обмежені. Навіть остаточне вирівнювання російських цін на газ і нафтопродукти зі світовими навряд чи допоможуть вирішити проблему.

Вихід тільки один: відмовитися від політики «блискучої ізоляції», усвідомити, що у сучасному світі, що інтегрується, ставка на власні сили приречена на провал. І якщо звернутися до досвіду інших країн, які цей шлях вже минули, наприклад, країни ОПЕК, будучи власниками двох третин світових запасів нафти, вони проводять узгоджену політику її видобутку і продажу й упевнено диктують свої умови світовому нафтовому ринку. Іран, що є членом ОПЕК і добре розуміє всі вигоди подібної

організації, вже давно пропонує Росії і іншим зацікавленим країнам створити міжнародний газовий консорціум, і це виглядає дуже перспективною ідеєю. Звичайно, в результаті реалізації такого проекту можна очікувати, що Росія втратить право диктувати ціни на газ на світових ринках, але надалі це, безумовно, компенсується стабільністю і передбачуваністю постачань.

Той аргумент, що Росія в цьому випадку втратить можливість використовувати свої енергетичні ресурси як важіль політичного тиску на режими, що нас не влаштовують, також не може розглядатися як серйозний. Чого ми, наприклад, добилися в політичному плані, збільшивши ціни на газ для України і Грузії? Тільки того, що в політичному житті цих країн зміцнилися антиросійські настрої, а їх політичні і економічні еліти зайнялися пошуками альтернативних постачальників газу на світових ринках.

Думаю, що якщо Росія дорожить заслуженою репутацією солідного і відповідального партнера на енергетичних ринках, то їй доведеться відмовитися від використання цих ресурсів як зброї. Ніхто не говорить, що ми не можемо продавати свою сировину за світовими цінами, але тоді це треба робити стосовно всіх торговельних партнерів, якщо вони, звичайно, не асоційовані з Росією в чітко означені економічні інтеграційні угруповання, які Росії, втім, ще належить створити, як у випадку з Білорусією.

Д. Оганесян. Коли ви перераховували учасників цього гіпотетичного консорціуму, я не почув серед них Казахстану. Він випадково Вами пропущений або вже не має таких запасів газу?

С. Дружиловській. Казахстан поки не виявляє цікавості не лише до створення консорціуму, але і до великих поставок зі своїх газових родовищ. Я говорив про ті країни, які на сьогодні реально зацікавлені в тому, щоб їхній газ йшов на зовнішні ринки. І це якраз ті країни, які я назвав.

30

Н. Арбатова. Мені цікаво, як Ви оцінюєте Північний газопровід і претензії низки Балтійських країн до Росії.

С. Дружиловській. Я поки взагалі не бачу нашої стратегії. У нас величезні газові родовища, але вони ще абсолютно недоступні. Шрьодер їздив на Ямал і переконався, що в проект треба інвестувати трильйони доларів, тільки тоді про щось можна буде говорити. І чи це буде одна труба, чи то дві, чи сприймуть цю трубу на Заході, чи ні?

Країни Балтії і Польща стовідсотково проти цієї труби, мотивується це, природно, міркуваннями екології, але і з точки зору геополітики для них важливо, щоб труби не було. Німеччина нібито «за». Але Шрьодер після відвідин Ямалу сказав, що в Німеччині треба створювати «імідж Росії», щоб ми цю трубу могли побудувати, тому що і в Німеччині велика частка населення цей проект не підтримує. Тому я не можу відповісти на питання про перспективи. Звичайно, будуватимемо, але тільки кожного разу, коли ми говоримо, що ціна труби до Китаю 10–15 мільярдів, ціна труби до Німеччини – 15–20 мільярдів, а платити хто буде? Чи не наш, російський платник податків? А потім ми дивуємося, чому у нас ціна на бензин порівнялася з американською і перегнала європейську? Завтра уп'ятеро ціну збільшать, і ми погодимося. Треба створювати міжнародну монополію і думати, що робити далі. І думати, як зробити так, щоб нам не вказували, як ми повинні пово-

дитися, і в той же час, щоб ми не намагалися нав'язувати свою точку зору. Вона має бути зважено-міжнародною. Тоді як відреагує Україна, якщо ми скажемо: «Це рішення газового консорціуму. Ми б із задоволенням, але 230 і все». А коли ми приходимо і починаємо викручувати руки, говорити, що вам буде 230, Молдавії – 90, Грузії – стільки-то, то до економіки це ніякого відношення не має. А якщо ми збираємося розробляти ці багатства ще довго, то має бути і довготривала, зрозуміла всім політика.

А. Язькова. Я зіставила дві цифри. Трубопровід до Китаю коштуватиме приблизно 10 мільярдів доларів. Під час останньої зустрічі на вищому рівні Китай обіцяв дати нам кредит за допомогою інвестування 12 мільярдів. Але ми ж повинні до 2010 року побудувати цей трубопровід, а Китай ці 12 мільярдів обіцяв дати до 2020 року. Якщо зіставити ці цифри, то тут можна тільки підписатися під тим, що сказав С. Дружиловській. Це перше. І друге. «Планов наших люблю громадье...», але як би нам не побудувати черговий «Котлован».

С. Челак. У травні 2006 року з'явилася доповідь Центру європейських досліджень (автори Ендрю Монаган і Лучія Монтенаро-Янковські), яка називається «Енергетичні взаємини між Євросоюзом і Росією: необхідність активного залучення». Цей документ не просто академічний вклад, але має вплив на владоможців і стратегічні розробки, які ведуться тепер у Раді Європи і Європейській комісії. Ця доповідь містить конкретні пропозиції щодо нової стратегії Євросоюзу з енергетичних питань, зокрема, в стосунках з Росією. І в основному пропонується стратегія по трьох основних напрямках. Перше – це поліпшити ефективність використання енергоносіїв у самій Європі. Друге – це підняти на вищий рівень стосунки Євросою-

зу з транзитними державами і в той же час добитися ефективніших взаємин з Росією, заснованих на принципі співпраці, а не на принципах партнерства між постачальником і споживачем. А третє – це визнати те, що енергетична безпека Евросоюзу є зовнішньополітичним питанням, і в цій якості він повинен відійти під опіку єдиної європейської зовнішньої політики і політики безпеки.

Далі я говоритиму про проблеми формування Чорноморської регіональної ідентичності. За останні 2–2,5 роки спостерігається підвищена увага основних світових геостратегічних гравців до Чорноморського регіону. Наприкінці минулого року США подали заявку і отримали статус спостерігачів при Організації Чорноморського Економічного Співробітництва (ОЧЕС). Сім з двадцяти п'яти членів Евросоюзу є спостерігачами, і тепер йдуть дебати про те, кому з європейських інститутів стати спостерігачами або навіть членами ОЧЕС. Розробляються стратегії, в лютому відбулася сесія Інституту досліджень з питань безпеки Європейського союзу з Чорноморського питання: чи потрібна стратегія Евросоюзу по Чорномор'ю. Робочою групою під егідою фонду Маршалла розробляється атлантична стратегія по Чорномор'ю. Вже розроблений перший ескіз стратегії НАТО з Чорноморського питання, у тому числі можливість створення регіонального плану дій, такого, який існує індивідуально для різних країн-партнерів. До того ж з'явилися і серйозні наукові розробки з цього питання, інші перебувають у стадії підготовки, так що тема, яку ви вибрали, дуже злободенна і має практичне застосування.

Зовсім недавно той же інститут Досліджень з питань безпеки Європейського союзу в Парижі випустив книгу «Чому Грузія важлива для

Європи». Це вже серйозна праця, це книга. Це вказує на те, що Евросоюз і думаючі люди в Евросоюзі бачать не лише так звані «націоналістичні настрої» в тій або іншій частині колишнього радянського простору, але і глибинніші напрями розвитку подій у цих країнах. До того ж, я думаю, варто задуматися над тим, що недавно Рада з міжнародних відносин США випустила серйозну роботу про те, що Сполучені Штати можуть і повинні робити в стосунках з Росією. В основному визнано те, що так звана «позитивна зовнішність» не зовсім спрацювала і що треба чіткіше розмежувати ті питання, де співпраця можлива на серйозній і рівноправній основі і де з різних причин треба просто чіткіше позначити позиції і з цих позицій ухвалювати рішення.

Про роль ОЧЕС. У червні 2007 року ОЧЕС виповниться 15 років. І в Стамбулі у зв'язку з цим намічається саміт. Що очікується від нього? Перш за все, це ін'єкція політичної волі, більшої енергії самої організації. Як це зробити? Про чорноморську співпрацю мало відомо, всі критикують ОЧЕС, не помічаючи дуже цікаві зрушення, які вселяють надію з таких питань, як взаємодопомога в разі надзвичайних ситуацій і створення мережі офіцерів зв'язку по боротьбі із злочинністю і міжнародним тероризмом, яка вже працює. І дуже великі зрушення, які були зроблені в галузі співпраці у сфері науки і технології, де ми дістали доступ до фондів Евросоюзу на майбутніх 6–7 років – близько мільярда євро тільки на наукову діяльність і технологічний розвиток. Я думаю, від цього саміту можна чекати, що самі країни-учасниці ОЧЕС нададуть цій співпраці пріоритетного значення у національних внутрішніх політиках.

Нарешті, це те, що в середині 1990-х років в рамках ОЧЕС було поставлене питання про зону вільної торгівлі. Це виявилось абсолютно нереальним, тому що різні гравці грали за різними правилами, багато, майже половина з країн-учасниць ОЧЕС навіть не були членами Всесвітньої торгівельної організації, а зараз намічається перспектива, що ми всі там будемо. На передових позиціях знаходяться Росія, Україна і Азербайджан. І в нових умовах, коли всі 12 членів гратимуть за тими ж правилами, можна вже серйозно і реально задуматися над питанням створення зони привілейованої торгівлі, зважаючи при цьому на ті зобов'язання, які кожна з наших країн перейняла на себе або як член Євросоюзу, або як Евразійське співтовариство, або в двосторонніх стосунках.

Важливий напрям – це взаємини між ОЧЕС і Євросоюзом. Тут довга історія, початок цим стосункам був покладений Європейським союзом, коли в 1997 році він прийняв звернення Комісії до Ради Європи і Європарламенту. Ми виступили в 1999 році з платформою співпраці ОЧЕС – Євросоюз, яка було цілком нереальною, оскільки ми пропонували двосторонній рівноправний діалог між повністю інтегрованою регіональною організацією Євросоюз і якимсь гібридом, який навіть не був ще регіональною організацією. Але за останній рік сталися дуже серйозні зрушення, і у квітні 2006 року відбулася зустріч Комітету вищих посадових осіб ОЧЕС в Брюсселі за участю вищих чиновників і діячів Євросоюзу, так що можна очікувати швидких і серйозних кроків. Але біда в тому, що вимальовується позиція, яка відтворює помилки 1999 року. Я думаю, що російській стороні треба задуматися, оскільки її нинішній підхід майбутнього не має, і ніхто, перш за все Росія, не зацікавлений, щоб ОЧЕС розбила-

ся на дві групи: 11 країн, які хочуть тісніших відносин з Євросоюзом, а інша група – це одна країна, яка прагне переконати інших, що сенсу в тісніших взаєминах з Євросоюзом немає.

Ще одне питання – це енергетична співпраця. Про це вже йшлося, і я б тільки додав, що Чорноморський регіон – це ідеальне місце, де можна випробувати підхід до енергетичної співпраці за критеріями і методами XXI, а не XIX століття. Із самого початку ОЧЕС намічалось побудувати на основі енергетичної співпраці в тому сенсі, в якому Європейський союз був створений на основі Об'єднання вугілля і сталі. Те, що вугілля і сталь зробили для Західної Європи, енергетика, в найширшому сенсі, у тому числі і електроенергія, може зробити для нашого регіону. Тільки і для цього потрібен інший підхід.

Нам ще вдасться поговорити про так звані «заморожені» конфлікти. Я б додав до того, що говорив пан Кифу щодо ОЧЕС – це не той інструмент, який найбільш відповідає для підходу до питань безпеки, тому що ця організація була створена і працює як організація економічного співробітництва. І в ній немає елементів стратегічного балансу, який можуть створити тільки інші, зовнішні гравці. Але для того, щоб говорити про регіональну співпрацю і про збільшену роль ОЧЕС в цьому відношенні, «заморожені» конфлікти треба зняти. Не буде регіональної співпраці до тих пір, поки не буде знято питання військового протистояння в Карабаху, поки існуватимуть невизнані, неконтрольовані території в цьому регіоні.

На закінчення я б хотів повторити, що регіон Причорномор'я – це простір, який найбільш відповідає для майбутніх європейських підходів і рішень. Нам треба відновити багатовікову традицію співіснування, яка склалася

в цьому регіоні. Вклад Росії в таке майбутнє – це не ілюзія, і я думаю, що при взаємній пошані сусідів таке майбутнє стане і близьким, і реальним.

А. Язькова. Зараз ми почуємо голос Сербії і Чорногорії, думку її експерта з великого, регіонального питання. Я хочу надати слово Ірені Вуйовіч і попросити її, щоб вона виклала свої думки.

І. Вуйовіч. Я коротко розповім вам про мою роботу, підготовлену для цієї зустрічі, що стосується питань різних регіонів, Середземноморського і Чорноморського, в контексті Великої Європи і Близького Сходу. Це погляд з Белграда.

На жаль, в епоху глобалізації багато традиційних концепцій національної суверенності відходять на другий план. Південно-Східна Європа, розташована між Середземним і Чорним морями, в черговий раз в історії відстає, але цього разу з надією не упустити чергову можливість. Швидкість і несподіванка великих геополітичних і економічних змін у світі викликала руйнівні наслідки і виклики, на які треба якнайскоріше знайти адекватну і довгострокову відповідь, враховуючи національні, регіональні, а також глобальні інтереси. Феномен глобалізації, незалежно від нашого ставлення до нього, слід розуміти, як багатоцільовий процес, який зумовлює практично всі сфери і області діяльності людства. Поряд з питаннями безпеки, поза сумнівом, вирішуються питання, що впливають на успішність ініціатив, направлених на співпрацю. Вельми важливими є економічні і політичні теми, наприклад, Середземномор'я – торгівля, фінанси і передача нових технологій ноу-хау між Середземноморськими країнами, геополітичний простір Середземно-

мор'я в рамках вже існуючих форм співпраці цієї частини Європи.

Модель регіональної співпраці відзначається динамічністю і взаємодією. Проте у Південно-Східній Європі все ще не з'ясована концепція Балкан, які нарівні з наростаючим динамізмом Чорноморського регіону є геостратегічною основою іншої концепції співпраці. Чорноморське економічне співробітництво дало певні результати в області інституціоналізації співпраці, але ці інститути поки що дали небагато політичних акцій і результатів. Водночас ключові проблеми економічної, технологічної, фінансової та іншої міждержавної і міжпідприємницької співпраці в даному просторі передусім залежатимуть від внутрішнього положення на внутрішньому плані країн даного регіону, а також від стану їх стосунків з Євросоюзом і США. У цих рамках становище Балканського регіону все ще є вельми нестабільним через незавершену кризу на території колишньої Югославії і з врахуванням того факту, що саме зараз вирішується останній етап балканської кризи – визначення статусу і кордонів Косово і Метохії. Ми повинні пам'ятати про наявність інших гарячих точок, що серйозно обмежують перспективи співпраці.

Останнім часом експерти з питань глобалізації задаються питанням: як і в яких формах здійснити глобалізацію оборони? Вважаю, що ідея Російської Федерації у зв'язку з відновленням багатополлярності є і достовірною, і прийнятною для світу. Концепція глобалізації оборони не може стосуватися тільки США і НАТО, вона повинна включати РФ, Китай, Індію та інші країни, а також міжнародні організації. Малі країни повинні розглядати глобалізацію як феномен, що є для них заданою змінною, на яку вони не можуть відчутно впливати.

Правильним і логічним шляхом є пристосування цих країн до глобальних зрушень і прискорене включення в їх глобальну течію. Досвід показує, що країни, які вступили на такий шлях, добилися значних результатів, тоді як країни, що підтримують цінності, які не вписуються у світовий розвиток, мали негативні наслідки.

34 Коли йдеться про геополітичну важливість Середземного і Чорного морів, необхідно підкреслити наступне: Середземне і Чорне моря на-самперед є життєво важливими для тих держав, які перебувають у цьому геополітичному просторі, для прибережних країн, які тут розвивали свої національні культури, а не тільки морський транспорт, міжнародну торгівлю, сучасну промисловість. Необхідна регіональна інтеграція країн за підтримки міжнародних організацій, але при цьому багато з них, зокрема Сербія і Чорногорія, далеко не вичерпали також можливості розвитку торговельних, економічних та інших стосунків з Російською Федерацією.

За матеріалами Круглого столу 2006 р.

35

РОСІЯ І США ПІСЛЯ

олександр ірхін,

«ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

ТРИВАЛИЙ

ШЛЯХ ДО НОВОЇ

МІЖНАРОДНОЇ

СИСТЕМИ

У системі міжнародних відносин сучасного періоду переважають декілька чинників, які характеризують її перехідний характер від біполярної системи, ряд символів якої зберігається в залишковому варіанті (структури управління ООН, ракетно-ядерний паритет США і Росії), до нової, такої, що враховує сучасний розподіл військово-політичних, економічних, технологічних і культурних потенціалів. Сполучені Штати Америки, як єдина наддержава, в процесі розробки принципів і умов функціонування системи міжнародних відносин докладають зусиль для виявлення найбільш оптимальної моделі, коли її інтереси будуть сприйняті іншими центрами сил, а в більш дисбалансному діалозі нав'язані як прийнятні для останніх.

Формування постбіполярної системи відбувається в умовах, коли США – головний світовий гравець, ЕС – центр економічного і політичного зростання в Євразії, Східна Азія – новий економічний гігант, самостверджуються в нових геополітичних умовах. У клуб держав, які претендують на лідерство різного масштабу, поступово входять Бразилія і Росія. Це підштовхнуло експертне співтовариство визначити новий блок потенційних держав лідерів – БРІК: Бразилія, Росія, які приєднуються до вже очевидних – Індії та Китаю.

У таких умовах переформатування міжнародної системи стосунків відбувається розробка, концептуальне оформлення, висунення і реалізація зовнішньополітичних проєктів, що містять в собі принципи формування суб'єктами світової і регіональної політики сфер впливу. У цьому процесі у сфері міжнародних відносин стикаються два напрями – універсальний і сфер впливу. Перший враховує наявність універсального порядку, що формується однією наддер-

жавою. Парадигма сфер впливу передбачає поліцентричну систему – великі держави формують зони відповідальності, засновані на різних підходах в сферах безпеки, економіки, державного управління, ідеології та культури. При сучасному співвідношенні військової потужності і економічних показників існує значний потенціал конфлікту, коли універсальний за формою порядок, заснований на домінуванні США, підринається існуванням поліцентричної системи.

Метою даної публікації є виявлення за допомогою відповідної методології у сфері міжнародних відносин (системного підходу, історичного методу, методу моделювання і порівняльно – аналітичного методу) тенденцій розвитку американсько-російських стосунків на середньострокову перспективу і визначення їхнього впливу на систему міжнародних відносин, що формується.

Важливою складовою системи міжнародних відносин, що формується, є розвиток американсько-російської взаємодії, що включає, як сферу співпраці, так і конкуренцію. Історичний досвід дає підстави вважати, що система міжнародних відносин є стабільною і довготривалою, коли тимчасово ослаблені держави інтегровані в механізм ухвалення рішень, а не є на його периферії або взагалі виключені з нього.

У цьому контексті американська доктринальна позиція відносно постсовєтського простору і Росії за менш, ніж 20 минути років, зазнала декількох етапів еволюції.

Перший етап, який можна віднести до кінця 80-х – початку 90-х рр. XX століття, увійшов до світової політики під планом Дж. Буша старшого. Останній американський президент епохи «холодної війни» був упевнений, що необхідно зберегти Советський Союз для того, щоб

утримати існуючий стабільний світовий порядок. Коли совєтському і американському керівництву стало зрозуміло, що нова російська еліта не в змозі зберегти ССРСР, даний план був знятий з порядку денного.

38

Другий етап в американській зовнішній політиці відносно постсовєтського простору і Росії увійшов до політичної і історичної наук, як період «невизначености» і розвивався після дезінтеграції ССРСР до 1997 року. Йому властиві такі риси: погоджувальна політика Росії, просторові і емоційно-компліментарні базування діяльності американської президентської адміністрації відносно Росії, що обумовлювало перший чинник, продовження дезінтеграційних процесів на постсовєтському просторі і країн Варшавського договору з подальшою інтеграцією їх в західні військово-економічні і політичні структури, руйнування виробничих і економічних галузей соціалістичної системи через ринкову модернізацію і так далі.

Третій етап починається після усвідомлення елітами Росії і США фундаментальних суперечностей, викликаних розширенням євроатлантичних структур до кордонів Російської Федерації, очевидним провалом ліберального експерименту в економіці Росії, який здійснювався за допомогою американських радників і був основою для надання американської фінансової допомоги. Як справедливо зазначає російський дослідник А.І. Уткін: «... Цікаво, якою була б реакція Заходу, якби Росія запропонувала йому зміни, в результаті яких він втрачав би 1/2 ВВП, десять років середньої тривалості життя, 2/3 життєвого рівня, а здобув би безробіття, анархічну деградацію суспільства, дискваліфікацію мільйонів фахівців, що опустилися на соціальне дно» [1, с. 72].

У цей період до державного департаменту США державним секретарем була призначена М. Олбрайт, а міністром закордонних справ Росії – Є. Прімаков. Росія намагається компенсувати свій західний зовнішньополітичний провал більш відкритими зовнішньополітичними зв'язками з Китаєм, Іраном та Індією. Саме у цей період починається вербальне відтворення ідей нової можливої антиамериканської осі – Росія, Індія, Китай, або при незначних варіаціях, Індія, Іран, Росія або Китай, Росія, Іран.

Четвертий етап починається здійсненням близькосхідних планів американської адміністрації Дж. Буша молодшого із спробою реалізації і закріплення геостратегії однополярного світу в Євразії, яка направлена на створення «демократичної дуги стримування», яку вибудовує Вашингтон, від Східної Європи через постсовєтські «кольорові режими» до Центральної Азії, що дає змогу одночасно впливати на Центральну і Західну частину Європи, Росію, Китай, Індію та Іран. У цій дузі є видимим американський глобальний проект з впливу на розвиток Євразії.

Таким чином, у процесі ліквідації лімітрофного (проміжного) американського простору так чи інакше зацікавлені усі регіональні держави і центри сил (ЕС) Євразії, що дає російській зовнішній політиці об'єктивних союзників в послабленні американського тиску на російську периферію і внутрішню політику.

Аналіз Концепції зовнішньої політики РФ і Стратегії національної безпеки до 2020 року дозволяє зробити висновки про те, що кінцевою метою російської зовнішньої політики в середньостроковому контексті є створення такої системи міжнародних відносин, яка б максимально була наближеною до умов Віденського конгресу, тобто системи міжнародних відносин

XIX століття, згідно з якою кожен з центрів сили був відповідальний за свою сферу впливу з існуванням взаємних витрат і протидій [2, 3].

Проте, основним обмежувачем російської економічної і військово-політичної активності для прискорення скорочення американської присутності в регіоні, є умови створення і збереження зовнішніх сприятливих чинників для модернізації Росії. У цьому контексті В. Путін і Д. Медведєв передбачають запобігання створенню конфронтаційного середовища довкола РФ, тобто виключення мобілізації на анти-російській основі США і ЄС і їхнє об'єднання в цьому напрямі, або Китаю, Ірану або будь-якої іншої сили.

Як справедливо відзначив російський дослідник В. Цимбурський: «... Російська зовнішня політика на цьому етапі підпорядкована досягненню двох цілей, по-перше, нейтралізація найбільш небезпечного сценарію оточення російської території ізоляційною дугою (від Прибалтики до Центральної Азії) і, по-друге, посилення російського впливу на світовий порядок, створений не Росією і не на неї розрахований» [4].

У цьому сенсі сучасна російська зовнішня політика прагне до оптимізації свого геополітичного проекту, об'єднуючого ці дві мети і орієнтованого на їхню одночасну реалізацію. Тому відмінною рисою російської зовнішньої політики є її збалансованість і багатовекторність. Основним інструментом реалізації російської зовнішньої політики на регіональному і макрорегіональному рівні стала енергетична стратегія, яка включає відновлення державного контролю над вуглеводнями, підвищення ефективності ціноутворення через диверсифікацію постачань нафтогазових ресурсів (не тільки на Захід, але і на Схід, прокладання нових шляхів

газопроводів в обхід «лімітрофного простору»), спроби створення моделі газового ОПЕК.

П'ятий етап розвитку російсько-американських стосунків найчіткіше виявився під час подій п'ятиденної російсько-грузинської війни в серпні 2008 року, коли РФ, чітко позначила межі допустимого для себе розширення євроатлантичних структур на Схід.

З приходом нової президентської адміністрації Б. Обами у двосторонніх американсько-російських стосунках з'являється ідея перезавантаження, тобто приведення до стану нормалізації сфери двосторонніх стосунків.

На думку Ф. Фукуями після даних подій Вашингтону доведеться відмовитися від надання Грузії і Україні нових альянсних зобов'язань і реалізовувати інші форми їхньої підтримки. Водночас, Білому дому доведеться скласти нові і максимально конкретні плани захисту країн, що недавно увійшли до НАТО – зокрема Польщі і країн Балтії [5].

Для реалізації своїх інтересів на постсоветському просторі Росія намагається сформувати зону тиску на США на просторі Західної півкулі. «Задній двір Сполучених Штатів» – Латинська Америка – є ідеальним місцем такого «обміну» для Кремля. Москва активно відновлює політичну і військово-стратегічну співпрацю опосередковано примушуючи США активніше розглядати перспективу другого видання «Доктрини Монро». Проте, у реалізації активної зовнішньої політики в даному напрямі Росія, очевидно, відчуває свою ресурсну обмеженість і може тільки морально підтримувати антиамериканські настрої у Венесуелі, Бразилії, Кубі і ін. країнах.

Метод моделювання дозволяє зробити висновок про те, що в короткостроковій перспективі (3-5 років) російсько-американські стосунки

продовжать тренд на погіршення, що пов'язане із зростанням військово-політичних амбіцій Росії і відсутністю «плану відступу» від монополярного світу у США. У практичному аспекті дані суперечності виявлятимуться в наступному.

40

По-перше, моральна підтримка інтеграції України і Грузії в євроатлантичні структури безпеки з боку США буде продовжена. До цього кола проблем додалися різні підходи рішення південноосетинського, абхазького, придністровського і косовського питань.

По-друге, в найближчі 5-7 років посиляться конкуренція за контроль над енергоносіями держав на постсовєтському просторі. Головною фігурою в цій конкуренції з боку США, Росії і Китаю буде Казахстан.

По-третє, серйозним подразником найближчими роками буде зовнішньополітична незалежність Росії на міжнародній арені і її небажання підтримувати більшість напрямів американської політики (відносно «Великого Близького Сходу», Сирії, Ірану, Венесуели).

У цьому контексті США матимуть об'єктивні обмежувачі своєї зовнішньої політики відносно Росії, які полягають в наступному:

1. Український низький рівень суспільної підтримки дій адміністрації і особисто президента Джорджа Буша молодшого. Це стало сигналом для президентської адміністрації Барака Обами.

2. Зменшення емоційної суспільної напруги, викликані подіями 11 вересня 2001 року. З кожним роком американське населення демонструє все меншу готовність йти на жертви заради проведення наступальної зовнішньої політики, направленої на активне реформування міжнародної системи.

3. Економічний потенціал США, не дивлячись на тенденції до скорочення і фінансову

кризу залишиться найпотужнішим, проте американці на президентських виборах вже висловили своє ставлення до дуже витратної політики однополярного світу.

Одним з основних питань для РФ в процесі російсько-американської співпраці є взаємодія на постсовєтському просторі, який для Кремля, не дивлячись на ослаблення регіональної держави, є проблемою «пріоритетних національних інтересів». При цьому регіональні амбіції Росії частково розділяють стрижньові країни Європейського Союзу (Німеччина і Франція), які також зацікавлені в підриванні нестійких основ монополярного світу.

У процесі триваючої конкуренції на постсовєтському просторі прослідковуються ситуативні геополітичні альянси між РФ і Німеччиною або Францією з метою ослаблення інтересів США.

У цьому плані можна відзначити продовження курсу Російської Федерації на розділення позицій ЕС і США відносно питань країн СНД, Близького Сходу та інших ключових регіонів світу.

Як відзначає російський дослідник З. Перслегін: «Росії вигідне втягування Європейського Союзу в розв'язання проблем постсовєтського простору. За рахунок екстенсивного розвитку Європейського Союзу і відтягування ресурсів на постсовєтську периферію Москва може розраховувати, що керівництво Франції і Німеччини в короткостроковій – середньостроковій перспективі відмовиться від «непо сильного вантажу» даних проблем» [6, с. 162].

Таким чином, взаємодія трьох геополітичних гравців в західній частині постсовєтського простору є дилемою конкуренції і співпраці США, Німеччини і Росії. При цьому даний регіон дуже малий для трьох сил, отже, один

з гравців повинен піти, і швидше за все це станеться, за рахунок ситуативного союзу Росії і Німеччини, як держав найближче розташованих і контролюючих даний простір. Проте, виходячи із слабкості Росії, такий сценарій є дуже оптимістичним з ряду причин, серед яких:

- низький рівень економічного розвитку і підконтрольності ресурсів у державі (внутрішня суб'єктивність);
- відсутність успішної ідеології інтеграції постсовєтського простору (Велика ідея);
- відсутність економічної ідеї розвитку (провал ліберально-економічних перетворень не був замінений успішною програмою економічного розвитку);
- низький демографічний потенціал на обширному просторі центральної Євразії, який має тенденцію до подальшого скорочення;
- високий рівень корупції.

У процесі моделювання нової системи міжнародних відносин необхідно також закладати можливі наслідки економічної кризи. Найбільш комплексний вплив економічної кризи на систему міжнародних відносин пояснив український дослідник М. Згуровський: «... У ході глобальної економічної кризи відбуватиметься перехід до багатопольного світу з новими центрами влади. Головними регіональними кластерами на цьому етапі представляються Північноамериканський на чолі з США, Західноєвропейський на чолі з ЕС, Євразійський на чолі з Росією, Азіатсько-тихоокеанський (група країн АТЕС на чолі з Японією і Китаєм). При цьому економічні зв'язки між останніми двома кластерами поступово посилюватимуться, а країни, що побудували у себе модель державного капіталізму (Китай, Росія, Скандинавські країни), виявляться у час кризи ефективнішими в порівнянні

з країнами, що проповідують ліберальну економіку, до яких відноситься і Україна [7].

Логіці формування регіональних економічних кластерів вторує і оцінка російського експерта А. Вассермана, який відзначає в своїх відео інтерв'ю, що будь-які інвестиції мають під собою економічний сенс, коли вони вкладаються в економічний простір, який володіє ємкістю не менше 200 млн. споживачів.

Таким чином, при описаній моделі впливу економічної кризи на формування системи міжнародних відносин, можна констатувати, що глобальна економічна криза сприятиме і скорочуватиме в часі шлях формування багатопольної системи міжнародних відносин.

Росія є необхідним елементом багатопольної системи, що формується, яка відтворюється у сфері міжнародних відносин вже декілька тисячоліть. Так, в одному з останніх інтерв'ю російський політолог В. Цимбурський зазначав: «... Перша відома в історії спроба великих держав Середземномор'я утвердити так званий братський регіональний порядок, відійти від розбрату і конфліктів і сформувати єдине миролюбне кільце від Єгипту до Мікенської Греції була здійснена в XII ст. до н.е. У кожній з цих великих держав: Мікенської Греції, Єгипту, царства Хетського була своя невідконтрольна іншим «зона хаосу», у цей момент, коли завалилася перша з них – Мікенська Греція – завалився весь цивілізований світ і все перетворилося на хаос. Спочатку ця логіка закладалася в плані Дж. Буша старшого, проте, коли стало зрозуміло, що СРСР не уберегти, необхідно було зробити зусилля для того, щоб зберегти Росію» [8].

Системний підхід, який дозволяє сприймати пострадянський простір як один з різновидів систем, історичний і аналітико-прогностичний

метод дозволяють зробити висновки про відновлюваність євразійського простору, як єдиного цілісного центру.

42

В той же час, існують і зворотні процеси. Так, інтеграційні проекти, що висувалися в даний час, направлені на фрагментарне включення пострадянського простору в сферу впливу Польщі, Німеччини, Туреччини, Росії, США, Ірану, Китаю і Японії передбачають імператив його дроблення. У цьому контексті історичний метод і метод моделювання дозволяють виділити моделі подібної дезінтеграції, що висувалися раніше, і подальших спроб інтеграції даного простору в неєвразійські проекти. Найбільш чітко дані критерії відтворюються на Заході пострадянського простору, характеризуючи політику Західної Європи в XIX і XX ст., у її бажанні побудувати пояс стримування Росії по лінії – Прибалтика, Україна, Південний Кавказ (Балто-Чорноморська дуга). Проте, ці ж методи спростовують на теоретичному, за винятком моделі дроблення Росії, запропонованої З. Бжезінським, і практичному рівнях модель фрагментації євразійського простору на Сході. Так, США протягом XX століття, принаймні, двічі стримували спроби керівництва острівної Японії, в періоди слабкості Росії, приєднати до себе континентальні ресурси (1904, 1918 років).

На теоретичному рівні і використовуючи геополітичний підхід і метод моделювання, дану ситуацію найбільш ёмко пояснив англійський класик і державний діяч Х. Макиндер. Його теза передбачає, що для держав, які оперують морською стратегією, основним завданням є недопущення захоплення осьового (російського простору) державою, що має вихід в океан – Японією або Китаєм. В разі реалізації цього сценарію де-факто в багато разів збіль-

шується геополітичний потенціал експансії осьового простору, в той же час, заміщення російського контролю будь-яким іншим внутрішньоконтинентальним над осьовою територією не приведе до ослаблення значущості цієї осьової позиції [9].

Таким чином, виходячи з тез Х. Макиндера, Великобританія, як головна морська держава XIX століття, і США, як єдина сучасна наддержава, що оперує морською стратегією, не можуть собі дозволити сценарій, при якому з'єднаються ресурси центральної Євразії і відкритого океану в будь-якому з варіантів, ініціюючи і підтримуючи ситуацію взаємного стримування даних геополітичних просторів.

Отже, в стратегії Заходу відстежуються певні дезінтеграційні і подальші інтеграційні моделі відносно пострадянського простору: апробована і відтворена модель дуги – Прибалтика, Україна, Південний Кавказ, і, в той же час, заборона дезінтеграційних процесів на Далекому Сході для недопущення подальшого інтеграційного проекту з боку «жовтої раси».

На теоретичному рівні при формуванні багатополусної моделі міжнародних відносин кожен центр сили братиме до уваги імперативи, ряд з яких може бути представлений таким чином:

- 1) Геополітичне моделювання і розрахунок:
  - виділення ключових точок впливу;
  - співвідношення своїх можливостей з можливостями і ресурсною базою інших центрів;
  - оцінка ризиків і переваг заволодіння і утримання плацдармів впливу;
  - співвідношення з негативними реакціями інших великих держав і врахування їхньої геополітичної відповіді по всій периферії сфери впливу.

- 2) Геоекономічні аспекти:

- економічний розрахунок геополітичного проекту розширення за шкалою видатків / отримання економічних прибутків за рахунок економічних чинників: отримання доступу на ринки сировини, кваліфікованої робочої сили;

- облік можливих витрат і власної ресурсної спроможності для опору іншим великим державам в геоекономічній області (економічні санкції, ізоляція, і так далі).

3) Культурні складові:

- облік в плануванні проекту культурних і інформаційно-ідеологічних чинників (наявність культурної близькості між суб'єктом і об'єктом експансії: грецький проект, євроатлантичне співтовариство);

- виявлення держав «одинаків», що розвиваються у ворожому геополітичному середовищі (Туреччина, Ізраїль і арабське оточення), які за рахунок даних чинників є оптимальними об'єктами геостратегічних союзів.

На практичному рівні перед американською президентською адміністрацією в процесі розробки і реалізації системи світового порядку стоїть дилема, яка відбивається в історичній традиції поглядів американських президентів Вудро Вільсона і Теодора Рузвельта, – це традиції політичного реалізму та ідеалізму. Так, на думку Р. Кісінджера: «... Рузвельт був мудрим аналітиком, що вивчав систему рівноваги сил. Він наполягав на необхідності для Америки грати відповідну роль в міжнародній політиці, виправдовуючи це національними інтересами і вважаючи, що світова рівновага сил неможлива, якщо Америка не є його складовою частиною. А для Вільсона базування американської участі в міжнародних справах носило месіанський характер: на Америку, з його точки зору, був покладений обов'язок не просто брати участь в системі рівноваги сил, але поширюва-

ти свої принципи по всьому світу. За часів адміністрації Вільсона Америка почала відігравати ключову роль в міжнародних справах, проголошуючи принципи, які були трюїзмами в рамках власне американського мислення, але, проте, для дипломатів Старого Світу означали революційний розрив з минулим. До числа цих принципів входили поняття про те, що від поширення демократії залежить мир на землі, що держави слід судити за тими самими етичними нормами, які є критерієм поведінки окремих осіб, і що національні інтереси будь-якої країни повинні підкорятися універсальній системі законів» [10, с. 21]. Таким чином, ці дві традиції, що становлять американські зовнішньополітичні підходи втілюють реалізм і ідеалізм американської зовнішньої політики.

Виходячи з них, можна передбачати, що Вашингтон пішов би набагато легше на визнання пріоритетних російських інтересів на пострадянському просторі, якби вдався експеримент з трансформації Росії в демократію за західним зразком. Цей варіант немов би сполучав ідеалістичну і реалістичну складові американських зовнішньополітичних підходів. Проте цього не сталося внаслідок того, що в самій Росії почалися відцентрові тенденції, які викликали реакційні реформи зміцнення вертикалі влади, силові дії на ситуацію на російському Кавказі та ідеологічні спроби виправдати особливу «Суверенну демократію» РФ. В цих умовах Вашингтону в набагато складніших внутрішніх умовах доводиться рахуватися з зовнішньополітичними амбіціями Москви у ствердженні себе як справжньої регіональної держави. Сутнісне бачення Росії американською елітою, позбавлене емоційних перевантажень неоконсерваторів, описав Р. Кісінджер: «... Впродовж всієї своєї історії Росія завжди стояла особіно.

Вона пізно вийшла на сцену європейської політики – на той час Франція, і Великобританія давно минули етап консолідації, – і до цієї країни, мабуть, непридатний жоден з традиційних принципів європейської дипломатії. Знаходячись на стику трьох різних культурних сфер – європейської, азіатської і мусульманської, – Росія вбирала в себе населення, що належало до кожної з цих сфер, і тому ніколи не була національною державою в європейському сенсі. Постійно змінюючи контури в міру приєднання її правителями суміжних територій, Росія була імперією, незрівнянною за масштабами ні з однією з європейських країн. Більш того, після кожного чергового завоювання мінявся характер держави, бо вона вбирала в себе абсолютно нову, неспокійну неросійську етнічну групу. Це було однією з причин, чому Росія відчувала себе зобов'язаною утримувати величезні озброєні сили, розмір яких, не йшов ні в яке порівняння з кільки-небудь правдоподібною загрозою її безпеці ззовні. Розриваючись між нав'язливою ідеєю незахищеності і місіонерським завзяттям, між вимогами Європи і спокусами Азії, Російська імперія завжди відігравала певну роль в європейській рівновазі, але в духовному плані ніколи не була його часткою» [11, с. 16]. Далі американський дослідник і дипломат ставить питання, які визначатимуть роль Росії в майбутньому і характер американо-російських стосунків: «... Посткомуністична Росія опинилася в кордонах, що не мають історичного прецеденту. Як і Європа, вона вимушена буде присвятити значну частку своєї енергії переосмисленню власної суті. Чи буде вона прагнути до відновлення свого історичного ритму і до відтворення втраченої імперії? Чи перемістить вона центр тяжіння на Схід і почне брати активнішу участь в азіатській

дипломатії? Виходячи з яких принципів і якими методами буде вона реагувати на смуту біля своїх кордонів, особливо на неспокійному Середньому Сході? Росія завжди буде невід'ємною складовою частиною світового порядку і в той же час у зв'язку з неминучими потрясіннями, що є наслідком відповідей на поставлені питання, потенційно таїть для нього загрозу» [12, с. 17].

Виходячи з проведеного аналізу, можна зробити наступні висновки:

По-перше, внаслідок комплексу причин (моральна підтримка вступу України і Грузії в НАТО, конкуренція за контроль над вуглеводнями Каспію і шляхами їхнього транспортування, розбіжності по косовському, південно-осетинському, абхазькому регіонах і так далі), американо-російські стосунки в короткостроковій перспективі продовжать тенденцію до погіршення.

По-друге, різні підходи в баченні системи міжнародних відносин, що формується, між Вашингтоном і Кремлем також закладають потенціал конфліктогенності, який більш за все, внаслідок слабкості Росії, виражатиметься в конкуренції на пострадянському просторі. В цьому контексті Москва намагатиметься впливати на позицію Вашингтона через симетричні Білому дому підходи в Західній півкулі (дипломатичну, військово-стратегічну підтримку Венесуели, Куби та ін.), тиск на чутливі питання (від Ірану до Північної Кореї), стратегію «енергетичної анаконди» ослабити американський тиск на свою периферію і внутрішню політику через лімітрофні простори і так далі.

По-третє, кінцевим питанням, яке визначатиме роль, і місце Росії в системі міжнародних відносин буде ступінь суб'єктності держави з основних чотирьох критеріїв сили: військової,

технологічної, економічної і культурної. Саме ці чинники геополітичної потужності визначатимуть також характер і вміст американо-російських стосунків. При цьому Москва повинна встигнути провести процеси комплексної модернізації і вирватися із списку постачальників товарів з низькою додатковою вартістю. Якщо цього не станеться, а вплив економічної кризи прискорить процеси формування багатопольного світу, коли на відкуп Москві буде віддано пострадянський простір, поки Захід і Схід займатимуться вирішенням економічних проблем, то після його закінчення, Росія внаслідок чергового імперського перенапруження може на завжди вийти із списку великих держав. Саме ступінь сили Росії (після модернізації) визначатимуть її здатність стабілізувати свою «сферу хаосу» і аргументувати перед іншими центрами сили власну роль в регіоні.

Література

1. Уткин А.И. Американская стратегия для XXI века, М: «Логос» – 2000 г. – 270 с.
2. Концепция внешней политики РФ от 2008 года – Режим доступа к ресурсу.: <http://www.kremlin.ru/text/docs/2008/07/204108.shtml>
3. Стратегия национальной безопасности РФ до 2020 года – Режим доступа к ресурсу.: <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>
4. Цымбурский В. Геополитика для «евразийской Атлантиды» – http://www.iicas.org/articles/library/libr_rus_27_5_00_1.htm
5. Фукуяма Ф. Россия и новый демократический реализм – электронный ресурс <http://www.inosmi.ru/stories/01/06/28/3008/243735.html>
6. Переслегин С.Б. Самоучитель игры на мировой шахматной доске. – М.: АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2005. – 619 с.
7. Згуровский М. Мучительное выздоровление через кризис. Зеркало Недели/деньги, № 47 (726)

13–19 декабря 2008 – <http://www.zn.ua/2000/2020/64949/>

8. Памяти Вадима Леонидовича Цымбурского. Электронный ресурс – <http://librarius.narod.ru/personae/vltsyl.htm>

9. Макиндер Х. Круглая Земля и обретение мира (перевод и комментарии В. Цымбурского). – <http://www.intelros.ru/index.php?newsid=357>

10. Киссинджер Г. Дипломатия, М: «Ладомир», 1997. – 848 с.

11. Киссинджер Г. Дипломатия, М: «Ладомир», 1997. – 848 с.

12. Киссинджер Г. Дипломатия, М: «Ладомир», 1997. – 848 с.

ШЛЯХИ І ЗАСОБИ

ОЛЕКСІЙ ВОЛОВИЧ

РОЗВ'ЯЗАННЯ

ПРОБЛЕМИ

БАЗУВАННЯ ЧФ РФ

У СЕВАСТОПОЛІ

Проблема базування Чорноморського Флоту (ЧФ) Російської Федерації у Севастополі була і залишається найбільш контраверсійною і складною в українсько-російських відносинах і значною мірою визначає і в найближчій перспективі визначатиме їх характер.

Ряд положень угод України з Російською Федерацією щодо перебування ЧФ РФ на території України не відповідає національним інтересам нашої держави. Це проявляється сьогодні в інцидентах в ході навчання Російських підрозділів на території Криму, в проблемах контролю за діяльністю, чисельністю та озброєнням ЧФ, у нецільовому використанні відповідної інфраструктури і в багатьох випадках відсутності угод про її оренду, і незаконному утриманні гідрографічних об'єктів. Україна також не має можливості гарантувати відсутність ядерної зброї на кораблях ЧФ, що базуються в українських портах та в арсеналах ЧФ, розміщених на українській території.

Присутність Чорноморського флоту РФ у Криму має геополітичний контекст, оскільки спрямована передусім на збереження російського військово-політичного домінування в регіоні. Основними військово-політичними завданнями ЧФ Росії є: контроль над діями НАТО в Чорноморському регіоні, утримання України, Грузії і Молдови в єдиному оборонному просторі СНД, контроль над транспортними та енергетичними коридорами, посилення позицій Росії в зонах нестабільності на Північному Кавказі, Криму та Придністров'ї. Використовуючи базу ЧФ у Севастополі у якості плацдарму, Росія намагається нарощувати свою присутність і в Середземноморському регіоні.

Проблема базування ЧФ в Севастополі по своїй суті є політичною проблемою двосторон-

ніх українсько-російських відносин в геополітичному контексті в Чорноморському регіоні. Упродовж останніх 17 років діяльність ЧФ і його допоміжних структур була джерелом суспільно-політичної напруги на Кримському півострові, що виявлялося в координації дій проросійських радикальних організацій з боку представників командування ЧФ.

Рішення РНБОУ «Про заходи щодо забезпечення розвитку України як морської держави» від 16 травня 2008 р., затверджене Указом Президента України № 463/2008 від 20 травня 2008 року, перевело питання припинення з 2017 року дії міжнародних договорів про тимчасове перебування на території України Чорноморського флоту Російської Федерації у практичну площину.

У цій статті автор виділяє основні негативні аспекти проблеми базування ЧФ РФ в Севастополі. Метою даної аналітичної записки є спроба пошуку оптимальних і ефективних шляхів і засобів реалізації завдання, поставленого в згаданому Рішенні РНБОУ, прогноз розвитку ситуації в ближчій перспективі, представлення відповідних рекомендацій.

Загальна характеристика проблеми

Проблема базування ЧФ Росії була закладена ще при підписанні Угоди про статус ЧФ Росії в Севастополі, яка не містить чітких положень про виведення російського флоту, що залишає Росії можливість для маневру. На початку 90-х років відносно проблеми розподілу Чорноморського Флоту колишнього СРСР спостерігалися вагання, нерішучість й непослідовність тодішнього українського керівництва, хоча Україна мала реальні юридичні підстави для підпорядкування принаймні тієї його частки флоту, яка базувалась на нашій території.

Користуючись поступливістю українського керівництва, Росія категорично виступила проти такої перспективи, застосовуючи увесь арсенал засобів, включаючи шантаж, економічний тиск і відверті погрози. Всупереч українським національним інтересам українське керівництво погодилося на введення спільного командування Чорноморським флотом та поділ флотських об'єктів між Україною та Росією (50 на 50), яке згодом трансформувалось у співвідношення на користь Росії.

Статус Чорноморського флоту Російської Федерації в Україні, його основні параметри, умови перебування та порядок розрахунків визначаються трьома основними документами: «Угодою між Російською Федерацією та Україною про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України» (Угода про статус ЧФ), «Угодою між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту» (Угода про поділ ЧФ), та «Угодою між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України» (Угода про розрахунки за ЧФ). Крім зазначених рамкових угод існує ще близько 10 окремих угод та низка допоміжних нормативних актів.

Угодою про статус встановлюється, що Чорноморський флот РФ з головною базою, розташованою у Севастополі, перебуватиме в Україні до 2017 року. У разі, якщо жодна із сторін не вийде з Угоди про статус шляхом письмового попередження іншої сторони не пізніше, ніж за рік до закінчення терміну її дії, весь комплекс угод про ЧФ автоматично пролонгується на наступні п'ять років.

В Угоді про статус ЧФ та Угоді про поділ ЧФ на території України встановлюються певні обмеження: особового складу не більше 25 тис, бойових літаків не більше 22, бойових броньованих машин не більше 132 одиниць, артилерії не більше 24 одиниць. Ядерну зброю на території України Чорноморському флоту мати заборонено. В цілому, Росія дотримується зазначених обмежень. На сьогодні ЧФ РФ налічує у Криму близько 15 тис військовослужбовців, і лише частина кораблів є у боєздатному стані. За період з 1992 року корабельний склад бойових одиниць флоту скоротився майже в 10 разів з 373 кораблів до 46.

Іншими словами, за станом на травень 2008 р. бойовий потенціал ЧФ РФ у Криму значно менший визначеного у згаданих Угодах рівня. Проте, через відсутність механізмів верифікації, відповідні служби України не мають можливості перевіряти відповідність кількісного складу і основних озброєнь ЧФ на території України встановленим обмеженням. Україна також не має можливості гарантувати відсутність ядерної зброї на кораблях ЧФ, що базуються в українських портах та в арсеналах ЧФ, розміщених на українській території. Фактично, порушенням міжнародних договорів України є базування на нашій території потенційних носіїв ядерної зброї Росії – крейсера «Москва», сторожових кораблів «Питлівий», «Ладний» та «Сметлівий», літаків типу Су-24, Бе-12 та вертольотів Ка-27.

Угоди сформульовані таким чином, що будь-який пункт можна тлумачити, як завгодно. В наслідок цього всі фонди, які перебувають в користуванні ЧФ РФ, не взяті на балансний облік, не оцінена їх вартість і орендна платня, іншими словами, вони документально не передані в оренду Росії і тому вона за них не пла-

тять. Через відсутність договорів про оренду об'єктів інфраструктури Україна втратила і продовжує втрачати щорічно мільярди доларів. Не була так само інвентаризована і оцінена земля, що була у розпорядженні ЧФ РФ і підлягала передачі у власність громади Севастополя, Криму і інших областей негайно після підписання угод 28 травня 1997 року.

Спираючись на підтримку адміністрації Севастополя, під виглядом будівництва житла для військовослужбовців, ЧФ за символічну ціну розпродавав багато землі російським комерсантам, чим також грубо порушувались підписані угоди, оскільки землі і майно, передані в оренду ЧФ РФ, мали використовуватись виключно за цільовим призначенням. Лише за офіційними даними МЗС України самовільно захоплені ЧФ ділянки землі, акваторії, майнові комплекси та інші фонди (це – 75 земельних ділянок, площею більше 150 гектарів, 86 об'єктів), використовуються безпідставно на безоплатній основі.

Лише за офіційними даними, Росії в оренду на 20 років передано 18232,62 гектарів земель Криму на березі Чорного моря, з них тільки в Севастополі 3312,49 гектара. Цієї площі було б достатньо для задоволення вимог кримських татар, щодо повернення раніше належних їм земель. Крім того, це не тільки земля, але й об'єкти флотської інфраструктури, а також 4595 споруд, облаштованих відповідним устаткуванням, що знаходилося у функціонально справному стані.

Найбільш складними на даний час є юридичні проблеми, що стосуються оформлення договорів оренди відповідно до вимог внутрішнього законодавства України. Зокрема, своїми постановами № 555-р від 21 грудня 2005 року та № 246 від 3 березня 2006 року Кабінет

Міністрів визначив органи державної влади, які уповноважені розпоряджатись майном та землею, що передається в оренду ЧФ РФ, проте Російська Федерація постійно блокує ці зусилля Української сторони.

Статус навігаційно-гідрографічних об'єктів на українській території є іншою гострою проблемою. Відповідно до базових угод 1997 року передбачається лише спільне використання цих об'єктів, що відповідає законодавству України. Проте на практиці ЧФ РФ повністю контролює значну кількість навігаційного-гідрографічних об'єктів на Чорному та Азовському морях. Представники органів Державної влади України не допускаються на ці об'єкти. Підписання окремої угоди щодо спільного використання системи навігаційного-гідрографічного забезпечення теж блокується РФ. У 1998 році маяк «Сарич» і ще близько 10 маяків і 70 інших навігаційно-гідрографічних об'єктів постановою Кабінету міністрів України було передано Міністерству транспорту України. У період 1998-2006 років ціла низка судів визнала незаконним утримування Російськими військовими навігаційно-гідрографічних об'єктів на території України і постановила вилучити їх на користь державного підприємства «Держгідрографія». Однак командування Чорноморського флоту відмовилося виконати ці постанови.

Важливим є **міжнародний аспект** проблеми перебування ЧФ РФ на території України. У той час, як на офіційному рівні Росія негативно оцінює зростання ролі НАТО в Чорному морі, у своїй практичній діяльності Чорноморський флот Росії активно залучається до діяльності Альянсу, при чому в значно більших масштабах, ніж це роблять Військово-Морські Сили України. Зокрема, Росія першою з країн

приєдналась до операції НАТО «Активні зусилля» в Середземному морі для боротьби проти терористичних угруповань. Для цього Росія відрядила в Середземне море флагман Чорноморського флоту крейсер «Москва» та великий десантний корабель «Азов». На даний час на цих кораблях встановлюються системи зв'язку, сумісні із стандартами НАТО, а на головній базі ЧФ у Севастополі створюються відповідні управлінські структури.

Сам факт перебування ЧФ РФ на Українській території суперечить національному законодавству і, зокрема, положенню про її позаблоковий статус. З території України розвідка Чорноморського флоту виконує завдання щодо Румунії, Болгарії, Туреччини, а це означає, що Україна опосередковано втягується в процес військового протистояння з цими державами, особливо зважаючи на ту обставину, що всі вони є членами НАТО. У разі виникнення напружених відносин між Росією і НАТО Україна автоматично стає союзником Росії та супротивником альянсу.

Угодою про розрахунки було визначено, що до моменту погашення Українського боргу за Російські державні кредити за отримані російські енергоносії плата за використання земельних ділянок і розміщених на них об'єктів берегової інфраструктури та акваторій бухт здійснюється за рахунок щорічного погашення цього боргу рівними частинами у сумі 97,75 млн. дол. 97,75 млн. доларів США призначена без експертизи кількості і якості площ і без визначення ринкової вартості цієї оренди. Вона одержана діленням боргу України за енергоносії, що накопичився на той момент, на узгоджений термін оренди 20 років. Лише після повного погашення боргу сторони мають визначити розміри власне орендної плати, яка має здійс-

нюватися Російською Федерацією прямими платежами (стаття 2). Отже, сума 97,75 млн. дол. – це сума щорічного погашення боргу України, але не орендна плата, і вона ніякого відношення до оцінки вартості орендованої землі та об'єктів не має. 97,75 млн. доларів – це є погашення віртуального боргу України перед Російською Федерацією. Фактичних грошей у бюджет України за перебування ЧФ на території України не надходить. За підрахунками деяких експертів, орендна плата за базування ЧФ РФ у Севастополі має коливатися в межах від 1000 млн. до 1 800 млн. дол. на рік.

Відсутній механізм реалізації міжурядових угод в частині компенсації місцевим бюджетам Севастополя, інших населених пунктів витрат, пов'язаних з перебуванням на їх території військових формувань ЧФ РФ. Внаслідок чого щорічні видатки на утримання інфраструктури і забезпечення соціальними, комунальними, медичними та іншими послугами військовослужбовців ЧФ РФ, членів їх сімей здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України (нині це більше 47 млн.). Щорічні втрати місцевого бюджету Севастополя від використання земельних ділянок Чорноморським флотом РФ без внесення орендної плати становлять 36,4 млн. грн., а від наданих пільг – 24,813 млн. грн. за рік.

За даними голови Севастопольської Міської Ради В. Саратова, особливо великих проблем для економіки Севастополя після виведення ЧФ не буде, оскільки частка податкових надходжень у бюджет міста від Чорноморського флоту з кожним роком зменшується. Якщо сім років тому частка податкових надходжень від Російського флоту становила 25 відсотків, то нині – менш як 15. А через п'ять років ця цифра зменшиться до менш як 10 відсотків.

Велику загрозу для Севастополя та інших населених пунктів Криму становить наявність великих арсеналів застарілих боєприпасів, які до цього часу не були утилізовані. Так, на складі в с. Машино Сакського району утилізації підлягали 85 вагонів ракет та 150,5 вагона міно-торпедного озброєння. На 17-му арсеналі в бухті Сухарна Севастополя зберігалось 3822,9 тони гранат та артилерійських боєприпасів. У селі Кара-Коба на 3413-й технічній ракетній базі зберігалось 150,3 тони списаних ракет, на 2790-й базі торпедного озброєння в бухті Троїцькій Севастополя – значна кількість непридатних ракет та бойових відділень до торпед.

Політична роль ЧФ і підтримка п'ятої колонії

ЧФ РФ відіграє в Криму більше політичну роль, ніж військову. Користуючись бездіяльністю місцевої і центральної влади, прогалинами в угодах або порушуючи їх, ЧФ РФ здійснює в Україні надзвичайно активну, ворожу українській державності, пропагандистську, ідеологічну, культурницьку, освітянську діяльність, спрямовану на громадян України в Криму і Севастополі, координує антиукраїнські дії проросійських радикальних організацій, що призводить до перманентної дестабілізації суспільно-політичної ситуації в Криму.

У якості прикладу антиукраїнської підривної діяльності ЧФ РФ можна згадати його координуючу роль в проведенні антинатовських демонстрацій з нагоди прибуття в кінці травня 2006 р. у Феодосійський морський порт американського транспортного корабля з обладнанням та інженерною технікою для модернізації Старокримського полігону ВМС України до початку міжнародних навчань «Sea Breeze-2006» на Чорному морі. Штаб по керу-

ванню безчинствами та безпорядками щодо американського корабля був розгорнутий у Феодосійському Будинку офіцерів ЧФ РФ, хоча командування флоту запевняло у непричетності до цих подій. У цьому контексті прикметна така деталь. Коли кораблі НАТО відвідували Севастополь на запрошення ЧФ РФ, їх зустрічали квітами і «патріоти» цим не обурювалися.

Рішення РНБОУ і реакція Росії. 15 квітня 2008 р. міністр закордонних справ України В. Огризко під час візиту в Росію передав главі МЗС РФ Сергію Лаврову проект меморандуму про етапи і порядок виведення до 28 травня 2017 року військових формувань Чорноморського флоту РФ із місць його тимчасової дислокації на території України.

Згідно з Рішенням РНБОУ «Про заходи щодо забезпечення розвитку України як морської держави» від 16 травня 2008 р., затвердженим Указом Президента України № 463/2008 від 20 травня 2008 року, уряд має підготувати у двомісячний строк (до 20 липня ц.р.) законопроект щодо припинення з 2017 року дії міжнародних договорів про тимчасове перебування на території України Чорноморського флоту Російської Федерації та забезпечити внесення його в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України.

Реакція російської влади і політичних сил на це рішення була і залишається вкрай негативною. Російська сторона вважає, що наразі передчасно обговорювати питання про терміни виведення ЧФ РФ і ця тема має стати предметом російсько-української домовленості пізніше і розглядатися з урахуванням усього комплексу двосторонніх відносин. Натомість, російська сторона закликає Київ концентруватися на вирішенні практичних питань, пов'язаних із забезпеченням умов, необхідних для повноцін-

ного функціонування Чорноморського флоту Російської Федерації і його перебуванням на території України.

Близькі до Кремля російські політики (голова Ради Федерації С. Міронов, голова комітету з оборони та безпеки Ради Федерації Росії В. Озеров) заявляють, що у разі ухвалення Україною закону про припинення дії базових договорів щодо Чорноморському флоту РФ із 2017 року, Росія вправі порушити питання про приналежність Криму і статус Севастополя. Ряд російських депутатів Держдуми пов'язують пролонгацію великого політичного договору з подовженням строку перебування ЧФ Росії в Україні. Командувач Чорноморським флотом РФ у 1991-1992 рр. адмірал І. Касатонов виказав упевненість у тому, що Севастополь залишиться головною базою ЧФ після 2017 року. Посол РФ в Україні В. Черномірдин вважає передчасним проведення консультацій з питань виведення ЧФ РФ з території України.

В заяві МЗС Росії від 20 червня стверджується, що «ухвалення згаданого указу, причому з незрозумілою для нас поспішністю, звичайно ж, не сприятиме зміцненню атмосфери довіри між Росією і Україною і може негативно позначитися на переговорному процесі щодо Чорноморського флоту».

Під час зустрічі в Стрельні Ленінградської області президент Росії Д. Медведєв закликав президента України В. Ющенка приймати рішення по Чорноморському флоту РФ «на спільній основі, на основі наявних договорів». Зокрема, він відзначив, що останні кроки Української сторони по Чорноморському флоту РФ «не додають стабільності російсько-українським відносинам». Російський президент підкреслив, що «договір припускає, по можливості, продовження перебування Чорноморського

флоту і дії, що робляться Києвом, за 9 років до закінчення терміну перебування Чорноморського флоту на Україні, – це не той підхід, який ми б хотіли бачити від близьких партнерів». На цій же зустрічі Д. Медведєв нагадав президентові України про зростання ціни на газ з 1 січня 2009г. у два рази, що слід розглядати як елемент економічного і політичного тиску на Київ. Як і на початку 90-х років, проблема базування ЧФ в Криму тісно ув'язується з енергетичним чинником.

Висновки

Складно відстоювати національні інтереси на російському напрямку української політики в умовах перманентної політичної кризи між командами Президента та Прем'єр-міністра. В ситуації, коли в країні діє кілька центрів прийняття рішень, у російській сторони з'являється можливість грати на протистояннях Грушевської та Банкової, використовуючи проросійське лобі як в команді Президента, так і в команді Прем'єр-міністра.

Серед основних негативних наслідків базування Чорноморського флоту Росії на Кримському півострові слід виділити наступні:

- щорічні мільярдні збитки України через несплату за **оренду** землі, майна, баз, забруднення отруйними речовинами воєнного призначення української частини прибережних вод Чорного моря;
- незаконне утримання морською піхотою ЧФ **навігаційно-гідрографічних об'єктів**, маяків та систем забезпечення безпеки мореплавства, самочинне захоплення землі і об'єктів в Криму;
- підігрівання суспільного напруження, сепаратистських настроїв, інспірація українофо-

бії, підтримка антиукраїнських організацій на Кримському півострові; поширення в Криму спецпідрозділами пропаганди ЧФ РФ друкованих засобів пропаганди антиукраїнського спрямування;

- недотримання Російською стороною базових угод між Україною та Росією щодо статусу ЧФ РФ в Криму;

- незаконне перебування на території України російських структур судів, прокуратури та тюрем;

- неузгоджене з органами влади в Криму пересування озброєних підрозділів ЧФ РФ з технікою та озброєнням за межами місць постійної дислокації;

- неузгоджене з компетентними органами України випробування новітньої морської зброї;

- зберігання сотень тисяч тон отруйного ракетного палива, яке загрожує екологічною катастрофою, а також застарілих боєприпасів;

- незаконне втручання військовослужбовців ЧФ РФ у діяльність військовослужбовців ЗС України (неузгоджене з командуванням ВМС патрулювання підрозділів ЧФ РФ у місцях дислокації підрозділів ЗС України);

- незаконне перебування в українських територіальних водах кораблів ЧФ, озброєних ударними ракетними комплексами, спроможними нести ядерні заряди, що суперечить положенню про без'ядерний статус України, яким передбачено відсутність не лише ядерної зброї, а також її носіїв;

- присутність ЧФ РФ в Севастополі і Криму стримує економічний розвиток півострова, зокрема розвиток туристичної інфраструктури на зайнятих Чорноморським флотом РФ прибережних територіях.

Прогнози

Перспектива позитивного розв'язання проблеми виведення ЧФ РФ із території Криму залежатиме від послідовної позиції України в цьому питанні протягом періоду до 2017 року, незалежно від зміни влади в ній. Значною мірою ця послідовність може бути забезпечена шляхом ухвалення Верховною Радою закону про припинення з 2017 року дії міжнародних договорів про тимчасове перебування ЧФ РФ на території України, який будь-яка наступна влада в Україні буде зобов'язана виконувати. Тому підготовка проекту такого закону і його наступне ухвалення Верховною Радою є основним завданням нинішньої Української влади на 2008-2009 роки.

Здатність нинішнього Уряду виконати доручення РНБОУ щодо розробки повноцінного проекту закону про припинення базування ЧФ в Севастополі після 2017 року у визначений двомісячний термін (до 20 липня 2008) викликає певні сумніви з огляду на наступні чинники:

- відсутність на даний час достатнього рівня порозуміння і узгодженості в діях між Урядом, Президентом України та Верховною Радою України;

- спроби деяких урядовців використати проблему базування ЧФ РФ в Криму в неофіційних контактах з представниками Російської влади з метою досягнення її поступливості в питанні про поставки газу в Україну.

Українсько-Російські переговори щодо виведення ЧФ з Криму будуть надзвичайно складними і драматичними. Перші коментарі російських високопосадовців, включаючи президента РФ Д. Медведєва, на Указ Президента України № 463/2008 від 20 травня 2008 однозначно свідчать про те, що на наступних переговорах

щодо статусу, умов перебування і подальшого виведення ЧФ РФ, російська сторона займе вкрай жорстку і безкомпромісну позицію, роблячи все можливе для ухиляння від розгляду план-графіку виведення сил ЧФ з території України.

54

Слід очікувати, що метою зриву переговорного процесу щодо подальшого статусу ЧФ з Криму або його спрямування у напрямку обговорення питання щодо пролонгації договору про перебування ЧФ в Криму слід очікувати, що російська сторона вдасться до безпрецедентного політичного, дипломатичного та економічного тиску на Україну, паралельно здійснюючи цілий комплекс інформаційно-психологічних операцій з залученням представників так званої «5-ї колони».

Упродовж ближчих років, поряд з питанням можливого вступу України до НАТО, питання подальшого статусу ЧФ РФ в Україні стане об'єктом спекуляцій різних лівих і проросійських політичних сил, партій і громадських організацій, яким Москва опосередковано надаватиме політичну і матеріальну підтримку в їх роботі по здійсненню відповідної інформаційно-психологічної обробки української громадськості.

З метою успішного розв'язання проблеми виведення ЧФ РФ з території Криму українська сторона має вжити наступних заходів:

- переговорний процес щодо виведення ЧФ має бути постійним, регулярним, конструктивним і таким, який би унеможливив ухиляння російської сторони від нього;
- українська частина відповідної підкомісії Російсько-Української міждержавної комісії має складатися з високопрофесійних і патріотично налаштованих експертів і дипломатів;

- на кожний раунд ведення переговорів Президентом України мають затверджуватися відповідні директиви;

- українська делегація на переговорах має суворо дотримуватися директив на ведення переговорів, не піддаватися на можливий шантаж і демарші з боку Російської сторони з метою зриву або припинення переговорного процесу;

- перебіг переговорного процесу щодо виведення ЧФ має бути максимально транспарентним, контролюватися українською патріотичною громадськістю і висвітлюватися в українських та іноземних ЗМІ;

- Українська влада має здійснювати роз'яснювальну роботу серед населення щодо проблеми виведення РФ з території Криму, проводити відповідні публічні дискусії на радіо і телебаченні, в ЗМІ;

- відповідні компетентні органи (СБУ, МВС, представник Президента України в АРК) мають взяти під контроль можливу антидержавну діяльність деяких проросійських організацій Криму, спрямовану на організацію та проведення масових демонстрацій і пікетувань за «довічне» перебування ЧФ РФ в Криму, приєднання Криму до Росії, припинення дії Великого Українсько-Російського договору тощо.

З метою протистояння можливому політичному й економічному тиску Москви, також зважаючи на ту обставину, що стан Українсько-Російських відносин включно з проблемою базування ЧФ в Криму значною мірою впливає на міжнародну безпеку в Південно-Східній Європі **необхідно максимально інтернаціоналізувати** процес обговорення проблеми тимчасового перебування ЧФ в Криму і питання виведення його з Криму шляхом проведення консультацій з відповідними структурами ОБСЕ, Європейського Союзу і НАТО.

Змінити повідомний характер перетину українського кордону кораблями Чорноморського флоту, що базуються в Криму, на дозвільний. Організувати прикордонну, митну служби держави на рівні організації її роботи на західних кордонах. Посилити контроль за пересуванням моряків ЧФ РФ по українській території і їхнім перебуванням на півострові, зробивши менш ліберальним режим реєстрації офіцерів ЧФ Росії, котрі проживають у Севастополі.

В рамках підкомісії Російсько-Української міждержавної комісії створити робочу групу, яка займатиметься узгодженням плану-графіка виведення ЧФ РФ з території України до 2017 року.

Завершити юридичне оформлення перебування ЧФ РФ на території України, включаючи укладення договорів оренди та всіх додаткових угод, передбачених базовими документами 1997 року.

Задіяти для вирішення проблем навігаційного-гідрографічного забезпечення плавання в територіальних водах України процедури, передбачені Конвенцією ООН з морського права.

Забезпечити повернення до кінця 2008 року боргів за державні кредити Росії, що створить умови для переходу на розрахунки за перебування ЧФ за ринковими цінами.

Розглянути можливість передачі частини земель, які передаються в оренду ЧФ РФ, у комунальну власність АРК.

Провести повну інвентаризацію і оцінку вартості оренди усіх фондів (землі, майна, споруд, баз, складів, містечок тощо) зайнятих підрозділами і частинами ЧФ РФ з боку комісії за участю власника з Української сторони, Міністерства економіки, Міністерства фінансів і Фонду Державного майна України. Далі фонди мають передаватися від Українського влас-

ника до ЧФ РФ за актами в тимчасову експлуатацію до 2017 року.

Сприяти громадським організаціям Севастополя здійснювати цивільний демократичний контроль за військовою організацією та силовими структурами, у тому числі Чорноморським Флотом Російської Федерації.

Висунути вимоги до командування ЧФ РФ щодо відшкодування Україні збитків, завданих використанням військових об'єктів, забрудненням та отруєнням навколишнього середовища у місцях дислокації ЧФ РФ, а також визначитися з сумою збитків, завданих Україні через несплату за оренду ЧФ РФ земель, майна, баз, об'єктів та ресурсів України і виставити рахунок Російській Федерації для сплати.

2008

55

Ч И Г А Р А Н Т У Є

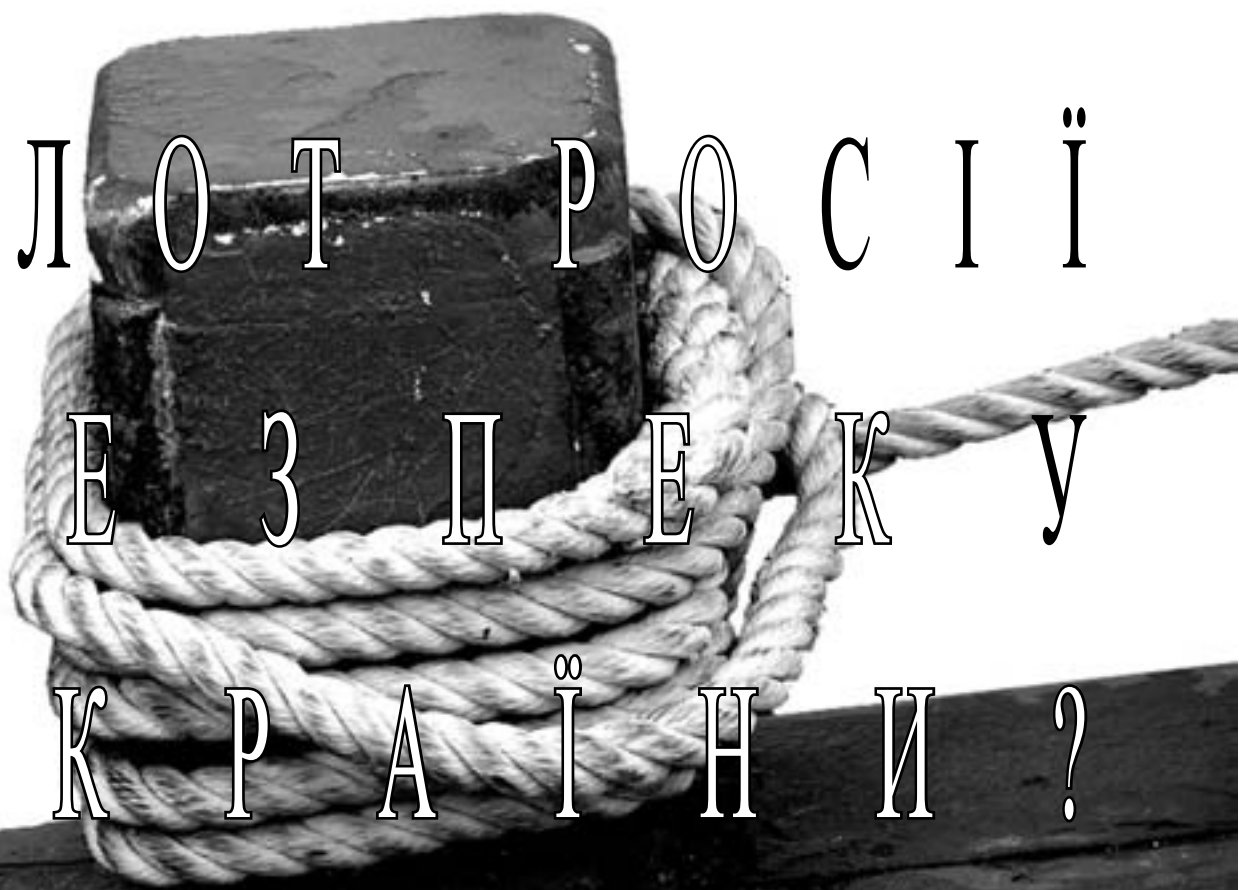
володимир притула

Ч О Р Н О М О Р С Ь К И Й

Ф Л О Т Р О С І Ї

Б Е З П Е К У

У К Р А Ї Н И ?

Тема 2017 року і перебування Чорноморського флоту Росії в Криму залишається провідною (звичайно, після газового і натовського питань) в українсько-російських стосунках. Й одним із аргументів на користь того, що російська військова база мусила б залишатися на українській території необмежений термін, є теза, що російський флот «гарантує безпеку України в Чорному морі». Вона звучала і в 90-ті роки, коли тривали дуже важкі переговори щодо розподілу Чорноморського флоту, і цей же аргумент наводять російські та деякі українські політики останнім часом.

Зокрема, кілька місяців тому російський віце-прем'єр Сергій Іванов висловив переконання, що «російський флот захищає кордони як Росії, так і України». За якийсь час йому вторили кримські комуністи, які на одному із своїх мітингів у Сімферополі назвали Чорноморський флот Росії «єдиним гарантом миру і спокою» на півострові.

Слід сказати, що і частина українців теж вважає перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на українській території, перш за все, «гарантією миру і стабільності в Україні». В усякому випадку, так стверджує київська газета «Дзеркало тижня» з посиланням на результати телефонного опитування, проведеного експертами центру «Тейлор Нельсон Софрез Україна» 19-22 серпня минулого року. Зокрема, понад 44% з 1200 опитаних мешканців українських міст покладали на російський флот функцію «захисника і гаранта безпеки» України в Чорному морі.

Утім, і результати цього дослідження, і заяви кримських комуністів, і твердження російського віце-прем'єра були зроблені торік. А що ж сьогодні? Як же насправді – чи здатен Чорно-

морський флот Росії гарантувати безпеку України в Чорному морі? Навіть якщо забути про участь російських військових моряків у війні проти дружньої Україні Грузії і припустити, що в всі причорноморські країни, окрім, звичайно, Росії, – вороги України?

З відкритих джерел відомо, що зараз у бойовому складі Чорноморського флоту – лише 13 великих кораблів. Це – флагман, ракетний крейсер «Москва», 2 великих протичовневих кораблі, 3 сторожовика і 7 великих десантних кораблів. Крім того, – ще 13 малих кораблів (ракетні, протичовневі і тральні), 2 підводних човна і 6 ракетних катерів.

Якщо подивитися на «конкурентів» з НАТО, то таке порівняння не на користь росіян. Туреччина, Румунія і Болгарія на трьох мають у Чорному морі понад 90 великих бойових кораблів різного класу, а також близько 4 десятків малих кораблів, 44 ракетних і торпедних катера, півтора десятка підводних човнів.

Експерт проекту «Флот-2017» Леонід Шевченко вважає, що слід взяти до уваги ще 6-7 бойових кораблів Постійного оперативного з'єднання НАТО в Середземному морі, а також 6 флот США у складі як мінімум одного авіаносця в супроводі 1-2 ракетних крейсерів, 3-4 есмінців, 5-7 фрегатів, 3-4 великих десантних кораблів і не менше 2 підводних човнів з крилатими ракетами на борту.

І це лише кількісні показники, що ж до якісних, то відомо, що лише частина кораблів Чорноморського флоту Росії – боєздатні. Решта – постійно перебувають у ремонті. А днями стало відомо, що російський уряд припинив фінансування ремонту підводного човна Б-380 (колишній «Горьковській комсомолец») – одного з двох, що залишилися на Чорноморському флоті Росії. Другий російський підводний

човен («Алроса», тип – «Варшав'янка») теж ремонтується у Севастополі і небоєздатний.

Наприкінці 2008 року також припинено фінансування ремонту великого протичовневого корабля «Очаков», якого тепер чекає утилізація. На підході – й інші плавзасоби Чорноморського флоту, на ремонт і модернізацію яких немає коштів.

58

Те, що Чорноморський флот Російської Федерації у разі поступається за своїми можливостями флотам країн НАТО в Чорному морі. – визнає і заступник голови Комітету Державної думи Росії з конституційного законодавства і державного будівництва Віктор Ілляхін: «Сьогодні Чорноморський флот в чотири рази поступається турецькому флоту. Можна сказати, що він у випадку присутності в Чорному морі американського флоту поступатиметься ще більше, а загалом натовцям ми поступаємося в Чорному морі у 20 разів», – заявив нещодавно російський депутат.

Схоже, Чорноморський флот Росії проти флотів інших причорноморських держав, який вважає «імовірним противником», виглядає як престарілий боксер легкої ваги проти сучасного чемпіона-важковаговика.

Заступник головного редактора флотської газети «Флаг Родіни» капітан 1 рангу Сергей Горбачов пише в одному зі своїх матеріалів, що темпи оновлення флоту «близькі до нульових». За його словами, великий сучасний бойовий корабель «за кілька років не збудуєш». За деякими оцінками, такий корабель може з'явитися на російському флоті не раніше, ніж до 2020 року. На той час «наймолодшому» кораблю ЧФ Росії – ракетному крейсеру «Москва» виповниться 37 років... Бойовий корабель без корінної модернізації служить не більше 25 років, – зазначає Сергей Горбачов.

А за даними Леоніда Шевченка, згідно плану-графіка проведення робіт з продовження термінів експлуатації кораблів і ресурсних показників, з усіх плавзасобів, що перебувають на озброєнні ЧФ Росії, у 80% – нормативний час служби закінчується до 2010 року. З них 2017 року хіба що лише великий десантний корабель «Азов» зможе самотійно покинути Севастопольську бухту.

Не набагато оптимістичніший російський експерт, провідний аналітик московського Інституту політичного і військового аналізу Александр Храмчихін. В інтерв'ю УНІАН він заявив, що для виведення Чорноморського флоту Росії з території України буде потрібно не більше 2 років: «Багато кораблів просто списуються, і дедалі менше потрібно буде часу для виведення – флот скорочується, і ніякої заміни не надходить. У Росії катастрофічно маленькі кораблебудівні програми, причому вони розраховані на всі чотири флоти і Каспійську флотилію. Тому Чорноморському флоту, здається, не дістається взагалі нічого», – каже Александр Храмчихін.

Леонід Шевченко підтверджує: Росія не здатна замінити жодного з пущених «на голки» кораблів Чорноморського флоту, а тим більше – поповнити його склад новими силами і засобами. Хіба що шляхом переведення з інших флотів, як це сталося торік з морським тральником «Віце-адмірал Захар'їн», який замість Північного флоту прибув до Новоросійської військово-морської бази.

Депутат Держдуми Віктор Ілляхін додає, що за останні роки для всього ВМФ Росії було збудовано лише 7 нових військових кораблів. Жоден з них на Чорноморський флот не потрапив. Зараз росіяни мають у Севастополі лише 2 відносно нових бойових корабля, збудованих

у 90-ті роки. Навіть на українському флоті, за яким немає нафти і газу, таких кораблів – 4.

Більшість експертів, які описують сучасний стан Чорноморського флоту Росії, сходяться на думці, що він здатний успішно воювати лише з ВМС Грузії. Минулорічний конфлікт показав, що за повної переваги на морі, росіяни примудрилися зазнати серйозних людських і матеріальних втрат. За неофіційними даними, тоді до 20 моряків отримали поранення, від 2 до 8 – загинули. Офіційно Москва це заперечила. Як і пошкодження щонайменше 5 кораблів. Втім, Севастополь, попри все, місто маленьке, і тут можливостей у російської влади обмежити поширення інформації, набагато менше, аніж на території Росії.

Але зараз севастопольців і місцеву владу турбують дві інші проблеми, пов'язані з Чорноморським флотом. Про першу нещодавно на виїзному засіданні Колегії Міністерства оборони Росії у Севастополі говорив командувач ЧФ Росії, який у своїй доповіді висловив побоювання з приводу використання бойових кораблів і катерів, збудованих в 70 – на початку 80 років. Вже зараз більшість з них пересуваються лише Севастопольською бухтою. Леонід Шевченко нагадує: іще з середини 90 років через зношеність корабельних систем і загрозу розриву стволів була заборонена стрільба артилерією великих калібрів, а також пуски крилатих ракет. Тож лише вдруге за останні півтора десятиліття крейсер «Москва» пустив крилату ракету у січні минулого року під час спільних навчань загону кораблів Північного флоту в Атлантиці.

А за тиждень під час супроводу «Москви» у Середземномор'ї зазнала аварії плавмайстерня ЧФ «ПМ-138», ледь не потонувши під час невеликого шторму. А вже цього року там же,

у Середземному морі горів середній танкер «Іман», який повернувся до Севастополя на буксирі. За даними Леоніда Шевченка із середини 90 років кораблі Чорноморського флоту випадково вразили «як мінімум два цивільних судна України в результаті помилкового застосування проти корабельної зброї під час навчань і маневрів».

Торік дипломатичний скандал викликав факт втрати авіаційної торпеди ЧФ Росії, яку потім люди знайшли на пляжі. А кілька років тому під час параду і стрільб у Севастополі з нагоди дня ВМФ Росії болванка російського снаряду потрапила у натовп людей. Батько з дочкою отримали поранення, при цьому чоловік залишився інвалідом.

Зрештою, таких історій можна пригадати багато, але до реальних і потенційних небезпек з боку російського флоту додалися ще й соціальні проблеми. На виконання державної програми про перехід Збройних Сил Росії на «новий образ», на Чорноморському флоті Росії розпочалися масові скорочення. Спершу звільнення торкнулися Будівельного управління та судноремонтних заводів і майстерень ЧФ та цивільного персоналу військових частин, а потім і мічманів з офіцерами. За різними даними, з початку року з російського флоту лише у Севастополі вже звільнено близько півтори тисячі осіб. За словами глави Севастопольської міськдержадміністрації Сергія Куніцина, очікується скорочення ще 9 тисяч осіб, з яких 3 тисячі – військовослужбовці.

Загрозлива ситуація виникла і з флотськими боргами за зарплатами, соціальними відрахуваннями і податками. Експерти називають суми у 6 мільйонів гривень. За словами мера міста, це несе серйозні загрози соціально-економічній та громадсько-політичній стабільності

регіону. Сергій Куніцин нещодавно заявив: якщо скорочення Чорноморського флоту Росії триватиме такими ж темпами, як зараз, то Севастополь «перетвориться в місто хуліганів і п'яничок».

60

Експерти кажуть, що насправді зараз за своїм кількісним складом і технічним станом Чорноморський флот Росії не тільки не може бути «гарантом безпеки України», але й сам загрожує їй та її населенню, завдає щодалі, то більше клопотів. І це, якщо не брати політичну складову цієї проблеми та агресивність нинішнього Кремлівського режиму.

2009

61

П Р О Б Л Е М И

ремзі хаваджі

І Н Т Е Г Р А Ц І Ї

К Р И М С Ь К И Х

Т А Т А Р

В У К Р А Ї Н С Ь К Е

С У С П І Л Ь С Т В О

Одним з основних завдань представницької і виконавчої влади Автономної Республіки Крим, а також органів місцевого самоврядування автономії є забезпечення на підставі діючого законодавства і міжнародного права інтеграції національних громад Криму в українське суспільство шляхом вільного і рівноправного розвитку і задоволення їхніх національно-культурних потреб, а також їх участь у сфері міжнаціональних відносин.

ЕтнODEMOграфічна ситуація в Криму унікальна для України, вона характеризується поліетнічністю і конфесійною розмаїтістю. Автономна Республіка Крим – єдине адміністративно-територіальне утворення у країні, де в силу історичних обставин у складі населення домінують представники національних меншин. Тому так гостро і злободенно стоїть проблема їхньої інтеграції в українське суспільство.

За роки незалежності України кримськотатарське населення автономії зросло у 6,4 рази. У цілому, етнічний склад населення Криму, у результаті масового повернення на півострів наприкінці 80-х кримських татар, репатріації раніше депортованих вірменів, болгар, німців і греків, істотно змінився.

Найбільш гострою проблемою, що вимагає негайного рішення, є комплекс питань, пов'язаних з облаштуваністю, соціально-культурною адаптацією й інтеграцією в український соціум, насамперед кримських татар, а також вірменів, болгар, греків і німців. Ця проблема залишається однією з найбільш гострих соціально-економічних і політичних проблем не тільки Криму, але й України в цілому. Багаторічний досвід реалізації цих заходів дає підстави стверджувати, що процес репатріації, не закінчившись у відведений термін (5-6 років), продовжиться і в най-

ближчі роки, хоча його інтенсивність значно знизилася. Настільки ж тривалий і суперечливий характер будуть мати адаптація і реінтеграція репатріантів в українське суспільство, оскільки повернення на історичну батьківщину з місць виселення цілого народу в умовах гострої економічної кризи початку-середини 90-х років ще більше загострило соціальну напруженість і створило ґрунт для конфліктів, у т.ч. і на етнічній основі.

Незважаючи на всі зусилля держави щодо вирішення проблем депортованих народів, ситуація з їхньою облаштованістю в Криму залишається неоднозначною.

На сьогодні до Автономної Республіки Крим, за даними ДУ МВС України в Криму, повернулися і проживають 255 тис. депортованих громадян, з них: 243,4 тис. депортованих кримських татар і 4,5 тис. депортованих вірменів, болгар, греків і німців.

Процес повернення кримських татар, починаючи з 1993 року, характеризується стабільним зниженням темпів репатріації. Якщо у 1989-1992 р. до Криму щорічно поверталось 35-40 тис. осіб., то у 1997 р. – 5,3 тис., у 2001 р. – 2,2 тис., у 2004 р. – 2,1 тис. осіб. На сьогодні за межами України залишається ще близько 100-120 тисяч кримських татар. Основна маса з них (до 80 тис.) мешкає в Узбекистані. Близько 15 тисяч осіб проживає у Росії, 2 тисяч – у Таджикистані. Слід зазначити, що у зв'язку з труднощами облаштування у Криму, велика кількість кримських татар, що живуть за межами автономії, пов'язують термін свого повернення зі створенням відповідних умов (наданням житла, працевлаштуванням). Частина депортованих громадян у складі населення Автономної Республіки Крим (без м. Севастополя) досягла 12,8%. у Бахчисарайському,

Кіровському, Первомайському, Радянському районах вона сягає від 24% до 29%, у Білогірському – 30% від загального числа мешканців. Найбільша кількість кримських татар проживає в Сімферопольському районі – 30,5 тис. осіб, м. Сімферополь – 24,5 тис. осіб, у районах: Бахчисарайському – 23,8 тис. осіб, Білогірському – 21,9 тис. осіб, Червоногвардійському – 18,5 тис. осіб, Джанкойському – 18,4 тис. осіб, Кіровському – 15,6 тис. осіб, Сакському – 14,5 тис. осіб, найменше їх у м. Керч – 1983, Красноперекопську – 1215, м. Алушта – 2760, м. Ялта – 2139 осіб. Слід зазначити, що відповідно до перепису населення 1939 року значна частина кримських татар (до 70%) проживала в передгірському районі і на південному березі Криму.

На сьогодні в Криму сформувалося близько 300 селищ і мікрорайонів компактного проживання репатріантів, зокрема шість вірменських, грецьких, болгарських і німецьких. Більше третини з них не забезпечено водою і до 8% – електроенергією. Рівень газифікації і наявності доріг із твердим покриттям не перевищує 5-8%. Каналізаційні мережі практично відсутні. Гострим залишається питання транспортного забезпечення і телефонізації селищ. Особливо складне становище репатріантів у сільських районах.

Починаючи з 1991 року в державному, а з 1999 року й у бюджеті Автономної Республіки Крим окремим рядком передбачаються витрати на облаштуваність депортованих. Загальна сума таких витрат у 1991-2004 роках досягла 826 млн. грн. Понад 500 млн. грн. із цих коштів були виділені у 1991-1993 роках і використані для вирішення загальнодержавних завдань, пов'язаних не тільки із розселенням і облаштуваністю депортованих громадян, але

і зі зміцненням і розвитком матеріально-технічної бази організацій і підприємств, що забезпечують життєдіяльність населення Криму. Зокрема, були створені два кримськотатарських колгоспи «Авдет» і «Ватан», радгоспи «Аграрний» і «Водопойний», два будівельних трести і ряд ПМК. На створення і розвиток їхньої виробничої бази були скеровані десятки млн. грн.

Значно збільшується обсяг коштів, що виділяються для цього (з 8,98 млн. грн. у 1998 році до 92,7 млн. грн. у 2005 році) з Державного бюджету і бюджету АР Крим.

На виконання Указу Президента України від 13 березня 2000 року № 460 «Про заходи щодо соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим і міста Севастополя» Кабінетом Міністрів України затверджена і реалізується «Програма розселення й облаштуваності депортованих кримських татар і обличчя інших національностей, що повернулися на постійне місце проживання в Автономну Республіку Крим», а Радою міністрів АРК розроблена схема удосконалення розселення депортованих, їхніх нащадків і інших осіб, що повертаються в Автономну Республіку Крим і місто Севастополь для постійного проживання, і Програма облаштуваності і соціально-культурного розвитку депортованих громадян в Автономній Республіці Крим, що виконується за рахунок коштів бюджету АР Крим.

У цілому програми по основних статтях витрат виконуються стабільно. Разом з тим, має місце регулярне недофінансування цих програм. Так, у 2002 році держбюджетом було недофінансовано близько 9 млн. грн., бюджетом Автономної Республіки Крим – більше 4 млн. грн. У 2003 році держбюджетом було забезпечено 100% фінансування витрат на ці цілі, бюджетом Автономної Республіки Крим недофі-

нансування склало близько 3 млн. грн. У 2004 році витрати на зазначені цілі з бюджету Автономної Республіки Крим були профінансовані в повному обсязі, з держбюджету недофінансовані близько 1,5 млн. грн.

У 1991-2004 р. за рахунок державних капіталовкладень побудовано близько 8 тисяч і куплено 1400 будинків і квартир, що дало змогу забезпечити житлом понад 33 тис. осіб. 110 тис. кримських татар вибудували власні будинки чи придбали житло самотужки. У черзі на отримання державного житла у виконкомах і сілрадах стоять близько 6 тис. родин, що проживають у Криму. Понад 16 тис. родин індивідуальних забудовників через відсутність коштів не мають можливості завершити почате будівництво будинків. Фактично близько 100 тис. депортованих громадян не мають власного житла.

У цілому для забезпечення житлом кримських татар необхідно побудувати до 1,5 млн. кв. м житла, з яких близько 300 тис. кв. м – за рахунок державних капітальних вкладень. Для завершення електрифікації і водопостачання селищ компактного проживання необхідно побудувати понад 70 км ліній електропередач і близько 400 км водогінних мереж.

Питання надання земельних ділянок депортованим громадянам для індивідуального житлового будівництва є одним із найбільш гострих. З початку масового повернення кримських татар для індивідуального будівництва житла їм виділено близько 70,5 тис. земельних ділянок (площа 8361,7 га), у м. Судак виділено близько 2,6 тис. земельних ділянок (площа 230,6 га), у м. Алушта виділено близько 1,32 тис. земельних ділянок (площа 96,1 га), у м. Ялта виділено близько 1,3 тис. земельних ділянок (площа 77,0 га), більшість з яких не освоюється. Незважаючи на це, упродовж 2002-

2005 років у південних регіонах кримськими татарами здійснені самозахоплення, що спричинило за собою напруженість у Судакському, Алуштинському, Ялтинському регіонах.

На такі протиправні дії кримських татар штовхало тривале ігнорування керівництвом місцевих рад багатьох заяв депортованих громадян про виділення ділянок під індивідуальне будівництво житла, з іншого боку – численні факти порушень земельного законодавства, пов'язані з виділенням ділянок у рекреаційній зоні фізичним і юридичним особам, що проживають поза межами Криму й України. Ще однією причиною самозахоплень є внутрішня міграція, що значно збільшилася в останні роки. Сотні родин, що почали облаштовуватися в степовій зоні, через неможливість знайти роботу, через побутові проблеми вирушають на південь, у приморські регіони, поповнюючи ряди тих, хто потребує землі, не залишаючи при цьому раніше надані ділянки. Діє і політичний аспект, коли певні сили прагнуть використовувати ситуацію для суспільно-політичної дестабілізації.

Вивчається питання щодо залучення до роботи в органах влади автономії кримських татар і осіб інших національностей з числа депортованих. В органах виконавчої влади і місцевого самоврядування працює 336 осіб з числа раніше депортованих, що складає 6,4% від загальної чисельності державних службовців (4795 осіб).

Починаючи з 1996 року, значну підтримку в облаштуванні і етнокультурному розвитку репатріантів надають міжнародні організації і країни-донори. Тільки в рамках Програми розвитку й інтеграції Криму, реалізованої ООН, здійснено ряд проектів соціально-економічного і гуманітарного характеру на суму понад 13 млн. доларів США.

Зрозуміло, процес облаштованості і соціальної адаптації репатріантів далекий від завершення. Необхідні серйозні зусилля усіх гілок влади для забезпечення політико-правової реабілітації депортованих громадян і захисту їхніх прав. Відсутність Закону України «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою», а також недосконалість законодавства призвело до того, що упродовж 14 років практично всі питання облаштованості і соціально-культурного розвитку депортованих громадян і їхніх нащадків регулюються на основі підзаконних актів, прийнятих у деяких випадках ще Кабінетом Міністрів СРСР, а згодом – Кабінетом Міністрів України. Це породжує чимало проблем і значно ускладнює і сповільнює практичну роботу, багато аспектів якої взагалі не мають законодавчого обґрунтування.

66

Для вирішення зазначених проблем потрібно:

- розробити і затвердити Програму (Стратегію) держави щодо облаштованості і вирішення соціально-культурних проблем репатріантів на 2006-2010 року;
- терміново прийняти Закон «Про відновлення прав осіб, депортованих за національною ознакою»;
- постановою Кабінету Міністрів України відрегулювати порядок передачі об'єктів незавершеного будівництва, що споруджувалися за рахунок державного бюджету, і об'єктів, прийнятих в експлуатацію актами держкомісій, з державної власності у комунальну;
- вирішити питання надання репатріантам пільгових довготривалих кредитів на завершення будівництва індивідуального житла, передбачивши ці кошти у держбюджеті України.

2006

«ХАРКІВСЬКІ УГОДИ»

СВІТЛАНА КОНОНЧУК

30% ЧИ 30 СРІБНЯКІВ?

Активність офіційного Києва у відносинах з Росією у третю декаду квітня 2010 року досягла тієї результативності, за якою стоїть уже не «налагодження взаємин», «покращення стосунків» і «поглиблення співпраці», а «підпорядкування інтересам». Через два місяці від інавгурації Віктора Януковича Україна різко вивернула на магістральну пряму, рух на якій ініціюється інтересами крупного бізнесу з пулу підтримки нинішнього глави держави, й з готовністю підтримується Кремлем.

21 квітня 2010 року Росія досягла чергового зовнішньополітичного успіху. Однією з підписаних у Харкові угод (опублікованих вперше «Українською правдою»), нагадаємо, передбачається подовження на 25 років, починаючи з 28 травня 2017 року (з автоматичним подовженням на наступні п'ятирічні періоди) дії Угоди між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 року, Угоди між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28 травня 1997 року і Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з розподілом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 року.

Отже, відомо, що Чорноморський флот Росії залишається у Севастополі щонайменше до 2042 року (навіть чи парламентська меншість у Верховній Раді України зможе перешкодити запланованій на 27 квітня ратифікації цих домовленостей. Та й наглядати за процесом ратифікації їде російський прем'єр Володимир Путін, котрий на цей раз прийняв «цукерочку»

з рук Януковича). Така ціль прекрасно відповідає завданню «вдосконалення правової бази функціонування ЧФ РФ на території України, збереження міста Севастополя як його головної бази; створенню умов, у тому числі із залученням можливостей регіону, для базування і використання складових морського потенціалу, що забезпечують захист суверенних і міжнародних прав Російської Федерації на Чорному та Азовському морях», зафіксованому в основоположному документі Росії у сфері морської діяльності – у Морській доктрині РФ на період до 2020 року.

Натомість Україна з 21 квітня 2010 до 2019 року (тобто на період дії контракту між ВАТ «Газпром» і НАК «Нафтогаз України» від 19 січня 2009 року) отримує 100-доларову знижку на 1 тисячу кубометрів газу за ціни 330 доларів США (а якщо ціна становитиме менше 330 доларів за 1 тисячу кубометрів, то знижка має складати 30%). Обсяг цієї знижки з 28 травня 2017 року додаватиметься до ставки орендної плати Росії за базування її військово-морського флоту, що становить 100 млн. доларів США на рік (нині – близько 97 млн. 850 тис. доларів США).

До 28 травня 2017 року буде відбуватися залік «знижки» в рахунок наявних боргів України за газ.

Те, якою буде ціна на російський газ після 2019 року, не відомо нікому. Як невідомо і те, якою стане плата за нього.

Неясними залишаються правові підстави пролонгувати перебування бази ЧФ аж на 25 років, тоді як в чинному договорі між Україною та Росією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 28 травня 1997 року вказано, що він укладений на 20 років (тобто, до

2017 року), а його дія продовжується автоматично на 5 років.

Економіка

«Харківські» угоди практично фіксують відмову «уряду реформаторів» від частини тих попередніх їх заяв, у яких робився акцент на змінах підходів до системи управління та соціальної політики. Ряд аналітиків уже справедливо відзначив, що покладання на дешеві (дешевші, ніж було) енергоносії завадить розвитку конкурентоспроможності України.

За словами провідного експерта енергетичних програм Центру Разумкова Володимира Омельченка, «ці знижки стануть відчутними для промисловців, які не хочуть займатися модернізацією виробництва, а звикли отримувати прибутки на «металобрухті» за рахунок низьких цін на газ і економії на зарплатах своїх працівників. Виграють підприємці, які мають психологію капіталістів XIX сторіччя» (див. сайт Центру Разумкова).

Його колега, директор енергетичних програм Центру Володимир Саприкін, зауважує, що «відносно низькі ціни на газ будуть стримувати впровадження енергозбереження і використання альтернативних джерел енергії. Загалом це може відкласти на 10 років впровадження реформ у газовому секторі (див. Західна інформаційна корпорація).

Для Росії ж одне лише використання 19 000 гектарів кримської землі, яку колись Україні доведеться рекультивувати, завжди перевершить ті втрати, які будуть компенсуватися Газпрому через бюджет.

Політика

У перспективі ці домовленості мають і серйозну внутрішньополітичну вагу. Економічне зміцнення пулу інвесторів президентства Януковича, здобуте ціною перегляду зовнішньополітичних цілей держави, дозволить їм забезпечити фінансове підґрунтя для послаблення політичних та бізнесових конкурентів і продовження свого владарювання. А тривале збереження в Україні уряду, чия діяльність співзвучна з баченням Кремлем розвитку історії, так само політично вигідно для Росії.

Те, що йдеться саме про політичну вигоду і для Росії, не приховує її керівництво. «Головне тут – це навіть не гроші, зекономлені в Україні чи втрачені в Росії. Головне – це не газ і навіть не флот, хоч би яким важливим це не було для нашої країни, для України. Головне – це все ж відносини між двома народами, відносини довіри один до одного, розуміння спільності інтересів і історичних цілей, почуття обов'язку», – пояснив проблему прем'єр-міністр Росії Володимир Путін своїм урядовцям 22 квітня (див. Про гроші).

Для Росії історично важливо в особі України мати якщо не політичного однодумця, то хоча б супутника, що, на думку Росії, безперечно варте зусиль. Як пояснив В. Путін у квітні 2009 року трошки з іншого приводу «ми добре розуміємо свою відповідальність за збереження капіталу співробітництва, що пов'язує Росію й Україну. Саме тому ми прагнемо діяти виважено і адекватно, шукаємо взаємоприйнятні підходи до вирішення спільних завдань» (сайт голови Уряду Російської Федерації В.В. Путіна).

Саме тому Росія вже заявила, що не має наміру здійснювати такого роду оборудки (військові бази в обмін на газ) з іншими державами.

Їй цікава і важлива Україна. «У нас дуже багато партнерів в енергетиці і в газовій сфері. Але у нас немає необхідності будувати наші військові бази у всьому світі. Що стосується Криму, це винятковий випадок. І з цього приводу прошу наших партнерів з аналогічними проханнями не звертатися», – застеріг В. Путін («Інтерфакс-Україна», 21.04.2010 р.).

Нинішні угоди закладають передумови для переходу влади тандему «Медведєв-Путін» на рівень тандему «Україна-Росія». Навряд чи він вилітється у формальних зв'язках, наполегливо пропонуваніх Росією, – Митному союзу та Союзній державі Росії та Білорусі. Та достатньо того, що Україна залишиться у сфері політичного впливу Росії й буде м'яко-повзуче включатися в «інтеграційні проекти», інтерес Росії до яких полягає у переході до неї частки власності. Їх орієнтовний перелік уже відомий: 50%+1 акція державної акціонерної компанії «Антонов» – розробника і виробника літаків (див. Укрбізнесовини), повернення російській компанії «Татнефть» 61% пакета ЗАТ «Укртатнафта» (див. Коммерсант), будівництво підприємства з виробництва ядерного палива за участі «Росатому» (див. Дзеркало тижня). Загалом значимими для себе економічними сферами керівництво уряду Росії називає енергетику, транспорт, сільське господарство, космос та фінансову сферу.

Для Росії не становить жодних складнощів використовувати свої сировинні запаси для підтримки неефективного промислового виробництва в Україні. Навіть навпаки. Вигода тут має двоякий вимір. Економічно й політично Росії важливо мати партнера свого рівня і типу розвитку. Причому не у Латинській Америці – Венесуелі чи Аргентині (де Росія напередодні, 15 квітня, уклала ряд вигідних угод у сфері вій-

ськово-технічного співробітництва), а у Східній Європі, де Україна, нарівні з Білорусією, становить цінність як безпосередній сусід.

Безпека в Чорноморському регіоні

Одним із здобутків «харківських» угод стає той, що Росія практично виключила шанс забрати у 2017 році із Севастополя старезні бланки. Чвертьвіковий період буде використано для модернізації флоту.

Наприкінці 2009 року, як відомо, Росія й Франція погодили рішення про закупівлю десантного корабля типу Mistral, який суттєво відрізняється за своїми характеристиками від усіх наявних дотепер в Росії й СРСР кораблів-вертолітоносців. Причому Росія має намір побудувати 4 кораблі такого типу за французькою ліцензією.

У пресі висловлюються застереження, що одним із місць базування такого роду техніки може стати севастопольська база ЧФ, де побачать ось такого красеня (див. <http://www.netmarine.net/g/dossiers/jpm2008/photo11.jpg>) Тим паче, що для таких міркувань дає підстави російська сторона.

Як заявив головнокомандувач ВМФ Росії Володимир Висоцький, корабель класу «Містраль» дозволив би російським ВМС здійснювати більш ефективні операції на Чорному морі. Такому кораблю знадобиться лише 40 хвилин для виконання тієї задачі, яку російський ЧФ виконував упродовж 26 годин (див. Новини).

Не став спростовувати припущення французької преси про використання техніки у протистоянні з Грузією й Володимир Путін заявою, що «якщо ми будемо щось купувати, то будемо використовувати це, де вважаємо за потрібне» (див. Moscow news). Це, можливо, і не шокувало б, якби не відверто експансіоністський

пафос нової, лютневої 2010 року, Військової доктрини РФ (див. сайт Президент России).

Природно, Росія використовує додатковий 25-річний термін для того, аби підтримувати свій флот на Чорному морі у боєздатному стані, що розцінено декотрими представниками влади як прийнятний шанс для України закріпити гарантії власної безпеки спільно з дружньою Росією. Однак, в усі періоди база російського флоту була джерелом напруженості в регіоні. Не виключено, що і надалі вона буде використовуватися для задушливих братерських обіймів.

Нинішній кремлівський режим навіть його офіційними апологетами не трактується як стабільна демократія, в якій дотримуються прав людини. Він веде тривалу громадянську війну на Північному Кавказі, залучений у збройні конфлікти на Південному Кавказі. Відтак Крим може і надалі використовуватися як операційна база в таких конфліктах, як це вже було у серпні 2008 року, в якій де-факто буде включена Україна як їх сторона. А це, відповідно, вплине на європейську безпеку і остаточно поховає заявлений європейський вектор розвитку України.

«Харківські» бартерні угоди, які українська владна більшість представляє суспільству як досягнення «економічної прагматики», керманічами Росії розуміється як політичний механізм інтеграції України в первинне середовище «радянської спільноти» та один із факторів відтворення її цінностей.

73

І Н Т Е Р В ' Ю

З Г О Л О В О Ю

І С Л А М С Ь К О Г О

К О М І Т Е Т У Р О С І Ї

Г Е Й Д А Р О М

Д Ж Е М А Л Е М

Борис Волхонський: *Чи вважаєте Ви, що оголошення Бараком Обамою точної дати виведення військ з Іраку відображає спільне прагнення американської адміністрації понизити стратегічну присутність за межами США? Чи може таке прагнення реалізуватися, і якщо воно буде якоюсь мірою реалізоване, то який можливий сценарій розвитку подій Ви передбачаєте для Близького Сходу і Євразії в цілому?*

Гейдар Джемаль: Перш за все, слід зазначити, що в Іраку кількість найманців на службі у приватних військових компаній перевищує чисельність власне американських військ. Цих найманців виведення штатних підрозділів Пентагону не стосується. Насправді йдеться про виведення американських солдатів з-під вірогідного у відповідь удару Ірану, що може привести практично до втрати всього угруповання США в Іраку. Це означає, що США, як і раніше, дотримуються курсу на силове скидання режиму Ісламської республіки Іран.

У близькочасовій перспективі пріоритетом для США стала війна в Афганістані, де:

- опір оформлений як політичний суб'єкт з високим рівнем міжнародного впливу;
- геополітичне розташування Афганістану робить його ключовим для безпеки п'яти найважливіших країн Старого світу: Росії, Китаю, Індії, Ірану, Пакистану.

США вже намагалися вести переговори з керівництвом талібів про надання їм можливості контролювати шість ключових провінцій країни в обмін на збереження в Афганістані восьми військових баз. Іншими словами, Афганістан потрібний Америці як елемент оточення та ізоляції Ірану на східному і північному напрямках з урахуванням того, що стратегією США у війні з Іраном стануть повітряно-космічні операції

американських ВПС проти наземної інфраструктури.

Треба також відзначити, що вихід «офіційних» американців з Іраку автоматично веде до відновлення арабо-персидської конфронтації.

Б.В.: *Чи слід чекати: а) хаотизації названих регіонів, посилення політичного впливу ісламізму і, як наслідок, нового підйому міжнародного тероризму, дестабілізації на ринку вуглеводнів, збільшення регіонального значення Туреччини, Ірану, Саудівської Аравії? Чи існує у США довгострокова стратегія в разі несприятливого розвитку подій на Близькому Сході?*

Г.Д.: США опинилися у такій геополітичній ситуації, при якій збереження монополярності стає головною умовою їхнього існування як національної імперії. Шлях до утримання монополярності – єдиний: це велика війна міжнародного масштабу, або просто кажучи – Третя світова.

Відносно ісламського світу стратегією США є знищення так званих «неподатливих суверенітетів»: саддамівський Ірак, режим аятолли, режим талібів, військовий режим в Пакистані і, швидше за все, в найближчому майбутньому – режим Ердогана в Туреччині. Америка бачить великий Близький Схід як війну всіх проти всіх з анклавами своєї військово-політичної присутності при опорі на місцевих корумпованих лідерів типу Карзая, Талабани і Махмуда Аббаса. За цим баченням стоїть досвід, винесений із світових воєн: розорені війною території з великими людськими втратами і розгромленою адміністрацією добре сприймають демократію і надовго відмовляються від серйозних амбіцій, що виходять за рамки чистої економіки.

Помилка США в даному випадку полягає в нерозумінні суті політичного ісламу. Останній у будь-якому випадку ставить одним із своїх

пріоритетних завдань ліквідацію бюрократичних апаратів націй-держав. Суб'єктність політичного ісламу формується в умовах перманентної громадянської війни, в ході якої на історичну авансцену виходять носії політичної волі нового типу: недержавні силові структури з міжнародними політичними зв'язками, в основі яких – озброєна община, що спирається на масову, а в перспективі і загальну, підтримку.

Таким чином, цілі США щодо розгрому «мусульманської цивілізації» і цілі політичного ісламу, який у жодному випадку не ототожнює себе з «мусульманською цивілізацією», на нинішньому відрізку історії парадоксально збігаються.

Б.В.: *На Ваш погляд, як складатимуться і чи зміняться взаємини Європи і Росії після реалізації плану Барака Обами? Які нові точки зближення і зіткнення інтересів можуть утворитися в цьому випадку? Чи відчують Європа і Росія себе союзниками в протистоянні «глобальному Півдню» або ж суперниками в боротьбі за контроль над тими просторами, звідки пішла Америка?*

Г.Д.: Довгострокова стратегія США полягає в ліквідації всіх крупних силових центрів, що можуть загрожувати монополярній системі *раx Americana*. Це Росія, Китай, Евросоюз, Індія, Іран. Головна проблема для Росії в тому, що вона виявляється основною перешкодою для розв'язання Третьої світової війни, а усунення її суверенітету інструментально необхідне для реалізації цілей США.

Незалежно від діючого режиму, його цілей на міжнародній арені і компетенції, сам факт єдиного політичного контролю над територією, яку сьогодні займає РФ, сприяє збереженню хисткого балансу в Старому світі. Політичний вакуум, наприклад, в Сибіру, негайно «виса-

дить» ситуацію довкола Китаю, протиставивши йому як мінімум Індію і Японію. Таким чином, виникає тихоокеансько-південноазійський фронт.

Сполучені Штати зараз активно працюють над проектом «Великого Узбекистану», в якому головними фігурантами є нинішній президент Іслам Карімов і сумнозвісний афгано-узбекський генерал Дустум. Це означає, що ліквідація російського суверенітету створює в даному регіоні центральноазійський фронт, оскільки в нинішній ситуації стає фактично неминучим конфлікт між державами постсовєтської Азії і Афганістаном.

Далі, початок постросійської ери означає широкомасштабну війну між Іраном і проамериканськими арабськими режимами, що утворює вже передньоазійський фронт. Нарешті, політичний вакуум в європейській Росії веде до краху стабільності на багатотрагедальному європейському континенті, тим паче, що російська газова і нафтова труби, які ведуть в Європу, в разі політичного кінця Росії неминуче потрапляють під контроль американців.

Вже зараз Росія стоїть перед наступними викликами з боку США:

- ПРО в Румунії;
- американський план анексії Криму із заміною російської бази Чорноморського флоту на американську військово-морську базу;
- прихід США до Вірменії одночасно з видаленням російських військ з Вірменії і Карабаху і ліквідацією російського впливу на Південному Кавказі;
- зміна політичного режиму в Астані на праволіберальну проамериканську коаліцію;
- перетворення Януковича на «нового Вороніна» (і як завжди з «перевертнями», більш антиросійський курс, ніж був при Ющенку);

· масивна фінансова підтримка конгресом США страйкового руху і руху протесту в російських регіонах одночасно з припиненням доларових інвестицій до Росії на тлі кризової весни.

Б.В.: *Як Ви передбачаєте можливий розвиток стосунків Росії і ЄС з Туреччиною, якщо Туреччина буде вимушена взяти на себе функції «регіонального поліцейського»? Яка може бути доля всієї східної політики ЄС: проекти східного партнерства, енергополітики?*

Г.Д.: Росія повинна підтримати альянс Ірану і Туреччини, сприяючи тому, щоб Азербайджан не відчував себе таким, що опинився в стратегічній ізоляції. Вірмено-турецькі домовленості, що викликали у Баку зрозумілий негатив, мають бути компенсовані ефективними російськими жестами відносно Баку. «Квадрат сили», що в цілому намічається сьогодні, Іран – Туреччина – Сирія – Росія є однією з умов протистояння жорсткій американській грі на ізоляцію Москви.

Б.В.: *Чи зможе Росія реалізувати свою «енергетичну наддержавність» щодо Європи, а Європа – відстояти свою енергетичну незалежність в ситуації згорання євразійського домінування Америки?*

Г.Д.: В Європі існують дві головні сили, які протистоять одна одній: атлантисти (і як варіант «націонал-атлантисти») і європатріоти. І в тому, і в іншому таборі можна зустріти як правих, так і лівих. Установки на посилення ситуації мігрантів, курс на безпеку життя та інше – це лінія атлантистів, які панують в кругах євробюрократії, будучи сильним лобістським угрупованням, що діє на користь збереження американської домінації в Європі. Природно, усередині цієї «п'ятої колонії» є праві – і вкрай праві!

(Ле Пен, наприклад), є і ліві (Демократична партія Італії).

Проте для Росії важливою є підтримка європатріотичного крила. Для всіх сил, які входять в це крило, спільною точкою є антиамериканізм. Саме ці сили є висхідними політичними зірками електорату, збираючи – до третини голосів – як «правих», так і «лівих» – в окремих регіонах Європи. Саме ці сили, орієнтовані на відродження Європи як незалежної традиційної цивілізації, повинні стати партнером і Росії, і політичного Ісламу, принаймні в тимчасових рамках нинішнього покоління.

Г Е О П О Л І Т И Ч Н І

тарас возняк

В И К Л И К И

Д Л Я П Р Е З И Д Е Н Т А

Б А Р А К А

Х У С Е Й Н А

О Б А М И

Якщо сценарій розвитку подій на міжнародній арені за час президентства нового президента США набере негативного забарвлення, то США мають шанс перестати бути країною, що здатна грати істотну роль у забезпеченні безпеки світу. Дати відповідь на цей виклик має саме новий президент США Барак Обама.

Що б там не говорили, але президент США все ще є головною політичною фігурою світу. І хочемо ми того, чи ні – безпека і добробут багатьох з нас залежить і від США взагалі, і від стану їхньої економіки, і від того, хто є господарем Білого дому. Навіть, якщо ти й ненавидиш США та його президента. Остання криза показала всім – і євроцентристам в ЕС, і квасним патріотам у Росії – що світ дуже пов'язаний, і від таких істотних його ланок, як економіка США, залежить добробут всього світу.

Вже за два тижні після обвалу ринків США гикнулося і в Україні. Однак безпека світу має не лише економічний вимір, про який раптом всі заговорили. Є ще й класичний вимір безпеки від якого ми теж всі залежимо. Ілюзією є переконання, що війна чи конфлікт у якомусь віддаленому регіоні нас не стосуватиметься. Потрібно бачити механізми, як він нас зачепить.

Хто вирішуватиме складні проблеми безпеки світу? Чи вдасться від цієї проблеми ухилитися Бараку Обамі? Гадаю, що ні – попри те, що він не робив цю тему головною у своїй виборчій кампанії. І це зрозуміло – головним його виборцям це не цікаво – а його завданням було виграти вибори. Що він і зробив.

Але тепер, хочеш не хочеш, доведеться займатися цими проблемами. Які ж головні стратегічні проблеми постануть перед Обамою?

Першою і найважчою до розв'язання проблемою стане проблема врегулювання в Іраку.

Дуже важливо не збурити ситуації, коли намітилася тенденція до повільної стабілізації. Це однозначний здобуток американської та іракської адміністрацій. В полеміці передвиборчої агітації, звісно ж, можна говорити про негайне виведення військ. Однак, реалізувати цю обіцянку так швидко не вдасться. Жоден радикалізм тут неприпустимий. Інакше ескалація конфлікту, можливий розпад країни на дві чи три частини – Курдистан та шиїтську і сунітську держави. Або ж іранська інтервенція у шиїтські регіони Іраку та турецька в Курдистан. Таким чином вибухне весь регіон. Причому це регіон, де видобувають левову частину нафти та газу. Чи потрібно фінансову кризу та кризу виробництва доповнювати ще й енергетичною кризою?

Тому дуже сумнівно, що за чотири роки вдасться до кінця розв'язати цей гордіїв вузол. Без згоди передати контроль над регіоном силам ООН це не можливо. Але чи бідна і деморалізована масою невдач ООН відважиться взяти на себе цей тягар? Невдача ООН у Іраку стане її кінцем як ефективного інструменту. А щодо цього і так сумнівів більш, ніж достатньо. Тому велика ймовірність того, що Барак Обама, попри свої обіцянки, буде змушений утримувати війська США в Іраку.

Другим завданням буде утримування слабого контролю над Афганістаном. Насправді це територія, яка слабо контролюється центральним урядом. Хоча всі вдають, що він, як ніколи, міцний. Советський та міжнародний досвід показав, що врегулювати ситуацію в Афганістані звичними військовими методами не вдасться. Жодне нарощування військової присутності нічого не дасть. А у цьому пункті Обама притримувався саме таких поглядів. Натомість тут потрібно шукати асиметричних відповідей на складні запитання. Мають бути якісь не війсь-

кові стратегії. Можливо, слід йти тим самим шляхом, що і в Іраку – малими крочками вибудовувати крихкий баланс сил, використовувати протиріччя між різними угрупованнями для загальної стабілізації. Щоправда, надія майже рівна нулю. Міжнародне співтовариство (разом з Іраном та Пакистаном) не має спільної позиції. А в умовах фінансової кризи – немає і коштів для вирішення внутрішніх проблем цієї країни. Тому врегулювання у Афганістані буде дуже тривалим, ще тривалішим, ніж в Іраку. Тим більше, що під боком в Афганістану – нестабільний Пакистан, який володіє атомною зброєю і водночас не контролює свої північно-західні території в яких господарюють Аль Каїда та таліби. Вихід з Афганістану підриває Пакистан. Подальший розвиток подій годі передбачити. Контроль за атомною зброєю вже буде важко забезпечити. Отож Обама буде змушений утримувати свої війська (в рамках НАТО, звичайно) в Афганістані.

Третьою проблемою, яку навряд чи вдасться розв'язати, є створення Іраном своєї атомної зброї. Це означатиме, що атомна зброя розповзеться по всьому Близькому Сході. Відповіддю буде створення цієї зброї найбільш загроженими з боку Ірану країнами – Саудівською Аравією, яка боїтиметься за свою нафту, Єгиптом і, можливо, Туреччиною. Неминуче постає питання подальшого існування Ізраїлю, з яким США мають особливі відносини. І справа не в тому, що до Ізраїлю цю зброю застосує Іран – зовсім ні – виконавцями детонації стане якась Хесболла чи Аль Каїда. Для реалізації планів створення атомної зброї Ірану потрібно всього кілька років. Тим більше, що Росія, підтримує його у цих планах, маскуючи його атомні програми під «мирний атом», чим провокує до рішучіших кроків. Очевидно, що Іран прийняв стратегію двох кроків – спочатку ство-

рюється мирна атомна індустрія та науковий потенціал, а потім швидким ривком атомна зброя. І вирішити цю проблему одним ударом, так як свого часу її вирішив Ізраїль з Іраком неможливо – розбомбити іранські атомні об'єкти вже неможливо. Так само, як і розпочинати нову війну проти Ірану. Це буде початком нової світової війни. А її США і не хочуть, і не витримують. Єдиною раціональною стратегією є тільки оборона – розбудова протиракетних систем та технологій, які зроблять володіння атомною зброєю неефективним – носії атомних зарядів мають бути знищені на стартовій позиції. І тут знову зустрічаємо опір Росії, яка блокує розбудову такої системи довкола Ірану, трактуючи її як розбудову системи довкола самої Росії. Опортуністичну позицію у цьому питанні зайняла значна частина країн ЄС, по дитячому надіючись невідомо на що. Отож, Обама буде змушений продовжити розбудову коштовного і, відповідно, непопулярного протиатомного щита як для самих США, так і для дітків європейських союзників по НАТО.

Четвертою проблемою є тиха проблема можливості повторення 11 вересня у самих США. Про це стараються не говорити. Важливішими у цих виборах були неоліберальні цінності. Однак розповзання нових технологій, які можуть бути використані передусім як військові, б'є по самих США. Наслідком бездумного виведення військ з Іраку чи навпаки їх збільшення в Афганістані чи необережні кроки щодо Ірану можуть призвести до ескалації терористичних атак у самих США. Цю ж тактику ведення нерегулярної війни, зрештою, може застосувати і будь-яке інше політичне чи релігійне угруповання, включно з новітніми релігійними сектами. Як Обама забезпечить безпеку в самих США, не йдучи на непопулярні і не зовсім демократичні кроки?

Пр'ятою проблемою є наростання агресивності Росії і її спроба накинути світу концепцію світу, поділеного на сфери інтересів та впливу. У відповідності з цією концепцією сферою виключної «відповідальності та інтересів» у Східній Європі є Російська Федерація. А тому вона має право в односторонньому порядку і виходячи виключно з своїх інтересів облаштовувати цю частину світу. Як це вона зробила у Грузії. Сьогодні Росія є у новій холодній війні з США і навіть з Заходом в цілому. Не дивлячись на диверсифіковану позицію ряду економічно залежних від неї держав. Ця холодна війна не є такою інтенсивною, вона ще не є глобальною – Росія це не СРСР – тому вона претендує на постсовєтський простір і частину Центральної Європи. На сьогодні, попри всю пропаганду Росії, вона не є рівноцінним супротивником ні США, ні Заходу в цілому. Однак, вона вміло грає на різниці інтересів США та ЕС, різних країн ЕС. Таким чином вона успішно блокує зусилля США добитися єдності у західному світі. Так само, як і спроби таких країн, як Україна чи Грузія, вирватися з поля впливу Росії. Очевидно, що на наступному саміті міністрів закордонних справ НАТО Україна і Грузія остаточно зазнають фіаско. А чи знову йтимуть у цьому напрямку – не відомо. Тим більше, що для Обами це не головне геополітичне завдання. Але для України, поки минуть ті чотири роки його президентства, вже можуть стояти ті завдання, які сьогодні стоять перед керівництвом Грузії чи Білорусі. Виходячи з масованості російських впливів в Україні та розуміння російським керівництвом того, що Обама не Буш і не встряватиме так активно у східноєвропейську політику, бачимо, що операція зміни «не проросійського» президента Ющенка на «проросійського» успішно завершена. Але таке зміцнення Росії дає шанси їй знову стати знач-

ною проблемою для США – за умови, що тандем Путін-Медведєв та «іже з ними» залишиться. А інших перспектив не передбачається.

Є ще ряд істотних геополітичних проблем. Однак навіть цей перелік ставить перед новим президентом США більше запитань, ніж відповідей. І водночас сильно звужує поле його можливого маневру – він більше не може, ніж може. Попри те, що, звичайно ж «зміни можливі». Наприклад, якщо сценарій розвитку подій набере негативного забарвлення, то США перестануть бути країною, що здатна брати істотну участь у забезпеченні безпеки світу. Цю кар'єру перетворення світової потуги і світового лідера (як на свої часи) у невелику європейську державу з обмеженими можливостями пройшла Велика Британія. Хоча, звичайно, ще довго можна вдавати з себе цього світового гаранта. Не дай бог – жандарма.

Дехто наївно уповає на радників нового президента. Так, ніби вони обстоюватимуть не американські інтереси, а, наприклад, українські. Упованіє наше радше має базуватися на логіці розвитку подій, які змушуватимуть нового президента і нову адміністрацію діяти у відповідності з логікою відстоювання американських інтересів. А також ситуативного відстоювання інтересів Заходу в цілому. Ми можемо побачити і своє місце у цій системі. Питання може стояти просто про можливість та доцільність існування держави України. Але от яким буде наша відповідь на таку постановку питання – не тільки від нас, українців, залежить. Інша справа – як ми на це реагуватимемо. В світовій політиці теж є місце на суб'єктивність (як-от особиста постава президента Ірану Ахмадінежада).

Не просте завдання для демократа і ліберала Барака Обами – дати відповіді на ці запитання у все менш ліберальному та демократичному світі.

С Ш А

селеста воландер

НЕ РОЗГЛЯДАЮТЬ

ЧОРНОМОРСЬКИЙ

РЕГІОН

ЯКБУФЕРНУ

ЗОНУ

– Пані Воландер, яка мета вашого візиту в Україну і, зокрема, у Крим?

– Я вже не раз бувала в Україні. Але це моя перша поїздка у Крим. Зараз в Україні я тому, що цього тижня в Києві Міноборони США разом з Міноборони України проводить семінар, де ми обговоримо питання, пов'язані із співробітництвом у сфері оборони упродовж цього року. Я просила про можливість відвідати Військово-морські сили України і дуже рада, що командування уможливило такий візит.

США й Україна мають дуже хороші стратегічні відносини у багатьох сферах. Йдеться про політичні, економічні, культурні зв'язки, але я відповідаю за оборонні питання. Співробітництво між ВМС двох країн є дуже успішним. І я думаю, що було доцільно приїхати до Криму, зустрітися із командуванням ВМС України і особисто розповісти про наш погляд на продовження такої співпраці.

Поїздка була запланована кілька місяців тому, ще до президентських виборів. І я горда, що в числі перших офіційних представників Уряду США відвідую вашу країну після виборів. Тепер у мене є чітке бачення, які пріоритети в питаннях оборонного будівництва стоять перед новим керівництвом країни, і це допоможе мені в моїй роботі, коли я повернуся до Вашингтона.

– Ми планували свої запитання, виходячи з Вашої короткої біографії в Інтернеті – Ви учена, професорка, викладачка, дослідниця... Коли говорять слова «Чорноморський регіон», мають на увазі, що у країн цього регіону є щось спільне, те, що їх поєднує. Але невдовзі починаєш розуміти, що цей регіон насправді – великий розлам.

Тут чотири невизнаних держави; тут безліч локальних конфліктів; кримська проблема; проблема, пов'язана з Чорноморським флотом Росії; російсько-грузинський конфлікт; у Туреччині проблеми з курдами; у Румунії й Україні – у зв'язку із шельфом; ще будуть проблеми між Росією й Україною в зв'язку з розмежуванням шельфу в районі Керченської протоки. Іще – усі країни регіону начебто об'єднані одним морем, але мало хто дружить одне з одним...

Після того, як завершився конфлікт на Балканах, ми відчуваємо, що для всієї Європи наростає великий головний біль у Чорноморському регіоні... Виникає питання: на рівні дослідницьких центрів США, Європи, на рівні оборонних відомств деє відчувають, що тут не все добре, що з цим треба щось робити? Вибачте за довге питання...

– Існують ряд науково-дослідних організацій у США, які вивчають цю частину світу. Я не буду конкретно на них зупинятися, бо якщо я не згадаю усіх, то мої друзі на мене образяться. Ви були абсолютно праві, коли сказали, що в регіоні дійсно існують потенційно небезпечні точки, що можуть перерости в конфліктні ситуації.

Я думаю, що всі наукові організації розглядають ці проблеми з точки зору безпеки усіх країн регіону.

Сюди входять питання, пов'язані з пошуком нових джерел енергії і транспортування цих енергетичних ресурсів; питання, пов'язані з тероризмом і нелегальним транспортуванням наркотиків; питання охорони навколишнього середовища.

Існують окремі питання, що не стосуються безпеки і є більш глобальними. І я думаю, що ми могли б нашу роботу об'єднати таким чином, щоб знайти шляхи вирішення цих проблем.

Ці питання, звичайно, враховуються американським урядом, коли ми розглядаємо проблеми безпеки цього регіону. Йдеться про те, що ми намагаємося налагодити зв'язок як з урядами, так і з приватними компаніями, що займаються питаннями пошуку нових джерел енергії. Пан Річард Морнінгстар, спецпредставник з енергетичних питань, частий гість у цьому регіоні.

Сьогодні і вчора в мене були зустрічі, у ході яких представники ВМС розповіли про спільні програми, спрямовані на зміцнення безпеки в регіоні. І Україна проводить ці заходи не тільки зі США, але і з іншими країнами регіону – зокрема, з Росією, Туреччиною і Румунією. У нашій роботі ми намагаємося допомогти українським військовим, щоб вони у повсякденній діяльності вирішували питання, пов'язані із захистом національних інтересів України, а також допомагаємо вирішувати питання, пов'язані із участю України в міжнародних операціях, і в такий спосіб сприяти зміцненню міжнародної безпеки. Я можу більше розповідати, але це займе багато часу, тому дозволю собі зупинитися...

– *Свого часу – у попередні десятиліття – Європа і Сполучені Штати були дуже стурбовані Середземним морем. Але останнім часом ситуація там стала спокійнішою. Нам здається, що Європа, очевидно, уже почуває себе досить захищеною з боку Середземного моря. Чи не здається Вам, що життя підштовхує до того, щоб тепер і в регіоні Чорного моря починати дії, аналогічні з ініціативою Саркозі про Середземноморський союз?*

– Хочу сказати, що в регіоні Чорного моря проходять заходи в рамках програми «Партнерство заради миру», у якій беруть участь Україна й інші країни Чорноморського басейну –

як країни НАТО, так і країни, що не входять до НАТО.

Але є ще і Європейський Союз, що теж повинен бути стурбований проблемами безпеки у Чорноморському басейні.

Крім того, є ще ОБСЄ, яка повинна брати участь у вирішенні існуючих питань – на жаль, у цієї організації немає морського компонента, що допомагало б у вирішенні цих завдань.

Ну і, звичайно ж, НАТО повинно бути готове до того, щоб вирішувати питання безпеки (у цьому регіоні) разом з такими державами, як Україна і, звичайно, з Росією. Але, на жаль, від Росії ми поки не бачимо чіткого бажання, і це питання нам ще потрібно врегулювати.

Таким чином, хочу підкреслити, що США хотіли б більше працювати над вирішенням якихось практичних завдань, хоча думати про потенційні проблеми теж необхідно.

Я згодна, що у США й у наших західних партнерів, напевно, усе-таки виникає стурбованість потенційним розвитком ситуації в регіоні Чорного моря, і я думаю, що ми повинні піклуватися про те, як нам вирішувати спільні виклики для нашої безпеки. Я думаю, що для вирішення таких проблем ініціатива, подібна до ініціативи pana Саркозі, була б дуже успішною, тому що це пошук відповідей на спільні виклики. Треба думати, якими способами вирішувати ці проблеми.

– *Ми живемо і працюємо в Ялті, яку світ знає не стільки як місце для туризму і відпочинку, скільки як місце Ялтинської конференції 1945 р., на якій на пів століття були встановлені світові «правила гри». З Ялтою пов'язані й інші поворотні моменти історії. Перші Гаазькі конвенції в 1899 році були прийняті з ініціативи імператора Ніколая II, що народився у Лівадійському палаці... Як ви дивитеся*

на ідею проведення в Ялті – у центрі Чорного моря – нової Ялтинської конференції, на якій були б вироблені правила гри у цьому складному регіоні у XXI столітті? Тим більше, що за Чорним морем – Ірак, Іран, Афганістан...

– Ми завжди вітаємо ідеї проведення дискусій, обговорення цікавих тем, але ми поки ще не бачили конкретної пропозиції від уряду України щодо проведення такої конференції. Ви абсолютно правильно сказали про те, що Ялта була місцем проведення дуже значних, успішних конференцій, зустрічей, і, якби українська сторона висунула ідею проведення конференції в Ялті, я думаю, що американська сторона підтримала б таку ідею.

– В Україні з'являється усе більше людей, які розуміють, що поки нашому уряду «ніколи» займатися подібними питаннями, саме експертне співтовариство, учені, структури громадянського суспільства можуть і повинні формувати такі завдання. Тоді, можливо, уряд їх почує...

– Говорячи про свій досвід, коли я була викладачем в університеті, я б сказала, що це дуже чітке формулювання – того, як потрібно рухатися, щоб вирішувати цю проблему. Тут ми бачимо роль саме неурядових організацій у тому, щоб привернути увагу уряду до вирішення цих питань. На нашій пам'яті ми знаємо багато вдалих позитивних історій, коли так і відбувалося.

– Для ялтинців не дивні розмови про такі проблеми – Ялта відома тим, що була єдиним містом у СРСР, де з 1960 року є вулиця імені президента США – Франкліна Рузвельта...

– У Тбілісі теж є вулиця, що названа на честь президента Буша...

– Це сталося набагато пізніше... У нас це – результат Ялтинської конференції. Колеги-

журналісти і читачі нас би не зрозуміли, якби ми не поставили запитання за «гарячою» інформацією останнього тижня, а саме про переговори щодо системи ПРО в Румунії і, можливо, у Болгарії. Чи означають ці наміри США – що Чорноморський регіон розглядається як певний «пояс безпеки» для Європи від можливих проблем з «гарячими точками» в Азії – Іраном, Іраком, Афганістаном?

– Дійсно, існує план розміщення елементів ПРО на території Європи для захисту наших партнерів по блоку НАТО, американських військовослужбовців і членів їхніх родин, що проживають в Європі. І конкретно – існує угода про таке розміщення з урядом Румунії.

І, безумовно, місце визначається тим, що необхідно прикрити зазначені об'єкти від іранських ракет малої і середньої дальності. Мета проекту розміщення елементів ПРО – насамперед, захист наших партнерів по блоку НАТО.

Ми вважаємо, що ця програма має право на життя, оскільки захищає наших партнерів, і мірою її розвитку можна було б запросити інші країни – за їх бажанням – до участі в цій програмі. Включаючи Росію, включаючи Україну, включаючи інші країни, що не є членами нашого блоку, але є нашими партнерами по співробітництву.

Не йдеться про те, що Чорноморський басейн служить буфером, буферною зоною, просто в нас існують угоди з партнерами, які ми зобов'язані виконувати. Ви знаєте, що приклади зі світової історії – і в Європі, і в інших регіонах, – уже не раз доводили, що буферні зони у жодному випадку не допомагають вирішувати проблеми. І наша мета – уникнути буферних зон, натомість спробувати утягнути якнайбільше країн, зокрема і країн, що входять у Чорноморський басейн, у ці програми партнерства.

Ми дуже поважаємо безпеку і національні інтереси країн Чорноморського басейну, і наша політика жодним чином не спрямована на створення якихось буферних зон.

86 – Повернемося до України. Наш інформаційний простір сьогодні переповнений стереотипами, і один із них такий: Україна не є суб'єктом політики, а є об'єктом і навіть розмінною картою у взаєминах США і Росії. Грубо кажучи, США і Росія вже про щось домовляються за спиною України. Більш того – іноді є такі оцінки: мовляв, Обама домовився з Медведєвим, що Росія підтримає США у питаннях Ірану, і тому «віддав» Росії Україну, оскільки США від України «втомилися». Як би Ви це прокоментували?

– Насамперед, поясню політику США, теперішнього керівництва країни щодо Росії. Адміністрація Обама прийшла до влади з твердим бажанням розширити співробітництво, підсилити діалог з Росією щодо актуальних для обох сторін питань.

Якщо подивитися на 2008 рік, то тоді у нас, на жаль, було дуже багато невирішених питань з Росією – зокрема, щодо договору про звичайні озброєння в Європі, щодо непоширення зброї масового ураження. Із інших питань у нас із Росією не було розуміння (з російської точки зору) – наприклад, щодо відносин між США і Грузією, США й Україною.

Ми вирішили, що ситуація повинна змінитися. Таким чином пройшло «перезавантаження», коли ми «натиснули кнопку» і вирішили почати з нуля наші відносини з Росією.

Нам було дуже важливо домовитися у тих питаннях, які є спільними викликами і загрозою нашої і російській безпеці, але, водночас, ми також висловлювали своє неприйняття того,

як Росія дивиться на майбутній розвиток відносин з Україною.

Я повинна дуже чітко сказати, що ми заперечуємо проти того, аби розвиток відносин США з країнами, що є сусідами Росії, відбувся із урахуванням інтересів Росії. Що стосується відносин з Іраном – ми працюємо з росіянами у цьому питанні, і я думаю, що в інтересах Росії зараз, щоб Іран не просував уперед свою програму розвитку ядерних озброєнь.

І в ході візиту в Україну віце-президента США Байдена, і в ході візиту мого керівника, помічника міністра оборони США Вершбоу, у ході моїх трьох візитів сюди, ми дуже чітко підкреслювали українській стороні, що жодним чином не будемо брати під сумнів розвиток наших відносин з Україною задля поліпшення відносин з Росією.

Можливо, така думка склалася через те, що в Україні був період передвиборної боротьби і самих виборів...

Ну а тепер, оскільки це закінчилося, і, наскільки я знаю, Центральна виборча комісія затвердила повноваження новообраного президента, у нас є чітке бачення щодо того, з ким ми будемо працювати.

Скажіть, будь ласка, оскільки питання дуже важливе: я відповіла на Ваше питання чи якісь моменти залишилися непростоясненими?

– Спасибі, були цілком чіткі формулювання...

– Цього разу я побувала тільки у Севастополі і Сімферополі, наступного разу я обіцяю побувати в Ялті.

Андрій Клименко, Тетяна Гучакова

17 лютого 2010 р.,

Сімферополь

П Л А Н П У Т І Н А

ваге аветян

П О Р В А Т И Г Р У З І Ю

Н А Ч А С Т И Н И

І З М У С И Т И І І

П Р О С И Т И С Я

Н А З А Д В С С С Р

– Що змінилося на Південному Кавказі після війни між Росією і Грузією у серпні 2008 року?

– Ця війна була не з Грузією. Коли вона почалася, я був у Вашингтоні, і з першого ж дня пішов протестувати до російського посольства. Я жив поряд з посольством, і так вийшло, що потрапив туди раніше, ніж з'явилися грузини. Коли я підійшов до посольства, там стояв тільки один американець з транспарантом – класичний пацифіст, протестуючий перед посольствами країн, що розв'язують війни. Ми з ним стояли близько години, потім підтягнулися грузини, до честі яких скажу, – мітинги тривали до мого від'їзду із США – до 25 серпня. Щодня декілька сотень людей упродовж десяти годин скандували антивоєнні гасла, роздавали листівки. Мене питали – чому я підтримую Грузію. Я відповідав, що підтримую не тільки Грузію. Адже це був перший відкритий військовий крок, направлений на повернення в Советський Союз всього Південного Кавказу. Насправді це була війна проти Південного Кавказу, а не тільки проти Грузії.

– Чи налякала війна Єреван і Баку? Чи стали Цхінвалі і Сухумі вільнішими після визнання Росією їх незалежності?

– Говорити про свободу немає сенсу, тому що в самій Росії діє диктатура і фашистський режим. Росія не може принести свободу – російському народові самому треба звільнитися від свого режиму. До Абхазії і Південної Осетії Кремль привніс свій фашистський режим. І я думаю, що наступним кроком буде спроба дестабілізації ситуації в Джавахеті, в Марнеульському районі Грузії... Думаю, дуже швидко територіальні претензії до Грузії пред'являть Абхазія і Південна Осетія – тобто підготують

грунт Кремлю для подальшої ескалації напруженості. У мене є підозра, що вони «увіллються» в Самеґрело*, всіяко агітуватимуть, наполягаючи на тому, що мегрели і грузини – не один народ, маніпулюватимуть відмінністю мов... Звичайно, якщо цей сценарій розіграють, думаю, знайдуться комісари, які спробують висадити сепаратистські настрої в Самеґрело, Джавахеті, Марнеулі. План такий – «порвати» Грузію на частини, а потім змусити її проситися в Советський Союз – буде єдиним способом зберегти ці райони в советській республіці Грузії. Але я не впевнений, що Грузія отримає свої території, навіть вступивши знову в Советський Союз...

– Наскільки є реалістичним такий сценарій розвитку подій?

– Ми знаємо і пам'ятаємо історію Советського Союзу. Я не говорю нічого такого, чого раніше не відбувалося. Путін недавно міркував про можливість об'єднання Грузії. Але я не думаю, що його хвилювало питання возз'єднання федеральних частин Грузії у складі єдиної держави. Думаю, Путін говорив саме про приєднання Грузії до Росії. І виступаючи нещодавно на річниці ФСБ, він досить виразно заявив, що перша фаза завдання виконана, і треба приступати до другої – збирати заново Советський Союз...

– У 20-х роках минулого століття Європа втратила Південний Кавказ, дозволивши большевицькій Росії окупувати Азербайджан, Вірменію і Грузію. Але зараз становище дещо інше – Південний Кавказ представляє певний інтерес для Заходу. Чи може Захід протистояти советсько-імперським амбіціям Росії і запобігти загрозі новій окупації?

– А чи програли європейці у 20-х роках?

– Принаймні, згодом вони підсіли на нафтову і газову голку Росії...

– Я не впевнений, що ми володіємо повним об'ємом інформації. Але і наприкінці ХХ століття Захід особливо за Кавказ не боровся. Була угода між ельцинівською Росією і Європою про те, що Кремль віддає НДР, Прибалтику, Східну Європу, а решта республік залишається під заступництвом Росії. Тобто, практично дозволялося робити на цій території все, що захочеться Кремлю. До речі, з 1992-го року на Заході Вірменію вважали островцем демократії в регіоні – у Грузії був Шеварднадзе, у Вірменії ж – нібито ліберал Левон Тер-Петросян. Тоді Росія підтримувала Азербайджан, і зіткнення вірменських військ відбувалися безпосередньо з російськими солдатами. Азербайджанці ще не були озброєні. Думаю, зміна сталася через те, що вірмени у той час добилися більших успіхів, ніж чекав від них Кремль, Вірменія вигравала війну. І Кремль зайняв сторону країни, що виграла, – так легше контролювати ситуацію на Кавказі. Тоді і сталася заміна – Вірменія стала проросійською, Грузія – прозахідною. Тут, думаю, не настільки важливо, яка з наших країн «прозахідна» або «прокремлівська». Для формату Мінської групи, думаю, найважливіше – не допустити на Південному Кавказі того, щоб раптом усі три республіки опинилися на одній стороні, щоб не відбулося їхнього об'єднання. Тому що, якщо теоретично уявити собі союз південнокавказьких республік, це була б дуже сильна структура. Теоретично, політичний і державний південнокавказький формат здатний контролювати весь регіон і навіть більше. Але цього ніхто не хоче – ні Кремль, ні Європа, ні США, ні Іран, ні Туреччина. Звичайно, є шанс, що вони між собою домовляться про розділ Південного Кавказу

і встановлення спільного контролю над нами... Тому, думаю, структура мінського формату не випадкова – Європа, Росія, США. Думаю, насправді між цими трьома великими геополітичними суб'єктами немає протистояння в регіоні – відносно Південного Кавказу у них повна гармонія. Їм усім потрібен розділений Південний Кавказ.

– Виходить, ми – в безвихідному становищі, у нас немає ніякого альтернативного майбутнього?

– Не зовсім так. Думаю, психологічно ми, як народи, у більшості своїй не готові до самостійності. Простий народ часто ностальгує за Советським Союзом... Я думаю, час нам було відпущено для того, щоб людям набридло бути незалежними, оскільки продукт незалежності – це те лихо, яке ми бачимо на Південному Кавказі. Народ молитиметься на Советський Союз... Таким чином, психологічно готується ґрунт для нової «советської» окупації.

– А як жити в новому «Советському Союзі» з трьома конфліктними регіонами – Нагірним Карабахом, Абхазією, Південною Осетією?

– Думаю, в даному випадку запустять розробку Сталіна – так звані «вершки» відправлять до відповідного ГУЛАґу, всі решта – притихнуть.

– Останнім часом спостерігається активізація Заходу в питаннях врегулювання карабахського конфлікту, відбуваються зустрічі Алієва і Саркісяна не лише в Росії, але і на Заході, йдуть переговори про нормалізацію вірмено-турецьких стосунків, з'являються перспективи відкриття вірмено-турецького кордону... Хіба ці чинники не знижують залежність тієї ж Вірменії від Росії?

– Можна по-різному маніпулювати наявною інформацією. Думаю, тут вирішуються конкретні місцеві інтереси Кремля, європейців і американців. По-перше, після відходу адміністрації Буша завдання американців – реабілітація свого іміджу. Зараз вони вибрали президента, який роз'їжджає планетою і проповідує мир, не дивлячись на те, що у нього військ більше, ніж у Буша. Це непогано працює на місцевий американський піар – сьогодні Обама має імідж миротворця. А якщо я не помиляюся, вірмено-турецький кордон – найстаріший закритий кордон у світі (близько 100 років). І Обама стане тим лідером, який відкрис один з найстаріших закритих кордонів, додавши собі ще один плюс для отримання Нобелівської премії миру.

У мілітаристських кругах відкриття кордону може подаватися як транзитний сухопутний шлях через Вірменію до іранського кордону, куди американці тривалий час намагаються потрапити, а турки не дуже охоче йдуть на контакт. Думаю, насправді кордон буде відкритий для транзиту американських військ у напрямі Ірану. Чому Росія дає свою згоду і навіть всіляко підштовхує до цього Анкару? Думаю, Кремль просто вже отримав хабар за це – Грузію. Адже вже особливо ніхто не бушує з приводу окупації Абхазії і Південної Осетії... А якщо Росії вдасться повністю отримати Грузію – Вірменія і Азербайджан опиняться під дуже сильним тиском Туреччини та Ірану. І тоді, думаю, політичні круги в Єревані і Баку самі захочуть разом з Грузією приєднатися до північного сусіда. Можливо, років через 5–10 Кремль забере Грузію, Вірменію і Азербайджан, і тоді, якщо йому захочеться закрити цей кордон, його знову закриють, відновивши колишні совєтські рубежі. Для американців відкритий кордон

означає транзит. До речі, їм він потрібен не більше, ніж, скажімо, на 5–10 років. Не знаю, які у них розробки і що вони готують проти Ірану, але, цілком можливо, їм ця дорога буде потрібна п'ять років, а потім вони її залишать Кремлю. Вони підуть, і всі будуть задоволені. Туреччина заробляє ліберальні бали, починає говорити про геноцид, відкриває кордон, демонструє добру волю. Це плюс у скарбничку іміджу Туреччини як потенційного члена Євросоюзу. Виходить, Росія виграє, американці виграють, Туреччина виграє... Програємо ми. Не через те, що кордони відкриваються... Якщо передбачити, що Вірменія і Туреччина відкрили кордон шляхом прямих переговорів, звичайно, це добре вплинуло б на регіон. Але в даному випадку нас знову розігрують як розмінну карту. Вже не вперше...

– Якщо ця версія близька до реальності, виходить, у нас немає іншого шансу, як чекати, коли нас «розіграють» і пристебнуть – туди або сюди?

– Чому ж, шанс є – нам нарешті треба все це зрозуміти, зібратися разом і заморозити внутрішні конфлікти нашими внутрішніми силами.

– Яким чином?

– Потрібні люди доброї волі, які розуміють, що конфлікти необхідно зупинити не відповідно до геополітичних понять, а відповідно до понять гуманних і гуманітарних. Нам дуже часто треба збиратися і думати про те, що робити далі. І насамперед у всіх республіках треба відкривати архіви совєтського КГБ, тому що в наших країнах до тепер діє агентура Кремля. Чим займаються і на кого працюють колишні чекісти у всіх трьох республіках – сьогодні можна тільки здогадуватися. Я був знайомий з діяльністю цієї організації понад трьох десятиріч років, знаю її історію, знаю, для чого в Совєтсь-

кому Союзу була створена ця організація. Вона не лише захищала безпеку СРСР, але ще і виконувала функцію організації, яка б збиала назад Советський Союз, якщо він розпадеться. І ці люди роблять свою роботу – вони є, вони досі тут живуть, виглядають, як ми, говорять тими ж мовами, вони наші родичі, вони є у всіх структурах і вони краще пристосовані до життя. Якщо за останні 20 років вони і втрачали на якийсь час частку своєї влади, то дуже швидко її відновили, займаючи ключові пости і концентруючи в своїх руках всі економічні важелі. І поки ми їх не знаємо, існує величезна небезпека того, що вони правитимуть нами, приєднавши в результаті до «МАТУШКИ-СРСР».

До речі, після розпаду СРСР три балтійські республіки, Чехія, Словаччина, Польща, а потім Румунія, Болгарія, югославські республіки пройшли процедуру люстрації. Там через це постраждало багато людей, тому що, коли були відкриті архіви, виявилось, що брат стукав на брата, чоловік на дружину, батько на сина і так далі. Проте, ці країни вирішили піти на такий крок, тому що побоювалися структур, які залишилися в нас, і які здатні втягнути нас назад у Советський Союз.

– Демократичні революції в Грузії, Україні – «трояндова» і «помаранчева», були здійснені за прямої або прихованої підтримки Заходу. До чого вони призвели?

– Західні країни відрізняються від наших тим, що вони не тоталітарні – їхні уряди не мають абсолютної влади. Сьогодні в якійсь країні правлять соціал-демократи, завтра прийдуть праві, потім інші... Там бачення геополітики інше. Тому я не виключаю, що підтримка здійснюється політичними силами, а не самими державами, силами, які в той або інший момент впливовіші в якій-небудь країні або в Ев-

ропарламенті. В останні 5-6 років Європарламент – правіший. Тому може змінитися і їхнє бачення геополітики. Політику Кремля можна передбачити – там одна влада, яка, в принципі, і не мінялася. У цьому сенсі з Європою важче. Сьогодні європейці потребують енергоносіїв. Європа хотіла допомогти нашим республікам стати незалежними, але це дуже довго не виходило, а тут ще й економічна криза трапилася... До влади в Європі можуть прийти, та і вже приходять, праві, які говорять: «нам потрібна нафта, а не демократія». З'являються комерційні інтереси – корпоративно-фінансова зацікавленість правих. І на шкоду демократії вони захочуть заробити гроші. Але, проте, не одні вони вирішують питання підтримки.

Я не вважаю, що Захід нас підтримував у 1992 році, коли залишив наші країни на розтерзанні РСФСР. Найнеобхіднішою для нас на той момент була люстрація. Замість цього Захід почав підтримувати якісь реформи. Але якби вони допомогли нам провести люстрацію в 92-му році, я не виключаю, що сьогодні нам не була б уже потрібна їхня допомога. Південний Кавказ, особливо об'єднаний Південний Кавказ, при ресурсах Азербайджану, транзитному потенціалі Вірменії і Грузії, міг би стати дуже сильною конфедерацією. І не потребувати допомоги, а років через 15–20 конфедерація, може, і сама допомагала би Європі.

– Ініціатива «Східного партнерства» – фікція?

– Ні, думаю, Європа просто закидає якесь насіння – навімання. Тобто, не виключається, що наші народи порозумнішають і проведуть люстрацію. Тоді Кавказ стане сильнішим і Європі, звичайно, захочеться мати такого партнера. Якщо наші країни звільняться від РСФСР, можна буде і нагадати, що колись Європа ство-

рювала для нас певні проекти. Але нічого різкого вони робити не будуть. Різкі кроки мають бути зроблені зсередини. Зробити їх повинні ми. А вже американці і Європа відповідно реагуватимуть.

– **Чи видно політичні фігури в Грузії, Вірменії, Азербайджані, здатні переламати ситуацію у ліпший бік?**

– Не думаю, що ці питання вирішуються політичними фігурами. Є верства населення, яка може різко змінити ситуацію. Мої слова можуть здатися парадоксальними, але це – журналісти. Це – четверта влада.

У наших країнах все робиться за допомогою brainwashing – влада промиває мізки своїм народам. І промиває за допомогою журналістики. Але якщо знайдеться мінімально необхідне число журналістів, що розуміють проблему, або що хоч б дають правдиву інформацію – не підігнаний аналіз, а хай і помилковий, але свій, чесний аналіз, думаю, є шанси на прояснення мізків наших народів. Тому журналісти такі важливі для нашої влади. Адже не випадково гинуть журналісти, не випадково вони сидять у в'язницях...

Одне розуміння того, що влада боїться журналістів, повинно наштовхнути на думку, що журналісти дуже сильні. І в цьому плані мої надії тільки на журналістів, але не на особистості. Наша помилка полягає в тому, що ми весь час пов'язуємо свої долі з якимись конкретними особами, але не з концепціями. Відкрити ж концепції людям можуть журналісти.

Ще один «прошарок» суспільства, здатний принести зміни – письменники. Вони можуть відкрити людям очі не лише на сьогодні, але і на завтра. Книги і література здатні дати не лише інформацію, але і виховувати людей. Сьогодні людині деколи доводиться вибирати між

свободою і хлібом. І функція журналістів і письменників якраз полягає в тому, щоб показати людям всі цінності свободи. Журналісти і письменники – це армія незалежності на Південному Кавказі...

Іраклій Чихладзе, Едуард Азнауров,
newcaucasus.com, 20-12-2009

* Самегрело-Земо Сванеті (або Мегрелія-Гірська Сванетія) – регіон в західній Грузії, що включає історичні провінції Грузії Мегрелію і Гірську Сванетію.

А М Б І Ц І Ї

сергій глазьков

К Р Е М Л Я :

ЗАКИМ ДЗВОНИТЬ

ДЗВІН ?

Нинішні події біля кордонів з Грузією, а точніше – на грузинських територіях, як і постійно виникаючі спірні ситуації на українсько-російському «дипломатичному фронті», підтверджують стрімке зростання «хворих інстинктів» нинішньої російської влади, яка наполегливо прагне до реалізації своїх імперських амбіцій, використовуючи для цього всі можливі засоби, у тому числі і збройні сили, як це було в серпні минулого року на Південному Кавказі.

За оцінками західних експертів, «грузинський сценарій» може бути використаний Росією і в інших країнах колишнього ССРСР. Це, насамперед, стосується України, яка проводить незалежну від Росії політику, викликаючи неприйняття і протидію останньої.

Враховуючи критичну небезпеку такої загрози для безпеки всього європейського регіону, з осені минулого року представники США, НАТО і ЄС проводять систематичний моніторинг російсько-українських стосунків, а також дій Росії проти України.

Квінтесенцією їхніх оцінок стала доповідь колишнього посла США в Україні С. Пфайфера «Взаємодія з Україною у 2009 році», яка була представлена ним в березні цього року в інституті Брукінгса у Вашингтоні.

Так, відповідно до його висновків, політика Росії відносно України направлена на розкол Української держави і може привести до збройного конфлікту між Росією і Україною. На його думку, передусім це стосується можливості втручання Чорноморського флоту Росії у спеціально спровоковане силове протистояння в Криму під приводом «захисту російських співвітчизників в автономії», як це фактично було зроблено в Грузії.

Такої ж думки дотримується і Верховний головнокомандуючий Об'єднаних озброєних сил НАТО, Командувач ВС США в Європі генерал Дж. Креддок. Зокрема, виступаючи в Конгресі США з питання оцінки загроз регіональній безпеці у зоні його відповідальності, він відзначив посилення агресивності зовнішньої політики Росії (перш за все відносно України і Грузії), а також можливість зміни статусу Криму.

При цьому Дж. Креддок послався на дані американських спецслужб, які відзначають реальні ознаки підготовки Росії до силової акції проти України. Незважаючи на закритий характер згаданих слухань в американському Конгресі, окремі відомості про зміст обговорюваних питань все-таки просочилися в ЗМІ. У тому числі, і відносно російсько-українських проблем.

Так, за інформацією журналістів газети «Вашингтон пост», джерела у Розвідувальній службі США наводять цілком переконливі свідчення агресивних намірів Москви відносно України, які проявляються класичним чином в політичній, військовій і економічній сферах.

Зокрема, у політичній сфері Кремль, використовуючи досвід колишнього ССРСР, створив чітке ідеологічне обґрунтування «права» Росії на превентивне застосування сили проти інших держав під приводом «захисту російських співвітчизників на їх території». Для практичної реалізації такого підходу сформовані спеціальні державні органи Росії, які включають Управління по роботі із співвітчизниками в адміністрації Президента Російської Федерації, аналогічне управління в російському Міністерстві закордонних справ, а також Рада з питань підтримки співвітчизників в Раді федерації РФ.

Головним завданням цих органів є ініціація сепаратистських настроїв серед російськомовного населення колишніх советських республік з кінцевою метою провокації конфліктів як основи для реалізації Росією своїх імперських інтересів і планів.

96

Результатом роботи вказаних органів РФ в Україні стало об'єднання проросійських сил країни в рамках єдиної партії «Спас-Преображеніє», яка розглядається Росією як зміна нинішньої української політичної еліти. Так, за словами, «прем'єра-президента» Російської Федерації В. Путіна, на сьогодні в Україні немає жодної досить впливової політичної сили, орієнтованої на Росію. Тому союз з будь-ким із них (включаючи Партію регіонів) може мати виключно ситуативний характер. Головною метою Росії є послідовне усунення від влади спочатку «помаранчевих», а згодом і «біло-блакитних» разом з «рожевими» і «червоними», з переходом їх економічних активів під контроль російської сторони.

Виходячи із вказаних ідеологічних передумов, в Росії сформована і відповідна основа внутрішньої законодавчої бази, яка дозволяє Москві висувати територіальні претензії до України як «легітимної передумови» для подальшої агресії проти неї. Так, ще у 1993–1994 роках, тоді ще Верховна Рада Російської Федерації прийняла декілька ухвал про «російський статус» Севастополя і Криму. Можливість територіальних претензій до України була підтверджена вже Державною думою РФ у квітні минулого року, коли вона вирішила рекомендувати уряду Росії денонсувати базовий політичний договір з Україною. Саме таку ж ухвалу прийняв і російський парламент за декілька місяців до нападу Російської Федерації на Грузію.

Окрім цього, в рамках політичних аспектів підготовки військової операції проти України проводиться чітко спланована інформаційна кампанія, яка організовується на найвищому державному рівні РФ і має на меті підготовку громадської думки Росії (а за великим рахунком, і всього світу) до можливості і навіть необхідності «силового рішення українського питання в його остаточному варіанті». При цьому, судячи з усього, інформаційна кампанія РФ увійшла до завершальної стадії передвоєнного стану.

Свідченням цього можна вважати поширення в російських ЗМІ конкретних сценаріїв війни Росії проти України, а також масовий викид на прилавки книжкових видань відповідної тематики, у тому числі таких, як: «Незалежна Україна. Крах проекту» Максима Калашникова, «Поле бою – Україна. Зламаний тризуб» Георгія Савіцького, «Війна 2010. Український фронт» Федора Березіна, а також «Україна і Росія. Коли заговорять гармати» Олександра Широкограда.

Результатом подібних дій стало різке посилення антиукраїнських настроїв в Росії. Так, за даними соціологічних досліджень, понад 40% росіян бачать в Україні головного ворога Російської Федерації і готові до війни з нею.

На цьому фоні виразно виявляються і військові приготування Москви до силової операції проти України. Так, наближається до завершення процес формування угруповання військ в південно-західному регіоні Росії, яка включає:

- сили прикриття державного кордону з Україною (з можливістю активних дій на українській території) у складі частин Московського і Північно-Кавказького військових округів Збройних сил Росії;

- ударний компонент (призначений для безпосередніх дій проти України) у складі сил

Чорноморського флоту Росії, а також виділених частин повітрянодесантних військ РФ.

Так, в період 2007–2008 років, під виглядом реформування Російської армії, більшість бойових частин, прикордонних з Україною військових округів Росії, були переведені в розряд частин постійної готовності і в пріоритетному порядку переозброюються на нові зразки військової техніки, перш за все наступального характеру. Зокрема, у війська надходять нові танки, бойові броньовані машини, самохідні артилерійські установки, а також ракетні системи залпового вогню та інші.

Те ж стосується і Чорноморського флоту Російської Федерації. Так, наприкінці минулого року 810-й полк морської піхоти ЧФ РФ в Севастополі був перетворений на бригаду морської піхоти, разом з розгортанням до повного штату його кадрованих підрозділів. При цьому на озброєння бригади поставлені нові артилерійські системи підвищеної ефективності, а також вогнеметні засоби, призначені для ведення бойових дій у міських умовах (до речі, що вже застосовувалися російською морською піхотою в Чечні і Грузії).

Крім того, найближчим часом планується і збільшення чисельності корабельного складу Чорноморського флоту за рахунок додаткового включення в його склад 3–5 бойових кораблів, а також до 8 підводних човнів (як нових, так і переведених з інших флотів). Окрім цього, терміново шукаються засоби для пришвидшеного повернення в стрій великого протичовнового корабля «Очаків» (перебуває в ремонті), а також розглядається можливість закупівлі (отримання за борги) українського ракетного крейсера «Україна», однотипного з російським крейсером «Москва».

Різно активізувалася оперативна і бойова підготовка Збройних сил Росії. Так, найбільш характерними стали комплексні командно-штабні навчання «Стратегічна стабільність 2008» восени минулого року, які мали найбільші масштаби з часів колишнього Союзу. У рамках навчань відпрацьовувалися питання проведення наступальної операції на західному напрямі разом з елементами ракетно-ядерної війни. При цьому проводилися реальні пуски балістичних ракет наземного і морського базування, а також крилатих ракет літаками далекої (стратегічної авіації), які виходили в райони оперативного призначення. Зокрема, і у повітряному просторі над Чорним морем поблизу України, де останнім часом постійно проводяться польоти російських стратегічних бомбардувальників Ту-22, Ту-95 і Ту-160.

Аналогічні навчання стратегічних ядерних сил Росії проводилися вже і в лютому-березні цього року, також з реальними пусками балістичних і крилатих ракет.

Окрім комплексних великомасштабних навчань, у південно-західному регіоні Російської Федерації різко збільшилася інтенсивність навчально-бойових заходів окремих частин і з'єднань, включаючи висадки повітряних десантів на полігонах Ростовської області і Краснодарського краю РФ у безпосередній близькості до кордонів України.

Підвищено активність бойової підготовки і Чорноморського флоту Росії, що, перш за все, стосується підрозділів морської піхоти, яка відпрацьовує питання наступального характеру безпосередньо на українській території на полігоні Опук в Криму. До речі, практично в районі Керченської протоки, що ще зовсім недавно мало не стала причиною збройного конфлікту

між Росією і Україною через російські посягання на український острів Тузла.

І, нарешті, ще одним свідченням підготовки Росії до агресії проти України експерти називають економічне питання, яке, мабуть, має головне значення для Москви. Перш за все це стосується наполегливих спроб Росії виключити свою транзитну залежність від України, яка має критичне значення для російської сторони. Саме цю мету і переслідують наполегливі спроби Кремля провести альтернативні транспортно-енергетичні коридори в обхід української території, а також нові залізничні магістралі в Європу через Білорусь.

Иншою ключовою складовою економічного питання є послідовні дії російської сторони із згортання співпраці з Україною у військово-стратегічній області. Так, Росія вже практично відмовилася від українських балістичних ракет, перейшовши на випуск власних ракетних систем «Тополь-М», як у стаціонарному, так і мобільному варіантах. Крім того, останнім часом різко активізувалися зусилля Росії і на інших, критичних для неї напрямках, які стосуються створення власних авіаційних двигунів, а також турбінних двигунів для бойових кораблів російського флоту.

За оцінками американських аналітиків, Росія може реалізувати кризовий сценарій в Україні в умовах загострення політичного протистояння в країні у передвиборний період. Свідченням цього є нинішня ситуація в Україні, коли на тлі чергових виступів ряду українських політичних сил з вимогами про проведення дострокових президентських і парламентських виборів, Москва різко активізувала зусилля для розколу України. При цьому, як і раніше, використовуються гасла «федералізації України», «запровадження подвійного громадянства»,

«підвищення статусу російської мови до другої державної», «порушення прав російськомовного населення», а також «російського статусу Криму і Севастополя».

Як не дивно, подібні гасла присутні в програмах і деяких українських політичних партій, у тому числі тих, що претендують на загальноукраїнське значення і навіть найвищі пости у керівництві держави. Цікаво, ким вони збираються управляти, «пісуарним» уламком України, або ж своєю вотчиною в окремих регіонах країни, які давно вже віддані на відкуп місцевої мафії? Навряд чи Росія дозволить їм це. Тим паче, що вона зовсім не приховує своїх планів. У неї є власна російська мафія, що давно вже «поклала око» на ласі шматки економіки України.

Ми вже це проходили. Досить пригадати 1993–1994 роки, коли Москва прислала до Криму так званого «президента» автономії Ю. Мешкова разом з главою його «уряду» В. Сабуровим, які тут же почали «розбори» з місцевою кримською мафією, відбираючи її власність.

Але якби справа обмежувалася тільки цим. Для Росії неприйнятна сама ідея незалежності України, тому вона завжди знищувала всіх причетних до цього, у тому числі і російських союзників у керівництві Української держави, які раз у раз приводили її в обійми Російської імперії (або як там вона називалася ще).

Утім, вони хоч би і тимчасово, але все-таки покористувалися хоч якимись благами від Росії, так само, як і нинішні політичні сили України, які проводять російські інтереси. Чого ніяк не можна сказати про тих простих людей, які, піддавшись на російські обіцянки, підтримують Москву у справі знищення України.

Для того, щоб зрозуміти всю небезпеку такої позиції, досить глянути на результати дій

Росії з «захисту інтересів російських співвітчизників» у Грузії, Молдові і Азербайджані.

Особливо це видно на прикладі Абхазії, яка з квітучого курортного краю перетворилася на руїну, де ось вже 17 років не було жодного курортного сезону, не працює промисловість, а місцеве населення вимушене тягнути мало не первісне життя. Не кажучи вже про те, скільки людей загинуло в ході конфлікту або вимушені були втекти з Абхазії в результаті етнічних чисток.

Те ж можна сказати і про Південну Осетію, розбиту і розграбовану російськими військами в серпні минулого року. А ще позбавлену можливості спілкування (у тому числі, торгівлі) з іншими районами Грузії через російські блокпости.

При цьому, на відміну від Європейського Союзу, всі обіцянки Росії про фінансово-економічну допомогу населенню кризових регіонів так і залишилися обіцянками, а всі виділені крихти були привласнені місцевими властями (які, по суті своїй, були і залишаються мафіозними структурами) і сьогодні вже не влаштовують Росію внаслідок своєї зайвої самостійності від неї.

А зараз давайте подумаємо разом, навіщо нам все це потрібно, і чи будемо ми підтримувати ті політичні сили, які на догоду Кремлю прагнуть до знищення України як суверенної незалежної держави?

2009

С У Ч А С Н А

рендал колінз

Т Е Х Н О Л О Г І Я

І Г Е О П О Л І Т И К А

Більшість геополітичних теорій були розроблені на основі вивчення історії аграрних або ранніх індустріальних держав. Проте в останні роки з'явилися твердження про те, що сучасні технології повністю змінили принципи ведення військових дій і тим самим геополітичні стосунки між державами. Двигун внутрішнього згорання, літак, ракета – все це значно розширило радіус дії військової техніки і збільшило швидкість пересувань і нападу; завдяки електронним засобам глобальні комунікації стали практично миттєвими. Чи означає це, що ми живемо в епоху з абсолютно новими геополітичними правилами, в якій колишні принципи геополітики виявляються застарілими?

На цьому сильно наполягають представники одного з напрямів сучасної думки. Андрескі підкреслює, що революція в транспорті і в засобах зв'язку вже приречена національні держави на загибель, зробила їх анахронізмом [Andreski, 1968]. Геополітика багатьох держав, що характеризувала світ дотепер, вже не адекватна сучасній ситуації. Тепер найбільш могутні держави можуть завдавати бойових ударів за мінімальний час по будь-якій точці земної кулі. У цих обставинах світова імперія не просто можлива, але і неминуха (якщо не станеться тотального руйнування). Річ не лише в тому, що сучасна технологія приводить до реальної можливості створення такої імперії шляхом завоювання, але і в тому, що швидкості сучасних засобів транспорту і зв'язку дають можливість керувати імперією подібного масштабу. Інші аналітики зазначають також, що об'єднана світова імперія не лише можлива, але і цілком вірогідна в майбутньому; Валлерстайну і його колегам це видавалося кульмінацією довготривалих тенденцій (трендів) розвитку капіталіс-

тичної світової економіки [Research Working Group, 1979].

Йдеться про те, що геополітичні принципи, які раніше застосовувалися до окремих геополітичних «сцен», тепер повинні бути замінені. Їхнє місце посідає динаміка економіки, що охоплює всю світову систему, або, як альтернатива – різні стратегії ядерної війни. У другому варіанті передбачаються можливості, дуже відмінні від застарілого розширення за рахунок переможної війни з використанням звичайного озброєння. У будь-якому випадку ми опиняємося в абсолютно новій геополітичній епосі.

З іншого боку, можна стверджувати про відсутність настільки істотних змін, які змусили б переглянути дієвість геополітичних принципів для сучасного періоду. Таку позицію я відстоюватиму в даній роботі. Принципи класичної геополітики були отримані на основі узагальнення даних історії аграрних і ранніх індустріальних держав, починаючи від імперій Давнього Китаю, Середнього Сходу і Середземномор'я і закінчуючи XIX ст. Зведення таких теоретичних положень і їх розширення приведені в ранній публікації [Collins, 1978]. Хоча в цьому матеріалі не враховуються технологічні можливості військових дій XX ст., я стверджуватиму, що уважніший погляд на сучасну війну вказує на можливість застосування до сучасної епохи тих принципів, які були застосовані до минулих періодів. Деякі з цих головних принципів такі:

1. *Перевага територіального ресурсу.* При інших рівних чинниках багаті і більш населені держави перемагають бідні і менші за розміром держави. Таким чином, упродовж тривалих періодів часу перші мають тенденцію до розши-

рення, а останні – до скорочення займаної території.

2. *Перевага окраїнності і короларії*. Географічне місце розташування держав, незалежно від їхнього багатства і кількості населення, також впливає на їхні шанси виграти у війні і, отже, на можливості довготривалого розширення або скорочення території. (А) Держави, що розташовані на периферії («околичні» – «marchland» – держави за термінологією Макніла [McNeill, 1963]), мають переваги перед тими, у яких потенційні противники є більш, ніж з одного кордону. Принцип окраїнності особливо важливий для подальшого ряду процесів. Сюди входить (В) схильність «внутрішніх» (серединних, центральних) держав, що опинилися між декількома околичними, до дроблення (фрагментації) упродовж тривалого періоду часу і (С) періодичне спрощення геополітичної конфігурації, що відбувається в ті моменти, коли околичним державам вдається захопити всі внутрішні території ойкумени. Остання ситуація, як я передбачив, приводить до (D) критичної поворотної крапки, для якої характерні «вирішальні» («showdown») війни з максимальною військовою жорстокістю, внаслідок чого з'являються локальні імперії або відбувається нове дроблення.

3. *Надмірне (понад) розширення і дезінтеграція*. Пов'язані з вищезгаданими обставинами географічні чинники приводять держави до можливості швидкої втрати території і розпаду. Режими переживають такого роду кризи через військові поразки і/або економічні негаразди, що виникають внаслідок спроб панування на територіях, дуже віддалених від початкової ресурсної основи (home base). Як я запропонував вважати, суть такого геополітичного надмірного розширення держави полягає у складності

військового утримання територій, віддалених більш, ніж на один етногеографічний шар від політичного центру держави. Даний принцип може мати істотне значення для соціології революції, оскільки військова дезінтеграція є вирішальною умовою для революції [Collins, 1975, p. 391; Skocpol, 1979]. Якщо це вірно, то геополітичне надмірне розширення є ключовою умовою, що передуює революції.

Усі ці принципи, як виявляється, ставляться під сумнів технологіями ХХ ст. *Перевага територіального ресурсу* (1) втратила б значення у випадку встановлення єдиної світової імперії. *Принцип окраїнності і короларії* з нього (2), а також *принцип військового надмірного розширення* (3), мабуть, мають бути поставлені під питання через нові технології ще до встановлення світової імперії. Річ у тому, що сучасні морські і повітряні сили поставили всі країни в ситуацію прямого контакту. Вже епоха вітрильників зробила, наприклад, Англію у військовому сенсі суміжною з Південною Африкою та Індією, дозволила Іспанії поширити свою імперію від Аргентини до Філіппін. Поява сучасних військово-повітряних сил створює враження, що навіть внутрішні континентальні держави стають доступними у військовому розумінні для будь-якого зовнішнього противника, що збирається напасти на них. Міжконтинентальні балістичні ракети (МБР) можуть бути запущені практично з будь-якого місця і націлені на яку завгодно точку планети. Будь-яка країна, у якій є аеродром, може бути завойована з повітря, прикладами цьому можуть служити висадки радянських військ в Афганістані і Ефіопії або кубинських військ в Анголі. Здається, що можливості сучасних морських і повітряних сил усунули всі позиційні переваги на сучасній світовій шахівниці. *Вже ніяка*

країна не може радіти перевазі відсутності в своєму тилу потенційних противників. Кожна країна, незалежно від відстані, є потенційним противником будь-якої іншої країни. Більше немає ніяких околичних держав. Тепер уже не можна стверджувати, що околичні держави розширюватимуться. За відміною даного геополітичного принципу іде те, що інші принципи, які з нього витікають, такі як тенденція серединних держав до дроблення, наявність поворотних точок у військовій історії, вже не зможуть вважатися вірними. Таким чином, тепер уже не можна буде характеризувати будь-яке військове просування як надмірне розширення, незалежно від його протяжності; звідси, військові напруги, що ведуть до розпаду держав, ніби то також не діють.

У подальшому викладі я спробую показати, що дана критика безпідставна. Передусім я покажу, що території держав у розвинену індустріальну епоху не зростають, що наслідки впливу сучасних військових технологій зовсім не примушують нас чекати встановлення імперій більших за ті, що вже існували. Поява об'єднаної світової імперії вкрай мало ймовірна навіть в найвіддаленішій перспективі, і є всі підстави передбачати, що в безконечному майбутньому збережеться множинність держав, що змагаються між собою. Свідectва, підтверджуючі цю тезу, наведені у частині I.

Далі я розгляну дві форми військової сили, які, як здається, є найбільш серйозним викликом геополітичним принципам, заснованим на географічному розташуванні. Це військово-морські і військово-повітряні сили, які ми розглянемо в частинах II і III. Мій висновок полягатиме в наступному: замість того, щоб служити спростуванням класичних геополітичних правил, заснованих на аналізі місця розташу-

вання країн, характеристики даних двох типів військових сил і військових дій ще більшою мірою залежать від тих принципів, які обумовлюють хід звичайних сухопутних військових дій.

I. Розмір сучасних і традиційних держав

Упродовж останніх 150 років швидкість транспортування надзвичайно зросла. У середні віки армії були обмежені швидкістю піших переходів (в середньому 10 миль (1) в день і до 40 миль в день у випадках особливої терміновості або небезпеки), швидкістю кавалерії та суден. Тепер поїзди і вантажівки можуть долати щоденно по 1000 миль і навіть більше. Сучасні кораблі здатні пропливати 500 миль у день, а реактивна авіація – долати 12 000 миль. Якби існування держави було обумовлене можливістю переміщати війська для придушення внутрішніх повстань або для віддзеркалення зовнішніх вторгнень, то, без сумніву, сучасна держава могла б мати величезну територію з набагато більшою легкістю, ніж держава до індустріалізації.

Коли у 1500-і рр. Оттоманська імперія вела свої щорічні кампанії на Балканах, радіус ефективних дій складав приблизно 900 миль – ту відстань, яку могла минути маршем армія від своєї початкової бази за три місяці з тим, щоб встигнути повернутися додому для зимівлі [McNeill, 1964]. Такою і була відстань від Константинополя до Відня – крайньої точки поширення оттоманської загрози. Сучасна механізована армія могла б подолати цю відстань, мабуть, за день або два. Якби справа полягала лише в транспортуванні, то не було б ніяких перешкод для появи імперії, що тягнулася б по всьому євразійському континенті від Владивостока до Гібралтару. Легко можна було б собі

уявити і імперію в масштабі всієї земної кулі, в якій кожна точка була б доступна з будь-якої іншої точки за 24 години повітрям і за декілька тижнів морем.

104 Проте, цього до тепер не сталося, і не схоже, що таке трапиться в майбутньому. Річ у тому, що розмір держав є питанням не лише внутрішньої комунікації, але також зовнішнього протистояння і відносних витрат. Найшвидші і найбільші віддалені пересування сучасних військових сильно відрізняються за швидкістю від пересування за допомогою того або іншого моторизованого транспорту. На початку 1940-х рр. німецька армія фон Манштейна просуvalася по Росії із швидкістю 40 миль за день упродовж 5 днів поспіль; це було дуже швидким просуванням, яке привело до того, що армія набагато обігнала служби забезпечення і була вимушена зупинитися і чекати, поки вони її не наздоженуть. У 1944 р. армія під керівництвом американського генерала Патона минула 200 миль за 12 днів, в середньому по 17 миль за день, що стало одним з найзначніших просувань у військовій історії [Van Creveld, 1977, р. 159, 217]. Був зроблений висновок, що, не дивлячись на моторизацію, «швидкість стратегічних маршів істотно не виросла» в сучасній війні в порівнянні з війнами епохи до моторизації [Ibid., р. 279].

Крім того, упродовж Нового часу і сучасності технологія постійно дорожчала. Навіть у класичні часи далека кампанія за участю піхоти була дорожча, ніж ближня, оскільки щодень маршу означав збільшення добової вартості продовольства, яке повинне було перевозитися разом з армією, а також продовольства для самих людей і тварин, що його доставляли. Скрізь, де було можливо, традиційні армії намагалися понизити гостроту даної проблеми

шляхом добування продовольства і фуражу у місцевого населення [Ibid., р. 5-108]. Це означало, що армія виснажувала місцеві джерела забезпечення і повинна була продовжувати рух для свого забезпечення. Коли армія проходила через спустошену територію або була зв'язана тривалою облогою, такий метод забезпечення уже був неможливим, що жорстко обмежувало військову експансію.

Сьогодні проблема логістики (матеріально-технічного постачання, доставки вантажів) стала набагато гостріша. Традиційні армії зазвичай були малі, близько 5-25 тис. ос. у 1400-х рр. н.е. або 60-100 тис. ос. у 1600-і і 1700-і рр. [Keegan, 1976, р. 88; Van Creveld, 1977, р. 34, 38]. У XX ст. армії стали набагато більшими. Армії, що воювали у Першій світовій війні, складали приблизно від 500 тис. до 1 млн. ос.; німецьке вторгнення в Росію у Другій світовій війні розпочала армія чисельністю 3 500 000 солдатів [Keegan, 1976, р. 271; Van Creveld, 1977, р. 149]. Це вже робило неможливим добування продовольства на місці, тому сучасні армії стали абсолютно залежними від ліній забезпечення, що пов'язують їх з первинними ресурсними базами.

Істотними є і наслідки цієї логістичної проблеми. Вантажівки, танки і підтримка дорожньої системи «з'їдають» свої денні порції «живлення» у вигляді пального і запасних частин. Найсучасніші важкі танки спалюють 2 галони (2) пального за милю. Найбільша частина в сучасній логістиці припадає на забезпечення військового спорядження (амуніції). Ще у Франко-Пруській війні 1870 р. амуніція складала менше 1% спільного забезпечення, при тому що велика частка решти обозу складалася з продовольства. У Другій світовій війні ця пропорція стала зворотною, так що частина

спільного забезпечення дорівнювала 8-12%, а решта – військове спорядження [Van Creveld, 1977, р. 233]. У 1600-х рр. для кожної гармати потрібно було 100 ядер на всю кампанію; навіть через два століття піхотинець міг зробити не більше, ніж сім пострілів за всю війну [Ibid., 1977, р. 35, 81]. Для порівняння: за одну тільки битву в період Першої світової війни було зроблено три мільйони артилерійських пострілів. Така тенденція зростання масових витрат на військове спорядження продовжувалася і далі; сучасні піхотинці озброєні майже виключно автоматичною зброєю, що стріляє з швидкістю до 800 пострілів в хвилину [Keegan, 1976, р. 213, 307]. Сучасна армія може витратити за декілька тижнів такий же об'єм боєприпасів, який вистачив би арміям минулого на роки бойових дій. Таким чином, хоча швидкість руху обозу сучасної армії набагато вища, ніж, наприклад, ймовірна швидкість обозу римських легіонів, цей ефект повністю нівелюється тим, що об'єми перевезень зросли до величезних розмірів. Тоді як давнє військо майже повністю складалося із солдат, у сучасній армії 90% особового складу не є власне бійцями. За фронтом рухається величезна допоміжна частина армії, що включає сукупність штабів, польових складів, медичних служб, авторезерву, станцій постачання, центрів зв'язку і ремонтних служб [Keegan, 1977, р. 293-294]. Рухомий фронт нагадує величезну дорожню пробку. Далекі військові пересування стали дорожчими, ніж коли-небудь. Наприклад, витрати на утримання півмільйонного з'єднання американських військ у В'єтнамі складали 40 млн. доларів в рік [Collins and Cordesman, 1978, р. 14] – економічні витрати, які вказують на важкість захисту навіть квазіімперії при таких відстанях.

При вказаних труднощах, пов'язаних з далекими військовими операціями, вже не слід дивуватися, що за останніх 2 000 років максимальний розмір держав не змінився. Вже за часів Римської імперії і китайської династії Хань найбільші держави контролювали по декілька мільйонів квадратних миль [Taagaraga, 1979; Lenski, 1966]. Сьогодні масштаб залишається приблизно таким же. Найбільші держави сучасного світу – Канада, Китай, Сполучені Штати, Бразилія і Австралія – займають приблизно 3-4 млн. квадратних миль кожна (7-11 млн. км²), тоді як решта країн істотно менші за розміром території. Є одне виключення – сьогоденній СРСР (1971 р. – *прим. ред.*), що займає 8,6 млн. квадратних миль (22,4 млн. км²). Близько 2/3 вказаної території – це майже порожні землі Сибіру. Крім того, дані території були приєднані до Російської імперії (3) у 1500-х і 1600-х рр., задовго до появи залізниць та інших переваг індустріальної епохи [McEvedy, 1971, р. 16, 48, 61]. Росія могла приєднати Сибір просто тому, що це дозволяла тодішня геополітична ситуація: більше жодна держава не була ні зацікавленою, ні здатною розширитися за рахунок Сибіру. Схожим чином Канада є величезною державою, оскільки значна частина її території є порожніми приполярними районами за відсутності військових претендентів на них.

Найбільші держави епохи до індустріалізації – царська Росія, Монгольська імперія, Китай при основних китайських династіях, Еспанська імперія – майже такі самі великі за розмірами, як і найбільші держави наших днів. Ці держави до індустріалізації були набагато більшими, ніж сучасні держави середнього розміру. Франція, кордони якої дуже мало змінилися за останніх 400 років [McEvedy, 1971, р. 26, 80], при

площі в 210 тис. кв. миль (551 тис. км²) є сьогодні найбільшою державою в Європі. Маленька Швейцарія (16 тис. кв. миль – 41,3 тис. км²) зберігала свою незалежність майже безперервно з періоду Середньовіччя [Ibid., р. 26, 30] і за всіма ознаками не втратить її і в ближньому майбутньому.

106

Коротше кажучи, в період Нового часу і сучасності відсутня історична тенденція до територіального зростання держав. Немає жодних підстав чекати, що коли-небудь з'явиться імперія, яка підпорядкує собі всю земну кулю. З тих таки причин в подальших століттях будуть існувати досить багато середніх і малих держав, а також декілька великих. Сама технологія сучасних військових дій і транспортування, яка, на перший погляд, робить можливою появу світової імперії, в реальності несе з собою такий вантаж логістики, який обмежує сферу операцій за допомогою цієї технології. Дана ситуація аналогічна існуванню меж ефективної діяльності великої бізнес-організації в умовах технічної складності і географічної розосередженості. Такі організації повинні були повертатися до структури, що складається з самостійних підрозділів, відходячи від централізованої структури [Chandler, 1962]. Військово-політичний аналог подібної децентралізації – це множинність держав. В умовах такої множинності повинні продовжувати діяти традиційні геополітичні стосунки.

II. Уразливість військово-морських сил

Звернемося тепер до наступного питання: чи дійсно зберігаються геополітичні принципи, засновані на аналізі розташування країн, при використанні їх щодо інших форм далекого транспортування. Передбачається, що всі держави, розділені водними просторами, є суміж-

ними у військовому сенсі і, таким чином, будь-яка перевага або патерн взаємодії, пов'язані з відносним географічним місцем розташування, можуть бути подолані. Військово-повітряні сили – приклад *a fortiori* (тим більше сильний) такої взаємної військової доступності. Військово-морські сили є особливо цікавим випадком для перевірки, оскільки вони існують вже декілька тисячоліть і для аналізу відповідних патернів є достатня кількість історичних свідчень.

В усій світовій історії існувало відносно небагато морських імперій порівняно з кількістю держав, що виникли в результаті сухопутних завоювань. Особливо це властиво Сходу. Жодної значної морської імперії не знайдемо в історії Індії, Китаю, Кореї або Південно-Східної Азії. Японія завоювала Корею і Маньчжурію після 1885 р., а також упродовж короткого часу (1930-40-і рр.) утримувала велику частину Китаю, Південно-Східної Азії та Океанії. Багато старогрецьких і фінікійських міст-держав засновували колонії в Середземноморському і Чорноморському басейнах, але були не здатні контролювати їх як свої заморські володіння. Єдиною великою морською імперією античності була Атенська, яка в середині 400-х рр. до н.е. контролювала збір данини в Егейському морі. Рим використовував середземноморські шляхи сполучення як засоби забезпечення, але римські завоювання були здійснені, в основному, сухопутними силами. У 800-1000-х рр. н.е. скандинавські морські воїни завоювали Англію, Нормандію і Сицилію, але за винятком короткого періоду датського морського панування, такі завоювання були швидше переселенням на нові території, ніж утворенням імперій, що володіли багатьма землями.

Англія утримувала значну частину Франції в 1135-1200-х рр. і знову в 1350-1400-х рр., а також зробила третю, але невдалу спробу завоювання в 1415-1440-х рр. З 1200-х по 1700-і рр. Венеція володіла Критом і контролювала різні укріплені пости в Егейському басейні. У 1400-1700-х рр. Іспанії належала Сицилія, в 1500-1700-х – Південна і Північна Італія, в 1550-1820-х – значна частина Північної і Південної Америки, в 1565-1900-і рр. – Філіппіни. Португалія з 1500-х рр. по 1820 р. утримувала Бразилію і в 1500-14600-х рр. – безліч торговельних міст уздовж побережжя Африки, Південної і Східної Азії. На початку 1600-х рр. Нідерланди захопили деякі з цих прибережних опорних пунктів, а з кінця 1800-х і до 1940 р. розширили свої володіння на всю Індонезію. Франція в 1600-1760-х рр. володіла Канадою, з 1870-х приблизно по 1960 р. – деякими частинами Африки, а з 1880-х по 1940 р. – Індокитаєм. Англія в 1620-1780-х рр. утримувала північноамериканські колонії, в 1760- 1930-х рр. – Канаду, з 1800-1850-х рр. по 1945 р. – велику частину Індії, з 1800-1840-х рр. по 1945 р. – Австралію і Нову Зеландію, а також приблизно з 1880 р. по 1960 р. – обширні території Африки. Сполучені Штати в 1900-1940-х рр. володіли Філіппінами, а з 1900 р. по теперішній час – Пуерто-Рико і Гавайськими островами. Жодне з держав Латинської Америки, Африки або Середнього Сходу не мало значних заморських територій.

Можна зробити деякі узагальнення. (А) *Заснувати морські імперії відносно важко*, про що свідчать нечисленні морські завоювання у Всесвітній історії в порівнянні з кількістю сухопутних. Більш того, на відміну від останніх, успішні морські завоювання найчастіше здійснювалися в ситуації військового вакууму. Завоюванню Британії Римом протистояли лише

малі і неорганізовані племена. Європейські імперії в обох Америках, Африці, Іст-Індії (тобто Південній і Південно-Східній Азії) і Океанії стикалися тільки з протистоянням племен або, у кращому разі, з розвиненими городницькими державами тодішньої Мексики і Анд. До часів завоювання Англією Індія перебувала на більш високому рівні цивілізації, ніж держава ацтеків, але у військовому сенсі вона була розділена на безліч держав, що воювали між собою. Завоювання Індії стало можливим завдяки, перш за все, готовності індійських правителів торгуватися за союз з європейцями, а також перевазі військової дисципліни останніх [Mason, 1976, р. 39-60].

Майже в кожному випадку морська держава виявлялася здатною заволодіти територією тільки при мінімальній протидії. Фактично жодна держава, що виникла в результаті використання військово-морських сил, ніколи не завойовувала цивілізованої території, що була на тому ж рівні економічної і військової організації, тоді як сухопутні завоювання такого роду вельми чисельні у Всесвітній історії. У тих небагатьох випадках, коли морські вторгнення успішно долали спротив сторін зі схожим економічним рівнем, завжди мав місце тиск звичайних противників на суші на сторону, що програє. Норманські завойовники Сицилії скористалися ситуацією феодальної роздробленості, а висадка нормандців в Англії в 1066 р. сталася в той самий час, коли англійські війська билися (причому успішно) на півночі проти норвезьких загарбників, що підтримували одну із сторін у феодальному розбраті. Японські завоювання велися в той час, коли Китай був роздроблений в результаті громадянських воєн. Військово-морські сили досягають успіху тільки при дії тих же геополітичних правил, яким

підкоряються і звичайні військові операції на суші: морська держава може розширитися, якщо діє як одна з декількох околочних сил, що сходяться на території деякої держави. Завойовані держави (Англія, Індія, Китай) були захоплені в найнесприятливіший момент, коли були поміж сил, що їм протистояли, причому принаймні одним з цієї безлічі противників завжди була якась сухопутна держава.

(В) *Морські імперії особливо уразливі до руйнування і розпаду.* Більшість морських імперій утримували іноземні території упродовж відносно коротших періодів часу, ніж імперії, що виникли в результаті сухопутних завоювань. Венеція найдовше (500 років) володіла своїми заморськими землями, але вони були досить невеликими. Що стосується великих територій, то Португалія утримувала Бразилію 300 років, Іспанія – Філіппіни 335 років, Сицилію 300 років. Латинську Америку 270 років і Італію 200 років. Англія володіла Канадою 170 років, атлантичними колоніями – 150 років, а великими частинами Індії – 100-150 років. Нідерланди володіли Індонезією близько 100 років. Європейські володіння в Африці зберігалися приблизно упродовж 50-80 років. Японія утримувала Корею і Маньчжурію 50 років, контролювала Китай, Південно-Східну Азію і Океанію близько 10 років. Древня атенська морська імперія існувала 60 років. Середньовічна Данська імперія володіла заморськими землями тільки 20 років. Таким чином, навіть найбільш тривалі зі всіх морських імперій не можуть змагатися по тривалості з великими сухопутними імперіями Всесвітньої історії, багато з яких існує 400-800 років [Collins, 1978].

Найбільш довготривалі імперії правили територіями з низьким рівнем місцевої соціальної організації, причому в умовах ізоляції від

значних військових суперників. Морські держави-завойовники, близькі до місця дії великих сухопутних держав, виявлялися особливо вразливими. Афінська морська держава була зруйнована у війні з сусідніми сухопутними державами – Спартою і Македонією. Практично в кожному випадку розпад європейських морських держав Нового часу відбувався внаслідок воєн між самими європейськими метрополіями. Франція втратила більшість своїх заморських володінь, поступившись ними Англії, коли воювала з Пруссією у Семирічній війні (1756-1763 рр.), а також під час революційних і Наполеонівських воєн (1789-1815 рр.). У період наполеонівського завоювання Іспанії жителі іспанських колоній в Латинській Америці відмовлялися визнавати французьку владу. Після 1815 р. європейські держави намагалися відновити Іспанську імперію, але революційні армії були дуже сильні і до 1823 р. вся іспанська Америка стала незалежною. Португалія також втратила Бразилію в результаті політичних потрясінь, викликаних французькими і британськими військовими діями на території самої Португалії.

Сполучені Штати зобов'язані власною незалежністю вразливості морських імперій щодо воєн поблизу своїх метрополій. Коли у 1776 р. колонії відокремилися, вони не мали великих шансів на військовий успіх, оскільки перевага в ресурсах (принцип 1) була очевидним чином на боці Британії, при співвідношенні населення Британії і північноамериканських колоній як 12 до 3 млн. ос. Британські війська успішно захопили всі великі колоніальні міста, а американці упродовж перших років війни програли практично всі битви. Проте, нова європейська війна позбавила британців здатності захищати «пуповину» – постійну морську лінію забезпе-

чення своїх військ в Америці. В результаті короточасного успіху французького військового флоту британські війська в Америці опинилися відрізаними від забезпечення і підкріплення, що в 1781 р. змусило їх здатися і утвердило американську незалежність. Для звільнення колоній навіть не вимагалось особливо сильного поштовху. Після того, як британці вивели свої війська з Америки, вони були могли завдавати вельми серйозних поразок Франції на морі. Це і є демонстрацією обставини, фатальної для морських імперій: потрібно лише на короткий час зруйнувати морські лінії зв'язку і результати завоювання зникають.

Той самий патерн проявляється у хвилі деколонізації після Другої світової війни. Японці вигнали французів, британців і голландців з Південно-Східної Азії, а коли декількома роками пізніше японці самі потерпіли поразку, колишні господарі цих територій вже не змогли повернутися. Європейські держави, сили яких були зв'язані спочатку Німеччиною, а потім ССРСР, вже не мали іншого вибору, окрім як надати своїм колишнім колоніям незалежність. В основному така ж динаміка переважала в Індії і Африці. Колоніальною державою зуміла залишитися тільки Португалія, яка використовувала перевагу статусу нейтральної держави в Другій світовій війні і зуміла зосередити сили для утримання Анголи. Таким чином, деколонізація не може бути приписана просто підйому націоналізму. Немає свідчень того, що *самі по собі ідеологічні* відчуття приводять до передачі влади незалежно від таких чинників, як військові ресурси і уразливість [Skocpol, 1979]. Поліетнічні держави-завойовники, подібні до Росії, що були розширені виключно за рахунок переміщення сухопутних кордонів, не були деколонізовані. Саме особлива уразливість імпе-

рій із заморськими володіннями надихає національні рухи і XX ст., і на рубежі XIX ст. в обох Америках.

Легко зрозуміти, чому морські держави настільки уразливі і схильні до розпаду. Щоб вести наступ, військово-морська держава має бути здатна переправляти свої сухопутні сили для окупації території. Проте висаджені з моря війська ніколи не проявляли високої ефективності при зіткненні з серйозним опором. Розгром американських військ, що висадилися у бухті Кочинос (або Затоці Свиней, Куба, 1961 р.) – це лише один з безлічі прикладів. Фактично єдиним випадком успіху висадки військ при зіткненні з великими державами були дії американських і союзницьких сил наприкінці Другої світової війни. Проте острови Тихого океану, захоплені японцями, виявилися вразливими для американських військ саме тому, що ці острови складали частину японської морської імперії; вони були втрачені, оскільки забезпечення їхньої оборони повинне було вестися через море. Висадка ж союзників до Північної Африки, Італії і Франції стала можливою тільки тому, що Німеччина була надмірно розширена і тепер переживала розпад внаслідок сухопутного наступу на своєму східному фронті.

(С) *Морська держава найбільш ефективна в обороні.* Військово-морські сили дещо підсилюють спільну військову потужність, як це відбувалося під час Громадянської війни в Америці або в Другій світовій війні, тільки у поєднанні з досить сильними сухопутними військами. Проте по-справжньому військово-морські сили значущі в обороні. Найгрізнішою зброєю є саме море. Набагато легше розбити флот і знищити армію, що перевозиться флотом, ніж перемагати війська на землі. Саме тому морські битви завжди набагато швидше завершувалися і мали

більш вирішальний характер, ніж бої на суші. Греки упродовж одного дня розбили флот персів-завойовників при Саламіні, так само як в Першу світову війну упродовж одного дня 1916 р. поблизу Ютландії британці зірвали всю німецьку військово-морську наступальну кампанію, а 4 червня 1942 р. в Мідвейській битві американські військово-морські сили розбили японський флот. Вирішальні морські битви мали оборонний характер: так, греки тримали оборону при Саламіні, у 1588 р. британці розбили Велику Армаду і тим самим відбили спробу еспанського вторгнення, у 1805 р. англійський флот під керівництвом лорда Нельсона розбив наполеонівський флот, що прямував для завоювання і намагався вийти з Середземного моря.

Саме внаслідок особливої складності здійснення заморського завоювання найбільш неприступними державами були острівні. Наприклад, Японія упродовж всієї своєї історії жодного разу не була успішно завойована. Монголи вже після завоювання більшої частини світу двічі здійснювали таку спробу, але щоразу несли величезні втрати. США домоглися капітуляції Японії, коли скинули на неї атомні бомби, але довго коливалися з висадкою, оскільки боялися величезних жертв серед своїх військ. На іншому кінці світу Англія залишалася в безпеці майже упродовж тисячі років, з тих пір, як вікінги напали на слабке і розділене королівство. Упродовж 100 років Візантійська імперія була здатна вистояти і зберігати Константинополь перед лицем потужних османських сухопутних сил, оскільки могла підтримувати своє забезпечення завдяки контролю над морем. Також і Голландія в 1570-х рр. вистояла проти сухопутного вторгнення еспанських сил, відступаючи на короткі періоди часу на свої ко-

раблі. Тут військово-морська потужність діяла швидше для захисту держави, ніж для її розширення.

Я б підсумував, що характеристики військово-морської сили не підривають геополітичного принципу окраїнності (принцип 2), що вони, радше, ще раз демонструють, ніж витісняють решту принципів. Гіпотетично, усі країни з океанським побережжям суміжні навзаєм і, отже, ні про яку з них не можна сказати як про ту, що має справжню околичну перевагу. Проте державам украй важко завойовувати інші водним шляхом; навпаки, з моря відносно легко захищатися від нападу. Держава, що має морських противників, зазвичай відчуває реальну загрозу тільки тоді, коли починає особливо сильно поступатися їм в чисельності населення і економічних ресурсах (принцип 1) або при одночасній загрозі з боку противників на суші на інших фронтах (принцип 2). Більш того, було б неправильно вважати, що водні шляхи роблять усі прибережні держави однаковою мірою вразливими щодо взаємних морських погроз. Набагато ймовірніше, що військово-морські сили поблизу своїх баз діятимуть успішніше, ніж такі ж сили, віддалені від баз. Так, Англія служила зручним трампліном для висадки 1944 р. в Нормандії, а Франція могла довше утримувати прибережний Алжир (1830 – 1960 рр.), ніж більш віддалені частини своїх імперських володінь в Африці. Це означає, що можна модифікувати розрахунок, що ведеться за принципом окраїнності, і враховувати відстані не лише по суші, але і по воді. Аналогічно, чим більші відстані охоплює військово-морська держава, тим більше вона вразлива для руйнування. Держави можуть піддатися ризику розпаду в своєму хартленді через надмірне розширення як на морі, так і на суші;

і знову геополітичний принцип 3, отриманий для суші, але очевидно, залишається вірним і для моря.

Виходить, що доктрина Мехена [Mahan, 1918] великою мірою помилкова. Доля самих морських імперій багато в чому визначається рівновагою сухопутних сил, важливих для харчлендів цих імперій. Військово-морські сили відіграють підлеглу і допоміжну роль по відношенню до геополітичної потужності сухопутних сил (4).

III. Військово-повітряні сили і їх геополітичний ефект

Військово-повітряні сили стали головною відмінною рисою воєн XX ст. Оскільки кожна держава вразлива до повітряної атаки з боку всіх інших держав, результатом появи військово-повітряних сил імовірно повинен стати перегляд всіх правил геополітики. У такому разі ніби то зникають всі позиційні переваги і позиційно несприятливі ситуації. Проте я стверджую, що це не вірно і що традиційні для суші геополітичні конфігурації зберігають своє основне значення. Військове використання авіації приймає різні форми, які потрібно розглядати окремо. Ми розберемо послідовно характеристики тактичної авіації, стратегічних військово-повітряних сил (включаючи ядерні), співвідношення авіації з морськими і сухопутними силами, а також використання військово-повітряних сил для перекидання військ при проведенні операції на суші.

Тактична авіація

Тактичне використання військово-повітряних сил в боях є яскравим прикладом унікальності сучасної війни. Починаючи з Другої світової війни контроль над повітряним простором стає важливим елементом сухопутних битв. Найбільш значні перемоги в цій війні відбувалися тоді, коли одна із сторін мала величезну перевагу в повітрі. На початку війни німці своїм *бліцкригом* захопили Польщу і велику частину решти Європи не лише за допомогою танків, але і завдяки контролю над повітряним простором [Liddell Hart, 1970, p. 28, 66-79, 135-136]. Німецькі літаки і повітряно-десантні війська виявилися вельми ефективними при захопленні Нідерландів і Криту. Вогнева потужність літаків (кулемети і бомби) була особливо руйнівною для сухопутних сил і для ліній забезпечення. Частково саме з цієї причини просування німців було настільки стрімким на початку війни, навіть притому, що вони часто стикалися з силами, що локально перевершували їх за чисельністю. Таким чином, у перші місяці 1942 р. японці швидко захопили Індокитай, Сінгапур, Малайзію і Бірму, інколи б'ючись проти сил оборони, які їх перевершували, оскільки в цих регіонах Японія єдина володіла значними військово-повітряними силами і могла використовувати свою перевагу в маневреності [Ibid., p. 212-237]. До кінця війни ситуація стала зворотною. Союзники, особливо американці, досягли повної переваги в повітрі. Висадка в Нормандії в «день Д» 1944 р. і попередні висадки в Сицилії і Південній Італії мали успіх перш за все тому, що німці не могли протистояти їм з повітря [Ibid., p. 464, 547, 559]. Операції останньої фази війни, особливо швидкі танкові прориви армії Патона через Рону, стали можливі завдяки тому, що союзники зуміли збудувати протяжні лінії забезпечення майже в цілковитій безпеці, тоді як німці для свого забезпечення були вимушені обмежуватися лише спорадичними пересуваннями під покривом темноти.

Проте існувало декілька явних обмежень в ефективності військово-повітряних сил. Вони зробили невеликий вплив на хід подій на російському фронті, де військово-повітряні сили, які протистояли, нейтралізували одна одну впродовж більшої частини війни. Військово-повітряні сили не зіграли особливо значної ролі в боях за острови Тихого океану. Сполучені Штати зазвичай володіли перевагою в повітрі і могли завдяки цьому прикривати операції по висадці військ, але вибити японців з їхніх оборонних позицій виявилось справою довгою і важкою, такою, що зажадала широкого використання сухопутних сил, що було пов'язане з великими жертвами. Наприклад, ближче до кінця війни, в битві за Окінаву знадобилося 285 000 американців для того, щоб отримати перемогу над 100 000 японців, причому сумарні втрати обох сторін склали 160 000 [Ibid., p. 683, 686]. Корейська війна продемонструвала таке ж обмеження. Тут американська перевага в повітрі була величезною. Більшість китайських і північнокорейських літаків були підбиті, так що пропорція сил склала 14 до 1. Проте війна закінчилася патовою ситуацією при великих втратах серед чисельних сухопутних військ з обох боків.

Таким чином, тактична авіація може робити різний вплив на результати битв. Вона ефективніша в ситуаціях з високою нестійкістю і коли одна або обидві сторони діють далеко від своєї території із застосуванням дуже протяжних ліній забезпечення. Як ми бачили, у разі використання військово-морських сил авіація особливо ефективна, якщо одна із сторін має повну перевагу у відповідному типі озброєнь. У інших випадках військово-повітряні сили менш ефективні і головну роль відіграють звичайні сухопутні сили. Проте, у будь-якому ви-

падку використання тактичної авіації має локальний характер, оскільки вимагає баз забезпечення поблизу поля бою. Це, у свою чергу, зазвичай залежить від контролю над територією за допомогою сухопутних сил.

Стратегічні військово-повітряні сили

У геополітичному сенсі більш релевантним є використання авіації не в тактичних цілях при веденні боїв, а для стратегічного бомбардування. Тут мета полягає в ураженні головного джело геополітичної потужності держави за допомогою руйнування промисловості і транспортних систем, а також наведення жаху на населення. У час Другої світової війни німці намагалися підірвати здатність Британії до опору, піддаючи бомбардуванням Лондон і внутрішні промислові території спочатку за допомогою звичайної авіації, а потім ракетами V-1 і V-2. Союзники відповідали масованими бомбардуваннями німецьких промислових міст, кульмінацією чого в 1945 р. стало руйнування Дрездену. У інших випадках стратегічних бомбових атак, ближче до кінця війни, проти Токіо та інших японських міст застосовувалися запальні бомби. У В'єтнамській війні Сполучені Штати використовували як стратегічні бомбові атаки за допомогою далеких бомбардувальників B-52, так і місцеві тактичні удари вертолітними знаряддями, намагаючись відсікти лінії забезпечення і зруйнувати бази противника у сільській місцевості.

При такому типі ведення війни жорсткій критиці піддавалася аморальність нападу на цивільне населення. Більше того, з чисто геополітичної точки зору зазвичай ці дії не були особливо ефективними. Військово-повітряні сили США обрушили на В'єтнам вогневу потужність, приблизно рівну сукупній вогневій

потужності авіації обох сторін в Другій світовій війні, але не змогли запобігти остаточній перемозі комуністичних наземних сил. Ймовірно, дія бомбардувань на місцеве населення виявилася такою ж, як і дія німецьких бомбардувань в Британії, – вони викликали зріст ненависти до ворога і рішучість чинити опір. Проведений після Другої світової війни аналіз стратегічних бомбардувань показав, що бомбові атаки на німецькі міста були ефективніші в знищенні цивільного населення, ніж в руйнуванні німецьких військових баз і промисловості [Liddell Hart, 1970, р. 589-612]. Річ у тому, що військові і промислові об'єкти були краще замасковані і краще оборонялися, тоді як цивільне населення в основному залишалося беззахисним. Без сумніву, те ж відбувалося і при бомбардуваннях Британії і Японії, а пізніше – В'єтнаму.

Єдиним безумовним успіхом стратегічного бомбардування виявилися атомні атаки, які привели до завершення Другої світової війни. Проте, навіть цей випадок не приводить до істотних змін в принципах військових дій. Дані ядерні атаки могли бути здійснені тільки тому, що американські сили вже зламали опір японців в Тихому океані. Японське повітряне прикриття було знищене, що відкрило острови для американських нальотів, як звичайних, так і ядерних. За три роки свого просування в Тихому океані американці захопили повітряні бази, цілком достатні для завдання ударів по Японії. Сумнівно, що американська ядерна атака змусила б Японію здатися на початку війни; висадка військ все ще була б украй утрудненою, і найімовірніше, Японію просто примусили б вивести свої війська із захоплених територій і укласти мирний договір. Урок навіть цього крайнього випадку полягає в тому, що військо-

ва авіація може дещо підсилити звичайні військові чинники, але тільки, якщо ці звичайні чинники вже і так досить сильні.

Гонка ядерних озброєнь 1970-80-х рр. років і висока руйнівна сила атомної зброї переконали багатьох спостерігачів, що ми перебуваємо в абсолютно новій епосі міжнародної політики. Оскільки міжконтинентальні балістичні ракети (МБР) можуть бути запущені практично з будь-якої точки земної кулі, здається, що мир стискається до розмірів одного-єдиного поля бою. Проте звідси не витікає, що підйом або падіння держав відбуватимуться за новими принципами, відмінними від тих, що були сформульовані на початку цієї роботи. Річ у тому, що відносна ударна ядерна сила держав залежить від їхньої економічної потужності – від того ж чинника, який детермінує і звичайну військову силу (принцип 1).

У разі ядерної війни можливі два головні результати розвитку подій: або буде знищена одна сторона, або обидві. У першому випадку від руйнування виграє та держава, яка зуміє ввести звичайні наземні сили на зруйновану територію (коли вона знову стане придатною для життя). Такою буде, поза сумнівом, *сусідня* держава. Якщо, наприклад, Ірак або Лівія зруйнують Ізраїль за допомогою несподіваної ядерної атаки, то не Ірак і не Лівія захоплять дану територію; це буде хтось із безпосередніх сусідів Ізраїлю. Таким чином, позиційні переваги (принцип 2) також залишаться в силі.

У другому випадку будуть зруйновані обидві воюючі держави. Але дана ситуація не є безпрецедентною. Вирішальні війни такого роду, що приводять до взаємного руйнування, відбувалися вже в Древньому Китаї, складаючи частину звичайної динаміки розширення держав, що конкурують [Collins, 1978]. Сьогодні

результат взаємного ядерного руйнування, як і саморуйнуючі патові ситуації у минулому, приведе до втрати даними конкретними державами міжнародного значення і дасть змогу іншим державам з колишньої периферії захопити їхні території. Цей процес відповідає короларію D до наведеного вище принципу 2.

114

Повітря проти моря, що воює проти суші

Найбільш ефективне військове використання військово-повітряної сили проти кораблів. Вже наголошувалося, що морські битви зазвичай завершувалися швидко і мали вирішальний характер. Сильніший флот, як правило, упродовж декількох годин відправляє на дно слабкіший флот, тим самим остаточно усуваючи загрозу з боку останнього. Сучасні військово-повітряні сили зробили військово-морський флот ще більш уразливим. Відповідно, головною зброєю на флоті став авіаносець, а морально застарілі бойові кораблі практично зникли. У Другій світовій війні в найважливіших морських битвах брали участь флоти, які взагалі не потрапляли в поле зору одне одного. У Мідуської битві 1942 р. і в битві в затоці Лейте 1944 р. літаки з американських авіаносців ефективно зруйнували японські військово-морські сили, хоча флоти взагалі не наближались один до одного ближче, ніж на 200 миль [Liddell Hart, 1970, р. 349-353, 622-628]. Ці битви велися за допомогою авіаносців, оскільки флоти були далеко від берегів. Проте, кораблі уразливі і в радіусі дії літаків, що базуються на звичайних, наземних аеродромах. Таким чином, повітряні бази є істотною протидією морським атакам на прибережні території. Авіація ще більш ускладнила використання військово-морських сил і зробила країни, захищені водними просторами, ще більш недоступ-

ними для вторгнення. Військово-повітряні сили в XX ст. усунули геополітичні ефекти, які були характерні для військово-морських сил у попередні століття.

Сама ж військова авіація, врешті решт, залежить від сухопутних сил. Хоча сучасні літаки мають дуже великий радіус дії, їхнє ефективне військове використання залежить від наявності баз, досить близьких до цілей. Взагалі кажучи, чим маневренішим літак, тим менший його радіус дії. Величезні стратегічні бомбардувальники здатні нести свій вантаж на 12 000 миль. Звичайно ж, відстань до мети може складати тільки половину від такої дистанції, якщо очікується, що літак повернеться. Чим більше, як передбачається, авіація буде задіяна в майбутній битві, тим ближче до поля бою повинні знаходитися бази забезпечення. Маневрені винищувачі-бомбардувальники, пристосовані для підтримки сухопутних сил і для захисту від винищувачів противника, мають радіус дії від 400 до 1 500 миль, що означає необхідність їх розташування не далі, ніж в 750 милях від поля бою [Collins and Cordesman, 1978, р. 140-141]. Такими повітряними базами можуть бути авіаносці в довколишніх водах, якщо тільки у противника немає достатніх протидіючих військово-повітряних сил; якщо ж такі є, дані бази повинні розташовуватися на суші і підтримуватися власною армією. Для використання тактичної авіації необхідні локальні сухопутні сили.

Тут ми опускаємося до відносно малих просторових масштабів, властивих звичайній геополітиці. Можливо, гіпотетично і вірно твердження, що повітряні удари роблять кожну націю уразливою для будь-якої іншої нації і тим самим окраїнної переваги в чистому вигляді більше не існує. Проте, у світі реальних бойових дій для ефективних військових ударів

з повітря потрібні сухопутні бази в радіусі 1 000 миль, що вже цілком співвідноситься із звичайними розмірами сучасних держав. Ефективні військово-повітряні сили мають, по суті, локальний характер, а значить, географічне положення держав з наявністю або відсутністю противників в безпосередній близькості до своєї території залишається дуже важливим для військових успіхів цих держав.

Повітряний десант

Виключенням можуть здатися десантні війська. Завдяки поєднанню повітряного транспортування і сухопутних сил може здаватися можливим захоплення територій в будь-якій точці земної кулі без необхідності поступового просування проміжними землями. Проте, фактично десантні операції мали ще більш обмежений радіус дії, ніж повітряні удари. Війська, закинуті в тил противника, були б незабаром втрачені, якби не знайшлося способу посилати їм підкріплення. Тому десантні операції ніколи не проводяться на ворожій території в дуже великому віддаленні від сухопутних сил, які, як передбачається, налагодять зв'язок з десантними військами. У Другій світовій війні найвіддаленіші десантні операції проводилися на відстань всього лише в 100 миль за лінію фронту, а більшістю успішних операцій були десантні вилазки всього лише на 10 миль углиб ворожій території або біля того [Liddell Hart, 1970, р. 67-69, 135-136, 640-641].

Нещодавно ми були свідками повітряного перекидання військ на иноземну територію. Зимой 1979 р. советські війська рушили до Афганістану після захоплення аеропорту в Кабулі. Ще раніше близько 20 000 кубинських і російських солдатів було перекинуто до Ефіопії, 500 – до Південного Йємену і 15 000 –

до Анголи. Проте у кожному випадку в цих країнах вже були опорні пункти. Росіян і кубинців запросили до Африки їх союзники; тому використання місцевих аеродромів не було проблемою. Навряд чи ситуація була б такою ж у разі висадки на повністю ворожу територію. Навіть в Афганістані, де росіяни зустріли потужний опір, сам спосіб вторгнення був підготовлений главою уряду і полегшений тим фактом, що на місці висадки вже були присутні російські радники. Висадка росіян в Кабулі пришвидшила просування їхніх військ, проте уразливим Афганістан зробила саме наявність сухопутного кордону між ним і СССР.

Окрім того, повітряне транспортування є найдорожчим, що особливо важливо для важкого військового спорядження. Повітряні десантні операції можуть бути виконані тільки упродовж коротких періодів і за вельми сприятливих умов. На місці висадки завжди необхідно мати союзників, а будь-яке реальне протистояння робить такі операції з повітря і їх забезпечення винятково важкими. Навіть з врахуванням одних тільки витрат немає нічого дивного в тому, що до тепер жодна війна (включаючи В'єтнамську) не була виграна тією стороною, чиї сили переміщалися головним чином повітряним шляхом (5).

Таким чином, ніщо не свідчить про те, що військово-повітряні сили усувають важливість географічного сусідства держав на суші. Тактична і стратегічна авіація ефективна тільки у поєднанні із звичайними сухопутними силами, а просування останніх дуже залежить від географічних конфігурацій. Військово-повітряні сили значною мірою нейтралізують військово-морські сили, тим самим роблячи транспортування військ по воді, необхідне для утримання заморських територій, ще важчим, ніж

у попередні століття. Вартість доставки військ повітрям настільки велика, що будь-яка серйозна ставка на таке транспортування різко підвищує витрати на військові дії, збільшує вірогідність економічної і політичної напруги на батьківщині, що може спровокувати політичні наслідки надмірного розширення (принцип 3). Отже, військово-повітряні сили не лише не є викликом звичайним геополітичним патернам, але, як виявляється, ще більше підсилюють їх важливість.

Висновок

Сучасні технології військових дій на великих відстанях, разом з сучасними засобами транспорту і зв'язку, не приводять до якої-небудь істотної зміни в основоположних принципах геополітики. Звичайно ж, дуже мало ймовірно, що коли-небудь буде встановлена глобальна імперія. Сучасна технологія, замість того, щоб зробити можливою таку імперію, насправді утрудняє розширення будь-якої держави за межі її нинішньої території. Відповідно, можна було б передбачити, що геополітика майбутнього почне відрізнятися від геополітики минулого збільшеною стабільністю державних кордонів. Використання військово-морських і військово-повітряних сил в цілях оборони, а перш за все поширення ядерної зброї, як може здатися, зупиняють взагалі *усіляке* розширення.

Даний висновок не є виправданим. Імперії не можуть бути швидко створені за допомогою сучасних військово-морських або військово-повітряних сил, але залишається можливість ведення бою на суші. Від початку атомної епохи в 1945 р. відбувалася безліч звичайних воєн, і в майбутньому цілком вірогідне продовження зміни кордонів територіального контролю бага-

то в чому так само, як і у минулому. Наприклад, розширення возз'єднаного В'єтнаму в Індокитаї, а також Індії за рахунок Пакистану і гімалайських держав цілком відповідає звичайним принципам геополітики [Collins, 1978]. Політичне майбутнє Африки, якщо назвати лише один світовий регіон, звичайно буде пов'язане з деякою геополітичною зміною, і поза сумнівом, відповідно до звичайних геополітичних принципів.

Навіть космічний простір, віднедавна трактований як можлива арена військових дій, ймовірно, не приведе до порушення геополітичних принципів, що захищаються в даній роботі. Колонізація Місяця або будь-якого іншого супутника або планети залежатиме від типу космічних сил і відповідного їхнього постачання. З цієї причини подібні космічні імперії виявилися б вельми уразливими для руйнування і надзвичайно дорогими у сенсі їхнього збереження. Держави, що намагаються утримати їх перед лицем серйозного військового протистояння, однозначно програли б, причому внаслідок динаміки надмірного розширення – з ризиком втрати своїх первинних територій.

Підводячи підсумок, можна стверджувати, що геополітика майбутнього у жодному випадку не є абсолютною таємницею. Історичні свідчення дають хорошу основу для формування принципів, за допомогою яких може бути передбачена майбутня могутність держав. У наступному розділі я представляю, як можна застосувати ці принципи до довготривалих змін майбутньої могутності СССР (6).

* Глава 7 книги: Collins, Randall. *Weberian Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1986. P. 167-185.

1. 1 сухопутна миля в США = 1,609 км. – *Прим. пер.*

2. У США 1 галон для рідин = 3,78543 дм³, 1 сухопутна миля = 1,609 км; відповідно, витрата пального складає приблизно 4,7 літра за 1 км. – *Прим. пер.*

3. Автор тут і далі використовує не традиційні історичні назви, а терміни, які вказують на геополітичну суть явища. Тому Російською імперією є і царство Івана Грозного, імперія перших Романових (об'єднання колись незалежних народів і територій за допомогою військової сили), і Варшавський блок 1950-х-1980-х рр. (вся територія, яка контролювалася советськими військами). – *Прим. пер.*

4. Це вказує на основну слабкість геополітичного підходу Джорджа Модельські, який вимірює потужність світових держав чисельністю військово-морських сил [Modelski, 1983]. Див. у роботі [Zolberg, 1983] критику такої дуже високої оцінки ролі військово-морських сил, які фактично знайшли настільки важливе значення лише в останні декілька століть європейської історії. Порівняно з повною геополітичною теорією, представленою в 8-му розділі книги [Collins, 1986] (розділу, присвяченому передбаченню розпаду «Совєтської імперії» на основі спільної геополітичної теорії. – *Прим. ред.*), в концепції Модельські береться до уваги лише одна приватна форма ресурсної переваги і упускаються з вигляду всі позиційні принципи (співвідношення околичних і серединних держав, надмірне розширення). Таким чином, в концепції Модельські пропонується лише спрощений цикл підйому і падіння світової гегемонії замість справжнього і насправді набагато складнішого патерну Всесвітньої історії.

5. Як спростування наведеної тези можна вказати на події після публікації даної роботи (1986 р.) Іракську війну 1991 р., захоплення Косова в 1999 р. і Афганську війну 2001 р. При цьому слід враховувати, що у всіх трьох випадках американські сили (за підтримки з боку НАТО), що перемогли, вели основні військові дії зовсім не з віддалених територій (наприклад, із США), але з суміжних або близьких

територій (Саудівська Аравія і Ізраїль в Іракській війні; Італія, Албанія, Франція, Німеччина, Англія, Болгарія – у війні в Косові, Пакистан і Узбекистан в Афганській війні). У всіх випадках слід враховувати також величезну ресурсну (населення і багатство) і військову перевагу сторони, що перемогла, причому і для неї тягар витрат був дуже відчутним. – *Прим. ред.*

6. Йдеться про розділ 8 «Майбутній занепад Російської імперії» в книзі Р. Коллінза «Веберіанська соціологічна теорія» [Collins, 1986J. У даному дослідженні, проведеному в 1980 р. і тоді ж представленому в основних університетських центрах США, розпад «Російської імперії» передбачається на основі представлених принципів спільної геополітичної теорії і початкових значень з відповідних чинників. – *Прим. ред.*

Література

Andreski, Stanislaw. Military Organization and Society. Boston: Routledge and Kegan Paul, 1968.

Chandler, Alfred D. Strategy and Structure. Cambridge, Mass.: MIT Press, 1962.

Collins, John M., and Anthony H. Cordesman. Imbalance of Power: An Analysis of Shifting U. S. – Soviet Military Strengths. L.: Presidio Press, 1978.

Collins, Randall. Conflict Sociology. Towards Explanatory Science. N. Y.: Academic Press, 1975.

Idem. Some Principles of Long-Term Social Change: the Territorial Power of States // Research in Social Movements, Conflicts, and Change / Ed. by Louis Kriesberg. Vol. 1. Greenwich, Conn.: JAI Press, 1978.

Idem. Weberian Sociological Theory. Cambridge Univ. Press, 1986.

Keegan, John. The Face of Battle. A Study of Agincourt, Waterloo, and the Somme. N. Y.: Random House, 1976.

Lenski, Gerhard E. Power and Privilege. A Theory of Stratification. N. Y.: McGraw-Hill, 1966.

Liddell Hart B. H. History of the Second World War. N. Y.: Putnam, 1970.

Mahan, Alfred Thayer. The Influence of Sea Power upon History. Boston: Ginn., 1918. Русский перевод: Мэхэн А. Т. Влияние морской силы на историю, 1660-1783. М.; Л., 1941.

Mason, Philip. A Matter of Honor: An Account of the Indian Army, its Officers and Men. N. Y.: Penguin Books, 1976.

118 McEvedy, Colin. The Penguin Atlas of Modern History. N. Y.: Penguin Books. 1971.

McNeill, William H. The Rise of the West. A History of Human Community. Chicago: Univ. of Chicago Press. 1963.

Idem. Europe's Steppe Frontier. Chicago: Univ. of Chicago Press, 1964.

Modelski, George. The Long Cycle of Global Politics and the Nation State // *Comparative Studies in Society and History*. 1978. Vol. 20. P. 214-235.

Research Working Group on Cyclical Rhythms and Secular Trends. Cyclical Rhythms and Secular Trends of the Capitalist World-Economy: Some Premises, Hypotheses, and Questions // *Review*. 1979. №2 (Spring). P. 483- 500.

Skocpol, Theda. States and Social Revolutions. Cambridge Univ. Press, 1979.

Taagapera, Rein. Size and Duration of Empires: Growth-decline curves, 600 B. C. to 600 A. D. // *Social Science History*. 1979. № 3. P. 115-138.

Van Creveld, Martin. Supplying War: Logistics from Wallenstein to Patton. Cambridge Univ. Press, 1977.

Zolberg, Aristide R. "World" and "System": A Misalliance. // *Contending Approaches to World System Analysis* / Ed. by William R. Thompson. Beverly Hills: Sage, 1983.

Г Е О П О Л І Т И К А

джонатан тернер

В К О Н Т Е К С Т І

С В І Т О С И С Т Е М

І Ц И В І Л І З А Ц І Й

Деякі елементарні принципи геополітики і геоekonomіки

В історії людських суспільств існували дві основні форми імперій. Перша є геополітичною імперією, для якої ключовим моментом є застосування або загроза застосування сили одним співтовариством з метою захоплення та контролю території і системи інститутів іншого співтовариства. Друга форма є геоekonomічною імперією, де одне співтовариство домінує над іншим і маніпулює економічними стосунками з ним, а також за допомогою пануючої економічної позиції здатне хоч би в деякій мірі контролювати ключові інститути підлеглого співтовариства. Ці два типи імперій не є взаємовиключними, оскільки геополітичний контроль, як правило, перетворюється на деяку форму економічного домінування, і навпаки. Проте було б краще розділити дані імперські динаміки аналітично, оскільки, не дивлячись на перетини на емпіричному рівні, геополітика і геоekonomіка функціонують за допомогою дуже різних динамічних процесів.

Мета даної роботи полягає в тому, щоб розкрити деякі елементарні принципи, які можуть допомогти пояснити, які рушійні сили управляють системами геополітичного і геоekonomічного панування. Ці принципи будуть сформульовані на деякому досить абстрактному рівні, так, щоб їхні висновки могли бути використані для широкого кола історичних і сучасних ситуацій. Як мені видається, будучи встановленими таким шляхом, ці принципи можуть використовуватися для аналізу, зокрема, поточної ситуації в Азії, а також стосунків між США і різними азіатськими співтовариствами. Я не пропоную ґрунтового емпіричного аналізу

сучасних процесів формування геоekonomічних і геополітичних систем у Азії, але переконаний, що застосування даних принципів може бути корисним для вчених, які спеціально займаються аналізом азіатських суспільств. Моя роль як теоретика полягає в тому, щоб представити ці принципи в стислому і ясному вигляді, аби ними могли користуватися інші дослідники.

121

Принципи геополітики

Теорія геополітики вимагає розгляду декількох взаємозв'язаних проблем. По-перше, має бути прояснено питання про те, яким чином суспільства консолідуються і централізують владу, оскільки, як очевидно, діяльність у сфері геополітики неможлива без мобілізації влади. Згідно з моїм визначенням поняття влади, її ключовими моментами є два різних, але взаємозв'язаних процеси: (а) консолідація чотирьох основних компонентів влади і (б) централізація влади [Turner, 1995, р. 75-102]. Дозвольте мені коротко пояснити, що мається на увазі під цими термінами.

Консолідація – це процес мобілізації чотирьох основних компонентів, або основ, влади: *примуси*, або здатності використовувати силу; *адміністрування*, або здатності організувати ефективне функціонування влади; *матеріального стимулювання*, або здатності використовувати фінансові винагороди і покарання як засіб контролю за діяльністю соціальних суб'єктів; і *символізування*, або наявність символів, здатних легітимувати використання інших компонентів влади. Консолідація співвідноситься з рівнем мобілізації будь-якого компонента, а також з відносним ступенем мобілізації різних компонентів. Для існування геополітичної імперії необхідно, щоб і примус, і адміністрування підтримувалися на досить

високому рівні; бажано також одночасно використовувати матеріальне стимулювання і символізування, хоча застосування матеріальних стимулів утруднене при зростанні витрат, пов'язаних з примусом і адмініструванням, при цьому ще проблематичніше знайти опору в символах легітиматії, якщо примус і адміністрування нав'язуються співтовариствам, підлеглим в результаті завоювання. Проте довговічні і такі, що добилися великих успіхів, імперії були здатні мобілізувати всі чотири основні компоненти, принаймні до деякої міри [Mann, 1986].

Централізація – це процес, в ході якого ухвалення рішень концентрується в руках невеликої кількості людей, невеликої по відношенню до чисельності населення або, точніше, до чисельного складу адміністративної основи влади. Досягнення високого рівня централізації необхідне, якщо мобілізація влади відбувається в ході завоювання. Рішення з приводу розміщення армії, здійснення адміністративного контролю над територіями, маніпулювання матеріальними стимулами за допомогою політики оподаткування і перерозподілу ресурсів і легітиматії політичного панування повинні прийматися централізовано принаймні на ранніх стадіях завоювання. Пізніше можлива децентралізація адміністрування і матеріального стимулювання, але тільки якщо загроза застосування сили центрами влади виглядає переконливою.

Таким чином, теорія геополітики має бути здатна вказати загальні умови, при яких зростає консолідація чотирьох основ влади і посилюється централізований контроль над ними. Успішні імперії здатні здійснити і консолідацію, і централізацію влади, а форма державності, що виникає в результаті, в принципі,

може в ході реалізації даних процесів використовуватися для захоплення контролю над територією інших співтовариств.

Другою проблемою при розробці геополітичної теорії є визначення умов, при яких вже мобілізована у формі цілісної держави влада буде дійсно використана для територіальної експансії. Одна справа – мати надзвичайно мобілізовану політичну систему, але зовсім інше – використовувати цю владу в геополітичних цілях. Отже, необхідно точно визначити причини, чому влада явним чином використовується в цілях територіальної експансії.

Третьою проблемою є наступна: який ступінь успіху, що досягається одним суспільством в контролі над територією іншого. Володіти владою і використовувати її, намагаючись створити і підтримувати деяку геополітичну імперію, ще не означає неодмінно досягти успіху. Отже, теорія геополітики повинна досліджувати умови зростання або зменшення вірогідності успішної геополітичної експансії.

Четверта проблема – це розмір захопленої і контрольованої території. Мабуть, всі імперії розширюються до певної межі, а потім знову стискаються до початкової ресурсної бази (*home base*). Які сили дозволяють розширюватися до певної межі, а потім приводять до перенапруження можливостей імперії підтримувати контроль над захопленими територіями? Теорія геополітики повинна зуміти відповісти на це питання.

П'ятою проблемою, пов'язаною з попередньою, є колапс імперій. Колапс будь-якої імперії – це не просто хвилюючий і драматичний момент в історії, оскільки при цьому також змінюється геополітичне і гео економічне положення всієї колись підлеглої області. Умови, що приводять до колапсу якоїсь імперії, також

можуть розказати нам щось про майбутнє даної області, оскільки в результаті розпаду колись пануючого суспільства створюється вакуум влади.

Таблиця 1

Деякі принципи геополітики

I. Потенційна можливість територіальної експансії деякого співтовариства за допомогою конфлікту і завоювання сусідніх співтовариств залежить від спроможності мобілізувати основи влади і централізувати їх довкола деякої форми державності, при цьому вірогідність формування держави прямо пропорційна:

A. Абсолютній чисельності населення.

B. Рівню виробництва і рівню накопичення багатства, величина яких, у свою чергу, прямо пропорційна:

- 1) рівню технології;
- 2) ефективності систем підприємництва;
- 3) рівню кваліфікації робочої сили;
- 4) доступності природних ресурсів.

C. Рівню усвідомлення внутрішньої загрози з боку співтовариств меншого масштабу, які утворюють дане співтовариство, який, у свою чергу, прямо пропорційний:

- 5) рівню нерівності між членами співтовариства;
- 6) рівню етнічної різноманітності населення;
- 7) рівню організації опозиційних груп;
- 8) ступеню та інтенсивності внутрішнього конфлікту між співтовариствами меншого масштабу, а також між цими співтовариствами і представницькими органами держави.

D. Рівню зовнішньої загрози, який, у свою чергу, прямо пропорційний ступеню й інтенсивності конфліктів з іншими співтовариства-

ми у минулому і сьогоденні або вірогідності таких конфліктів у майбутньому.

E. Рівню легітимності, властивому даній державі, який, у свою чергу, прямо пропорційний політичному і економічному успіху в системі зовнішніх взаємозв'язків і обернено пропорційний рівню внутрішньої загрози.

II. Вірогідність того, що деяка держава спробує здійснити територіальну експансію за допомогою конфлікту і завоювання, прямо пропорційна:

A. Рівню мобілізації примусової основи влади, який, у свою чергу, прямо пропорційний:

1) рівню усвідомленої внутрішньої загрози (див. 1-C вище);

2) рівню усвідомленої зовнішньої загрози (див. 1-D вище);

3) рівню залежності економічних суб'єктів від дій держави в системі зовнішніх взаємозв'язків;

4) рівню соціального тиску, направлено на делегітимацію держави, який, у свою чергу, прямо пропорційний рівню внутрішньої загрози (див. 1-C вище).

B. Рівню ресурсної переваги деякого співтовариства над його потенційними або реальними противниками.

C. Рівню виробництва і рівню накопичення багатства у певному співтоваристві в порівнянні з його потенційними і реальними противниками (див. 1-B вище).

D. Ступеню околичної переваги деякого співтовариства.

III. Вірогідність досягнення успіху для держави, що прагне створити геополітичну імперію за допомогою завоювань, прямо пропорційна рівню розвитку примусової основи влади,

розмірам держави, рівню продуктивності, обсягу виробництва, доступу до ресурсів і величини околичної переваги по відношенню до противників.

124

IV. Розмір створюваної державою геополітичної імперії прямо пропорційний його здатності:

A. Підтримувати перевагу примусової основи влади.

B. Підтримувати ресурсні і околичні переваги.

C. Підтримувати постійну присутність своїх армій на завойованих територіях, що, у свою чергу, залежить від абсолютних розмірів держави.

D. Підтримувати легітимність (див. 1-E і 1-C вище).

E. Підтримувати логістичні можливості забезпечення надійно діючих і ефективних засобів комунікації і транспорту, що, у свою чергу, прямо пропорційне рівню технологій у даних регіонах і обернено пропорційне до відстані від кордонів до початкової ресурсної бази держави.

F. Підтримувати здатність ухилятися від вирішальної війни з іншою імперією, що розширюється.

V. Вірогідність того, що геополітична імперія почне розпадатися і стискатися до розмірів своєї початкової бази, прямо пропорційна:

A. Рівню надмірного розширення (або надрозширення) кордонів за межі логістичних можливостей держави підтримувати ефективні засоби комунікації і транспорту.

B. Рівню соціального тиску, направленого на делегітимацію держави.

C. Початку війни або широкомасштабного військового суперництва з імперіями, що складаються з двох або більше держав.

D. Рівню втрати державою переваг у сфері примусової основи влади і виробництва поряд з ресурсними і околичними перевагами.

П'ять основних тверджень, представлених в таблиці 1, відповідають викладеним вище проблемам. Ці принципи отримані на основі багатолітньої традиції геополітичного аналізу в соціології. Що стосується класиків – теоретиків соціології, то найбільш розроблену модель для такого аналізу запропонував Герберт Спенсер, а Макс Вебер зробив певні уточнення. Ідеї Вебера та інших пізніших аналітиків були впорядковані Рендалом Коллінзом [Collins, 1986, р. 186-212] і перетворені на ще потужнішу теорію, з якої я почерпнув низку відомостей для мого аналізу¹, представленого в табл. 1.

Твердження I-A, I-B, I-C, I-D і I-E визначають спільні умови, що ведуть до формування держав: для співтовариств з великою кількістю населення потрібні політичне регулювання, контроль і координація (I-A); зростання виробництва також диктує необхідність посилення координації за допомогою політичної влади (I-B); внутрішня загроза мобілізує політичну владу для організації управління подібного роду погрозами (I-C); зовнішні загрози надають аналогічну дію, змушуючи мобілізувати владу для протистояння потенційним противникам (I-D); при цьому легітимність є способом надати державі закінчену форму або засіб, за допомогою якого підтримується політична влада – особливо влада з високим ступенем мобілізації, збудована на примусі і адміністративних заходах (I-E).

Принцип II з табл. 1 визначає умови, при яких держава, ймовірно, розширюватиме територію за допомогою завоювання. Насамперед держава повинна мобілізувати примусові основи влади, причому така мобілізація вірогідніша за умов усвідомлюваної і/або здійснюваної зовнішньої загрози [II-A(2)] і внутрішньої загрози [II-A(1)], залежності економічних суб'єктів від політичного панування зовнішніх клієнтів, від джерел ресурсів і ринків [II-A(3)] і, несподіваним чином, в ситуації підживлення легітиматії існуючої політичної влади, тому остання робить спроби відновити втрачену легітимність за допомогою успіху в зовнішніх стосунках з іншими суспільствами [II-A(4)]. Держава також повинна володіти ресурсною перевагою над потенційними противниками або сприймати своє положення як більш вигідне (II-B), при цьому поряд з таким сприйняттям політична влада має бути в змозі спиратися на реальні переваги в ресурсах над потенційними противниками і розвиненіше виробництво, а також на накопичення багатств (II-C). І нарешті, держава спочатку повинна володіти околичною перевагою, або природним захистом від нападів на декількох кордонах завдяки геологічним, територіальним або топографічним особливостям (II-D). Чим більшою мірою виконуються ці умови, тим вища вірогідність того, що держава прагнучим до розширення території. Якщо такі спроби будуть успішними, державний устрій перебудовується і перетворюється на геополітичну імперію.

Принцип III задає умови, необхідні для успішного створення геополітичної імперії. Вони, перш за все, збігаються з умовами початку територіальної експансії, але при цьому додається демографічна змінна. Врешті-решт територія може контролюватися тільки армією, що по-

стійно перебуває тут, і чисельність населення, яке проводить завоювання, повинна бути досить великою для окупації чужоземних територій. Це означає, що співтовариства з невеликою чисельністю населення в порівнянні з тими співтовариствами, які вони прагнуть поставити під контроль, не можуть створювати довговічні ефективно діючі імперії – вони просто не в змозі мобілізувати достатньо сил примусу на місцях в разі виникнення повстань, особливо наполегливих і на великій території. Ба більше, я задав ці умови успіху у вигляді окремого твердження III, оскільки часто війна починається без дотримання умов, вказаних у твердженні II. Розглянемо ряд прикладів. Якщо примусова основа влади мобілізована для протистояння внутрішнім конфліктам, то довготривалий успіх у зовнішньому конфлікті менш ймовірний, оскільки примусові сили, задіяні в зовнішньому конфлікті, мають бути переорієнтовані на постійній основі для протидії внутрішній напруженості: якщо суспільство не володіє достатньою чисельністю населенням по відношенню до своїх сусідів або його відносна перевага падає у міру захоплення все більших територій, тоді воно не в змозі мобілізувати постійно діючу армію для захоплення або довготривалого контролю території; якщо виробництво або накопичення багатства не забезпечує переваги над противниками або лише підтримує приблизну рівновагу, то неможливо довго вести успішну війну; якщо ресурсні переваги відсутні або з часом зникають, то вірогідність успіху на війні зменшується у міру затягування розпочатого конфлікту; якщо спочатку відсутня околична перевага або вона зменшується у міру розширення кордонів в результаті військового успіху і появи нових зовнішніх ворогів, то подальше завоювання стає більш скрутним. Суть

даних прикладів – підкреслити, що успіх територіальної експансії залежить від більш вищих значень змінних, представлених у твердженні III, щодо значень цих змінних для всіх противників, разом узятих. Якщо конфлікт починається при низьких значеннях деяких з цих змінних, успіх буде обмеженим і/або короткостроковим. Більше того, в разі розв’язання конфлікту і розгортання територіальної експансії значення вказаних змінних змінюються, особливо по відношенню до потенційних противників, навіть якщо держава досягає успіху в ході конфлікту.

Принцип IV задає умови, при яких територія може контролюватися державою, – ситуація, дуже відмінна від тих, що пов’язані з первинним захопленням населення. Якщо може зберігатися перевага в здатності до примусу (IV-A), якщо продовжують існувати ресурсні і околичні переваги (IV-B), якщо чисельність населення досить велика, щоб утримувати або вербувати із підкореного населення армію, постійно присутню на даних територіях (IV-C), якщо легітимність залишається стійкою, не дивлячись на зростання етнічної різноманітності і нерівності (IV-D), якщо комунікаційні і транспортні технології й інфраструктура адекватні необхідним логістичним витратам (IV-E) і якщо можна уникнути вирішальної війни (або «холодної війни» з мобілізацією ресурсів) з іншою імперією, то дана держава може підтримувати стійку геополітичну імперію. Історично цих умов було важко дотримуватись, хоча деякі імперії існували століттями, оскільки виконувалися більшість умов, представлених у твердженні IV.

Врешті-решт імперії все ж розпадаються. Принцип V визначає ключові умови, що ведуть до колапсу, а часто і до переходу імперії в такий

стан, коли її ядро, або центр, руйнується або трансформується. Такі чинники, як надмірне розширення держави за межі логістичної здатності забезпечення транспорту і комунікацій, делегітимація держави в результаті зростання внутрішніх загроз (оскільки підкоряються і експлуатуються все більш різноманітні народи), зростання військового суперництва з державними системами, що контролюють інші імперії, або реальне ведення воєн між імперіями, що змагаються, втрата переваг держави у сфері примусу через дифузію і/або перепродаж військових технологій противникам, втрата ресурсних переваг, оскільки для підтримки контролю над територією потрібно використовувати все більше ресурсів, і втрата переваги у сфері виробництва (неминучий наслідок того, що багатства використовуються для підтримки постійно діючих великих армій, призначених для контролю над територією, а капітал направлений на військове виробництво замість внутрішнього), – всі ці чинники діють спільно або в різних поєднаннях і викликають колапс, причому інколи в короткий проміжок часу (яскравий приклад – колапс Радянської імперії), але часто у більш тривалі терміни, як це було в разі колапсу Римської імперії.

Кінець XX ст. був свідком драматичних змін природи геополітичних імперій, перш за все під впливом світової капіталістичної системи. Частенько геополітика і геоekonomіка ставали тісно взаємозв’язаними, коли держави прагнули досягти або утримати економічні переваги в торгівлі. При цьому в період після Другої світової війни і особливо впродовж двох останніх десятиліть сформувалася дійсно світова економічна система, так що динамічна природа цієї системи тепер нав’язує державам серйозні обмеження на створення всіляких геополітичних

імперій. Таким чином, аналіз геополітики у сучасному світі також вимагає розуміння елементарних принципів геоekonomіки.

Принципи геоekonomіки

У Всесвітній історії представлено дві моделі геоekonomічних формацій. Першою є *імперія залежності*, при якій спільно діючі агенти економічно домінуючого суспільства обмінюються з контрагентами з економічно залежного співтовариства, як правило, експлуатуючи їх за допомогою торгівлі по декількох напрямках: (а) природні ресурси підлеглого суспільства обмінюються на основний капітал (у вигляді якої-небудь твердої валюти, машин, устаткування та інших матеріальних предметів, необхідних для виробництва) домінуючої держави і (б) природні ресурси підлеглого суспільства обмінюються на готові вироби за не вигідних для даного суспільства умов конкуренції (тобто при контролі з боку пануючої системи ринків, при браку альтернативних джерел надходження готових виробів). Часто в таких імперіях залежності економічний гегемон використовує свою військову перевагу, щоб встановити стосунки експлуатації за допомогою торгівлі, нав'язуючи певні умови торгівлі або не даючи суперникам по боротьбі за економічний контроль торгувати з даним залежним суспільством. Здебільшого вказаний тип геоekonomічної імперії перебуває у фокусі теорії залежності і світосистемного аналізу².

Ще одним типом геоekonomічної формації є *імперія вільного ринку*, при якій економічні агенти, що діють на глобальному рівні, виступаючи від імені національної держави, використовують загальносвітову ринкову інфраструктуру для отримання домінуючого положення у певних сегментах (а) глобальних рин-

ків товарів і послуг або (б) відокремлених один від одного внутрішніх ринків решти суспільств. Подібні імперії створюються на основі загальносвітової інфраструктури, яка збільшує (1) швидкість і масштаб комунікацій, (2) швидкість перевезення і об'єм товарів, що перевозяться, і послуг і (3) швидкість, масштаб, об'єм і рівень розвитку ринкових обмінів товарами і послугами. При формуванні подібних імперій особливе значення мають ті, що надбудовуються, або метаринки, при цьому самі інструменти, що полегшують торгівлю на ринку нижчого рівня, стають товарами, що продаються на ринку більш високого рівня³. Так, на метаринку товаром, об'єктом купівлі і продажу стають самі гроші як інструмент, що дає можливість різного роду ринкових обмінів. Насправді, коли всередині суспільства розвиваються метаринки, і особливо коли вони виходять на глобальний рівень, всі інструменти для накопичення капіталу і полегшення торгівлі перетворюються на товари і стають об'єктами купівлі і продажу – це відбувається з фінансовими активами, облігаціями, заставами, страховими виплатами, ф'ючерсами, дериватами і тому подібним. Імперія вільного ринку створюється за допомогою діяльності економічних агентів, що юридично належать пануючому суспільству, які прагнуть використовувати ринкову інфраструктуру і національну внутрішню економічну політику, щоб досягти панування на ринках з диференційованими товарами* або в ключових сегментах метаринків всередині іншого суспільства, або якої-небудь системи суспільств.

Впродовж історії в основних регіонах світу домінували імперії залежності, і навіть сьогодні імперії такого типу можна знайти в деяких областях земної кулі. Проте очевидно, що після того, як світова капіталістична система охопила

практично весь світ, імперії вільного ринку набули набагато більшого поширення, ніж імперії залежності. Отже після колапсу комунізму в Радянському Союзі і повільного, але неминучого проникнення капіталізму в останню комуністичну державу, важливу для світової економіки, – мова йде про Китайську Народну Республіку, – в столітті, що настає, імперія вільного ринку стане пануючим способом функціонування геоekonomіки. Поки залишається неясним, чи приведуть суперечності капіталізму до колапсу всіх геоekonomічних імперій такого роду (як виявив Маркс і про що сурмили багато теоретиків – фахівців з світосистемного підходу), але в найближчому майбутньому майже у всіх регіонах планети з очевидністю пануватиме динаміка, пов’язана з імперією вільного ринку. Таким чином, після того, як капіталізм, тобто продаж товарів і послуг на відносно вільних ринках заради отримання прибутку, зайняв панівне становище у більшості внутрішніх економік і у відносинах між економіками, геоekonomічні формації вільного ринку можна виявити у всіх областях земної кулі, причому ця експансія капіталізму на світовому рівні веде до трансформації природи всіх імперій – і геоekonomічних, і геополітичних.

Таблиця 2

Деякі принципи геоekonomіки

I. Вірогідність виникнення імперії залежного ринку, в якій домінуючі суспільства, що в неї входять, вступають в нерівноправний обмін, який веде до експлуатації, із слабшими суспільствами, прямо пропорційна:

A. Браку технологій і капіталу (основного, людського, соціального і символічного) у залежного суспільства для видобутку власних ре-

сурсів або перетворення їх у готові до вживання вироби і товари.

B. Недостатньо високому рівню розвитку інфраструктури для виробничої і пов’язаної з ринком діяльності (маються на увазі банківська справа, страхова справа, закони, метаринки коштовних паперів, облігацій та інших інструментів накопичення капіталу) в залежному суспільстві, щоб організувати внутрішню і глобальну торгівлю.

C. Нездатності залежного суспільства виробити власні внутрішні форми підприємницької діяльності, в рамках яких можна було б забезпечити ефективну організацію чинників виробництва.

D. Нездатності залежного суспільства користуватися перевагами своєї позиції на глобальній геополітичній арені в ході переговорів про умови торгівлі з пануючими державами.

E. Наявності світового або, принаймні, регіонального геополітичного гегемона, владі якого не кидає виклик жодна із світових держав.

II. Вірогідність виникнення такої імперії вільного ринку, що економічні агенти, які юридично належать одному суспільству, можуть панувати над певними секторами внутрішнього ринку іншого суспільства, прямо пропорційна:

A. Наявності глобальних ринків, що, у свою чергу, прямо пропорційно:

1) рівню розвитку технологій і інфраструктури у сфері комунікацій;

2) рівню розвитку технологій і інфраструктури у сфері транспорту;

3) рівню розвитку метаринків, на яких обмінуються інструменти торгівлі для ринків нижчого рівня, що розподіляють товари і послуги

(маються на увазі ринки грошей, фінансових активів, облігацій, дериватів, ф'ючерсів і т. д.).

В. Здатності економічних агентів, що юридично належать одному суспільству, використовувати інфраструктуру глобального ринку і національну економічну політику для того, щоб добитися переваг на відокремлених один від одного ринках інших суспільств або сегментах глобальних ринків. Життєздатність подібних агентів прямо пропорційна:

1) здатності економічних агентів проводити товари і послуги, що мають високий попит на глобальних і внутрішніх ринках;

2) здатності економічних агентів проводити товари і послуги, що володіють перевагами в ціні або якості, перед тими, що проводяться іншими економічними агентами;

3) здатності економічних агентів, що діють на власних внутрішніх ринках, отримувати за допомогою урядової політики захисту від конкуренції з іншими глобальними економічними агентами, що, у свою чергу, прямо пропорційно:

а) здатності уряду створювати торговельні бар'єри для імпортерів і при цьому переконувати інші суспільства відкрити їхні внутрішні ринки;

б) здатності уряду обіцяти в майбутньому піти на торговельні поступки і відкрити свій внутрішній ринок в обмін на доступ до внутрішніх ринків інших суспільств у теперішній час;

4) здатності економічних агентів контролювати доступ до ресурсів для виробництва товарів і послуг в рамках їхніх власних захищених, але конкурентних внутрішніх ринків, а також на глобальних ринках з високим рівнем конкуренції;

5) здатності економічних агентів захоплювати стратегічні і центральні позиції в рамках регіональної геополітики;

6) здатності економічних агентів захоплювати стратегічні і центральні позиції на регіональних метаринках поряд з регіональними ринками, що розподіляють товари і послуги.

У таблиці 2 наведено перелік елементарних принципів, що визначають розвиток двох основних типів геоекономічних імперій⁴. У твердженні I приведені умови породження експлуатації через стосунки торгівлі між економічними агентами в пануючому і підлеглому суспільствах. Чим точніше виконані ці умови, тим більш ймовірна поява на світ імперії залежності. У твердженні II-A підкреслюється наступне: якщо суспільство залежить від іншого суспільства відносно технологій або основного капіталу, необхідного для добування його природних ресурсів і перетворення їх у готові до споживання вироби, то таке суспільство стане жертвою нерівноправної, такої, що веде до експлуатації, торгівлі з тим суспільством, яке в змозі забезпечити вказані чинники виробництва. Це ще вірніше у тому випадку, коли пануюче суспільство здатне перешкодити всім іншим поставляти ці чинники виробництва і, навпаки, залежність зменшується в тій мірі, в якій конкурентні ринки або стратегічне геополітичне місце розташування збільшують кількість інших суспільств, які прагнуть забезпечити менш розвинене технологіями або капіталом.

У твердженні I-B з точки зору залежності підкреслюється важливість розвитку інфраструктури. Коли у суспільства відсутні власні високорозвинені і відособлені ринки і метаринки, воно починає залежати від тих суспільств, які володіють подібними ринками, або від

130

економічних агентів, що діють на глобальному рівні, таких, як Міжнародний валютний фонд, здатний надати необхідні фінансові послуги. За даних умов суспільство у меншій мірі може забезпечити ключовими послугами власне виробництво і розподіл, що дозволяє іншим економічним агентам, що діють на світовому рівні, або геоekonomічним гегемонам контролювати економічну діяльність, підтримуючи контроль над інфраструктурою. Схожим чином, якщо суспільство не володіє капіталом для розвитку інфраструктури у сфері комунікацій і транспорту, воно починає залежати від економічних агентів, що володіють капіталом для її розвитку. Одним з таких глобальних агентів є Всесвітній банк, причому його політика відображає інтереси та ідеології розвиненіших економічних гегемонів. Економічні агенти-корпорації, що юридично належать домінуючим економічним державам, є ще одним типом глобального агента, здатного надати капітал для розвитку інфраструктури, що супроводжується, як правило, бажанням добувати ресурси і створювати дешеве виробництво у менш розвиненому суспільстві. У будь-якому випадку, залежне суспільство до деякої міри втрачає контроль над власною територією і, отже, стає уразливим з точки зору стосунків обміну з глобальними агентами, які ведуть до експлуатації.

У твердженні I-C підкреслюється необхідність організації технологій, капіталу, праці, систем власності та інших чинників виробництва і обміну. Менш розвинені суспільства часто позбавлені здатності вибудовувати ефективні організаційні одиниці (як на приватному, так і на суспільному рівні) для виробництва і маркетингу, з чого виходить, що дані суспільства мають труднощі, коли потрібно координувати розвиток і управління внутрішнім вироб-

ництвом і ринками поряд з інфраструктурою. В результаті ці суспільства часто починають залежати від корпоративних структур домінуючих економічних агентів, які, спираючись на свій досвід, вибудовують локальні організації, здатні добувати ресурси, налагоджувати виробництво і обмін, проте роблять це за не вигідними умовами для менш розвиненого суспільства. Прибутки можуть не оподатковуватися і ставати недоступними для урядів, що відчайдушно потребують податкових надходжень для фінансування інфраструктури і сфери соціальних послуг; вартість робочої сили може стримуватися на дуже низькому рівні, що веде до зменшення купівельної спроможності робітників, заробітна платня яких в іншій ситуації могла б стимулювати розвиток нових внутрішніх ринків; технології і капітал можуть зберігатися в межах даної корпорації і залишатися недоступними для внутрішніх, тих, що належать менш розвиненому суспільству, корпорацій; а організаційний досвід може бути націлений на те, щоб внутрішні конкуренти не представляли серйозної загрози. Таким чином, якщо суспільство починає залежати від підприємницького або організаційного досвіду і корпоративних структур, то залежність такого роду тільки загострює залежність будь-якого іншого типу – від капіталу, кваліфікації робочої сили, технологій, інфраструктури та інших істотних чинників виробництва, необхідних для економічного зростання.

У твердженні I-D вважається наступне; коли суспільство не володіє таким геополітичним місцем розташування, яке представляло б інтерес для геополітичних імперій, які ведуть експансію, або геоekonomічних гегемонів, воно, поза всяким сумнівом, залежатиме від тих, хто буде в змозі забезпечити технологіями або капі-

талом. Навпаки, якщо суспільство володіє стратегічним місцем розташування у сфері геополітичної або гео економічної діяльності інших націй, тоді воно часто виявляється в змозі боротися за поліпшення торгівельних стосунків з іншими націями або глобальними економічними агентами.

Нарешті, у твердженні I-E вказується на наступну обставину: якщо менш розвинене суспільство опиняється в регіоні, де є регіональний геополітичний гегемон (причому інші геополітичні імперії не кидають виклик його владі), тоді дане суспільство стає залежним від цієї регіональної держави відносно технологій і капіталу, а також готових виробів. Навіть якщо воно не перебуває в стані залежності, воно часто може опинитися в ситуації обмеження своїх ринкових можливостей з боку регіонального гегемона, що веде до залежності менш розвиненого суспільства від цієї держави.

Як вказано вище, умовам, викладеним у твердженні I, все важче задовольнити по мірі проникнення світової капіталістичної системи у всі регіони земної кулі і втрати колишнім геополітичним гегемоном своєї сили⁵. У подібних умовах майже завжди складається конкурентний ринок технологій, капіталу, організаційних структур і готових виробів, що до деякої міри зменшує залежність відсталого (underdeveloped) суспільства від будь-якого окремо взятого економічного агента або геополітичного гегемона. Проте, навіть за наявності конкурентного ринку залежність, як і раніше, існує, при цьому динаміка, представлена в твердженні I, працюватиме, хоча, можливо, і у меншій мірі. Проте варто тільки з'явитися в регіоні домінуючій геополітичній державі, причому без якого-небудь виклику з боку інших світових держав, і динаміка, представлена в твердженні I, запра-

цює в повну силу, хоча наявність глобальних ринків і економічних агентів, що діють за підтримки відповідних держав, перешкодить змінним, що фігурують у твердженні I, досягти дуже високих значень.

У твердженні II табл. 2 виявляються фундаментальні умови, що ведуть до появи імперської системи вільного ринку, в рамках якої економічні агенти, що юридично належать пануючому суспільству (наприклад, багатонаціональні корпорації) або групи домінуючих економічних держав (наприклад, Всесвітній банк, Міжнародний валютний фонд), можуть добитися контролю над важливими сегментами економічної діяльності іншого суспільства. У твердженні II-A знову підкреслюється важливість глобальних ринків, можливість виникнення яких залежить від інфраструктури у сфері транспорту і комунікацій [твердження II-A(1) і II-A(2) відповідно] і від метаринків [II-A(3)]. У твердженні II-A вказуються умови, при яких глобальні ринки використовуються економічними агентами для того, щоб до деякої міри підпорядкувати своєму контролю ринки інших суспільств або сегменти глобальних ринків. Глобальні економічні агенти такого роду успішно створять гео економічну імперію, якщо вони виробляють товари і послуги, що мають високий попит [II-B(1)] і мають перевагами в ціні або якості над конкурентами [II-B(2)]. Конкурентні переваги глобальних агентів такого роду зростають, якщо вони захищені на своїх внутрішніх ринках за допомогою торгівельних бар'єрів, витрати для підтримки яких несе уряд, причому часто ці бар'єри встановлюються за допомогою обіцянок майбутніх поступок тим, хто намагається потрапити на внутрішні ринки економічного гегемона [II-B (3a, b)]. Ці протекціоністські переваги ще більше збільшуються,

якщо економічні агенти здатні контролювати доступ до ресурсів, необхідних для виробництва на захищених, регульованих і таких, що субсидуються, внутрішніх ринках, або обмежити доступ до таких ресурсів з боку глобальних ринків з високою конкуренцією [П-В(4)]. Ці протекціоністські переваги часто пом'якшуються геополітичними гегемонами або, вельми неохоче, корпораціями, які юридично належать їм, якщо економічні агенти менш розвиненого суспільства займають стратегічні позиції в світовій геополітиці [П-В(5)]. Ці переваги часто посилюються стратегічними перевагами на регіональних метаринках і сприятливим положенням на спеціалізованих ринках товарів і послуг [П-В(5)].

Проте імперії вільного ринку важко підтримувати впродовж тривалих періодів, оскільки ринкові сили завжди породжують конкурентів для регіональних і глобальних економічних гегемонів. Як тільки появляється ринок збуту для деякого товару або послуги, він відразу ж притягує агентів, що юридично належать домінуючим економічним державам, що часто відбувається при матеріальній підтримці держави. Час від часу можуть існувати стійкі олігополії або квазімонополії (як у випадку з контролем фірми «Майкрософт» над виробництвом програмного забезпечення персональних комп'ютерів або пануванням фірми «Інтел» на ряді ринків комп'ютерних чіпів), але цей контроль не може бути повним, оскільки економічні агенти з економічно розвинених суспільств зацікавлені у скороченні своєї залежності від олігополій і квазімонополій інших націй або в тому, щоб зберігати прибутки на ринках, коли ціни штучно підтримуються на високому рівні в результаті монопольного контролю над пропозицією товарів підвищеного попиту. Час від

часу серед агентів, що юридично належать різним суспільствам, можуть відбуватися випадки злиття і партнерства, але як далеко такі процеси можуть зайти – це обмежується націоналістичним галасом у внутрішній політиці і геополітичними амбіціями лідерів як в розвиненому, так і в суспільстві, що розвивається. Річ у тому, що врешті-решт корпорації юридично оформляються всередині національних держав, і хоча вони в принципі можуть бути глобальними і зливатися між собою, а також вступати у партнерські відносини з корпоративними агентами інших суспільств, вони, як і раніше, залишаються об'єктами дії з боку політичних сил, що обмежують їх незалежність і здатність до злиття з економічними агентами інших суспільств. Таким чином, імперія вільного ринку завжди залишається досить нестійкою, виникаючи і зникаючи під впливом ринкових і політичних сил.

Динамічні взаємодії між геополітичними і геоekonomічними силами

Геополітичні і геоekonomічні імперії можуть взаємно посилюватися. Політичний контроль над територією, що належить іншій нації, зазвичай трансформується в економічне панування декількома шляхами, представленими у твердженні I табл. 2 для імперій залежності. І навпаки, імперії залежності укріплюють геополітичне домінування заради утримання економічного контролю. Таким чином, стосунки між геополітичними і геоekonomічними імперіями сприяють їх взаємному посиленню до тих пір, поки економічна ситуація зводиться до тієї або іншої форми залежності, підтримуваної за допомогою примусово встановлених переваг одного суспільства над іншим.

На противагу цьому, геополітичні і засновані на вільному ринку імперії по внутрішній суті суперечать одна одній і несумісні одна з одною, причому саме в тій мірі, в якій політичне панування досягнуте через примус і жорстке управління. Геополітична імперія, що спирається на примус і адміністрування, як це було у випадку Радянського Союзу, знищує вільні ринки і викликає економічну стагнацію, що перетворює імперію вільного ринку на імперію залежності або, як у випадку з комунізмом, перешкоджає розвитку вільних ринків всередині країн і регіонів на територіях, займаних даною геополітичною імперією. Висновок такий: чим більше геополітична імперія втручається у розвиток системи вільного ринку даної нації або регіону, тим менш життєздатною виявляється динаміка вільного ринку на підкореній території. Політичне панування просто підриває динамізм вільних ринків.

Проте, стратегічні переваги у регіональній геополітиці і геоekonomіці, досягнуті гегемоном, можуть бути трансформовані в ринкові переваги, якщо останні не потягнуть за собою вирішальної битви (a showdown), байдуже – політичної або економічної, з іншою геополітичною або геоekonomічною імперією. Так, до тих пір, поки гегемон, що піднімається, наприклад, Китайська Народна Республіка, поступово піддає сусідів геополітичному тиску, але уникає при цьому вирішальних зіткнень з могутніми державами, такими, як США, або, на економічній арені, Японія, цей гегемон в змозі одночасно консолідувати свої геополітичні придбання і поступово підсилювати свій геоekonomічний вплив. Подібному геополітичному просуванню може сприяти геоekonomічна імперія, створена на основі інших націй, таких, як США або Японія, якщо економічні агенти

в цих геоekonomічних імперіях здійснюють інвестиції або укладають угоди про спільне виробництво з гегемоном, що піднімається, наприклад, з КНР. За таких умов, коли здійснювані корпоративними агентами інвестиції у вигляді капіталу і технологій починають визначати економічне зростання гегемона, що піднімається, як це все більшою мірою відбувається в КНР, стає все важчим для глобального гегемона на зразок США запобігати консолідації територій, які гегемон, що піднімається, розглядає як необхідну частину власної сфери впливу і контролю.

Є, проте, важливі обмеження на надмірне використання сили геополітичним гегемоном, що піднімається. Одним з таких обмежень є та обставина, що чим більше вдаються до примусу, тим менш життєздатними виявляються системи вільних ринків геополітичної імперії, що піднімається, і, отже, тим нижчий наявний в розпорядженні рівень продуктивності і багатства як матеріальної підтримки примусової і адміністративної основ влади, які використовуються для підтримки контролю над територією. Ще одним обмеженням є здатність пануючих економічних агентів вилучати капітал і технології з даної геополітичної імперії і, що ще гірше, здатність урядів, що юридично оформляють статус цих агентів, закривати свої внутрішні ринки для тих товарів, що ввозяться гегемоном, що піднімається.

Для вказаних типів складних стосунків між системами вільних ринків всередині націй, динамікою розвитку імперії вільного ринку серед націй і спробами регіональних держав підсилити геополітичний вплив вельми характерне виникнення ряду дуже нестійких і динамічних ситуацій. Геополітична експансія регіональної держави можлива, але небезпечна ризиком

134

втягнути у стагнацію ринкові системи тих територій, які дана держава прагне контролювати, що викликає у відповідь економічні дії, здатні серйозно пошкодити ринкові системи регіональної держави, що розвиваються. Ця нестійкість посилюється тим фактом, що економічні агенти імперій вільного ринку і відповідні національні держави, що надають їм підтримку, можуть бути нацьковані одні на одних даною регіональною державою, оскільки остання прагне розширити територію, привабити иноземні інвестиції з інших країн і відкрити для себе їхні ринки, причому самі ці країни конкурують між собою за економічний вплив. Проте вказана стратегія також є небезпечною, оскільки коаліції ключових економічних агентів геоекономічних імперій здатні чинити і геополітичний тиск (погрози перейти до вирішальних військових дій) і, що ймовірно, геоекономічний тиск на регіонального гегемона (погрози економічних санкцій), якщо він стане дуже агресивно поводитися на геополітичній арені.

Отже, у найзагальнішому сенсі експансія світового капіталізму, а також ослаблення здатності якої-небудь однієї нації створити обширну геополітичну імперію за межами власного регіону, змінили саму природу формування імперій у всьому світі і, можливо, назавжди. Частиною причинної структури такої зміни є наступне: наявність загальносвітових ринків зброї робить опір вірогіднішим (особливо за підтримки інших націй) і, отже, воно дорожче обходиться геополітичній імперії, яка прагне використовувати нічим не пом'якшений примус для контролю над територією. Відповідно, різко зросла вартість військових дій на основі високих технологій, а також вартість решти необхідних елементів геополітики, таких, як ви-

сокотехнологічні (наприклад, з використанням комп'ютерів) системи управління, які застосовуються на регулярній основі і тримають під контролем те, що відбувається на захоплених територіях. В наші дні контроль над підкореною територією обходиться так дорого, що це виснажує капітал, необхідний для економічного зростання, а саме це зростання врешті-решт матеріально підтримує примусову і адміністративну основи влади, яку використовують для утримання територій. Ще однією частиною вказаної причинної структури, що змінює способи формування імперії, є те, що колишня модель захоплення територій обмежена грою загальносвітових ринкових сил, в ході якої капітал може бути вилучений і переміщений в будь-якому напрямі, якщо регіональний гегемон проявляє дуже велику активність на геополітичній арені. Це переміщення капіталу може бути результатом санкцій з боку національних держав або економічних агентів цих держав, з точки зору яких створювані геополітичним гегемоном політичні обмеження піддають ризику їхні інвестиції. Таким чином, поява глобального капіталізму приводить до одного корисного результату: можливо, вона ослабила – може, назавжди, але принаймні на найближче майбутнє – здатність якого-небудь суспільства створити всеосяжну геополітичну імперію. Надалі геополітика все більше обмежуватиметься геоекономікою на основі вільного ринку, принаймні в тому, що стосується прагнень якої-небудь нації розширитися за межі її власного регіону.

Висновок: наслідки для Тайваню

Очевидно, що Китайська Республіка Тайвань входить у сферу політичного впливу, яку Китайська Народна Республіка розглядає як свої законні володіння. Який би етичний вміст не вкладався у подібне визначення, воно реально і створить у майбутньому вплив як на геоекономіку Азії, так і на її геополітику. КНР прагне стати і геополітичною, і геоекономічною державою в азіатському регіоні, а що стосується економічної арени, то й у всьому світі. Проте, щоб добитися цього, вона потребує запозичення капіталу, технологій, підприємницького й інфраструктурного «ноу-хау» у розвинених країн. Якби мова йшла тільки про благополучне розв'язання геополітичних проблем, то тут дорога для КНР відкрита, і вона зуміла б реалізувати свої регіональні військові амбіції, оскільки для США і їхніх союзників було б скрутно вести тривалу війну на такій великій відстані (урок В'єтнаму виявиться навіть наочнішим у разі вирішального військового зіткнення між США і КНР). Здатність переміщати великі армії і військову силу на далекі відстані дає можливість короткострокових стратегічних інтервенцій США на геополітичній арені особливо тому, що Захід володіє значною військовою перевагою і може використовувати свої бази принаймні в деяких азіатських країнах, але логістичні витрати і вартість подібної інтервенції вельми великі і непосильні, якщо мова йде про тривалий період, особливо оскільки у Сполучених Штатах ідеологічна лихоманка часів холодної війни вже не забезпечує легітимності для тривалих геополітичних дій, пов'язаних із значними втратами і загибеллю безлічі американців (ще один сумний підсумок В'єтнамської війни).

Зрозуміло, КНР повинна враховувати не лише геополітику. КНР є частиною глобальної економіки, при цьому доступ до твердої валюти і капіталу значною мірою залежить від можливостей експортувати товари за низькою ціною саме в ті країни, які були б зацікавлені в обмеженні геополітичних амбіцій КНР. Ба більше, Китай відчайдушно потребує постійних інвестицій капіталу в грошовій і матеріальній формі, в технологіях, організаційних навиках і інфраструктурному «ноу-хау», що надаються все тими ж країнами. Таким чином, здатність КНР безкарно орудувати в регіоні обмежена принципами імперій вільного ринку, оскільки останні роблять менш досяжними високі значення змінних, що входять в принципи геополітики.

Зараз немає великої ясності щодо того, чи досить виражених у цих принципах сил для переходу до мирного і прийнятного у військовому сенсі співіснування між Китайською Республікою Тайвань і Китайською Народною Республікою. Проте якби я ризикнув висловити свою думку, вона була б наступною: економічні обмеження, що накладаються на КНР, достатні для приборкання її геополітичного авантюризму – принаймні на деякий час. Що ж до тривалої перспективи, то багато що визначатиметься здатністю КНР зменшити залежність від корпоративних агентів розвиненіших країн і перетворитися на провідну глобальну економічну державу. Проте це перетворення на реальну економічну державу має на увазі щось більше, ніж експорт дешевих товарів у суспільства з вищими витратами; зрештою, вона повинна перейти до виробництва високотехнологічних товарів і послуг поряд з виробництвом капіталомістких товарів, що мають попит в інших країнах не лише через їхню ціну, але і якість.

Поки КНР не буде в стані цього добитися, вона залишиться світовою економічною державою тільки внаслідок того, що розвиненіші капіталістичні системи прагнуть проникнути на її обширні ринки або жадають дешевих товарів. За таких умов може виявитися за краще взяти участь у стратегічній геополітичній діяльності, якщо неможливо досягти геополітичних цілей за допомогою економічного панування. Китайська Республіка Тайвань за будь-якими стандартами більш економічно розвинена, ніж Китайська Народна Республіка, і, отже, розглядатиметься як свого роду економічний приз, якщо відірватися на якийсь час від культурних і геополітичних привабливих сторін Тайваню. Таким чином, геополітичні амбіції КНР, як і раніше, представлятимуть загрозу для Тайваню.

Як саме виявляться ці амбіції, залежить від двох ключових сил. По-перше, якою мірою Сполучені Штати готові примушувати КНР нести військові й економічні витрати? І по-друге, чи зможе КНР досягти такого рівня економічного розвитку, щоб перетворитися на справжню економічну державу, здатну впливати на Тайвань через ринкову діяльність? У короткостроковій перспективі (від п'яти до десяти років) Сполучені Штати, ймовірно, як і раніше, проявлятимуть готовність ввести і військові, і економічні санкції проти КНР, якщо вона спробує розширити свій геополітичний вплив за допомогою військових дій. Проте врешті інвестиції американських багатонаціональних корпорацій вкупі з необхідністю для Сполучених Штатів пом'якшити потенційний геополітичний конфлікт з КНР підірвуть рішучість США розкривати свою військову парасольку над Тайванем. Що стосується економічного фронту, КНР поки не перетворюється на провідну економічну державу з точки зору вироб-

ництва високотехнологічних товарів і послуг (окрім озброєнь) або капіталомістких товарів, наприклад, верстатів, які розвиненіші країни прагнули б придбати у великих кількостях. Економіка КНР будуватиметься, орієнтуючись на експорт товарів з низькою вартістю поряд з імпортом технологій, капіталу і підприємницького «ноу-хау».

У даному контексті, в межах десятиліття Китайська Республіка Тайвань і Китайська Народна Республіка або будуть вимушені прийти до примирення в тій або іншій формі, або КНР, можливо, проявить готовність застосувати військову силу для підтвердження своїх домагань на Тайвань (байдуже, виявляться виправдання переконливими чи ні). Найбільш вірогідним економічним сценарієм є зростання економічної взаємозалежності між Тайванем і Китайською Народною Республікою, побудованою на основі перетікання капіталу, технологій і підприємництва з Китайської Республіки Тайвань у Китайську Народну Республіку поряд із введенням подвійного управління в якій-небудь формі на зразок Гонконгу. Якщо даний економічний сценарій не запрацює, тоді вірогіднішим стане геополітичне рішення із застосуванням військової сили.

Turner, Jonathan H. Some Elementary Theoretical Principles on Geo-Politics and Geo-Economics // EurAmerica. 1998. Vol. 28. №3 (September). P. 41-72.

¹ Герберт Спенсер (у роботах 1874–1896 рр.) у своєму аналізі політичних інститутів розвинув першу теорію геополітики. Пізніше Макс Вебер (1922 р.) вніс свій вклад і до геополітики, і до геоелекономіки. В наші дні Рендалл Коллінз продовжив традицію веберіанства і розробив найбільш охоплюючу теорію [Collins, 1986, p. 167-212]. Принципи, представлені в таблиці 1, запозичені з цієї теорії

і моїх власних розширень теорії Коллінза [Turner, 1998, p. 192].

² Див., напр.: [Frank, 1967, 1979; Wallerstein, 1974, 1980, 1989; Chase-Dunn and Hall, 1991; Chase-Dunn, 1989].

³ Первинну здогадку з приводу значущості рівнів розвитку ринків, особливо їх поширення на торгівлю на далекі відстані, можна виявити у Фернана Броделя в його аналізі торгівлі в Європі початку Нового часу [Braudel, 1977, 1982].

* Товар на ринку є диференційованим, якщо схожі продукти різних виробників володіють дещо відмінними споживчими властивостями і, відповідно, не є повною мірою взаємозамінними. – *Прим. перекл.*

⁴ Ці твердження з'явилися в результаті прочитання мною досить обширної літератури зі світової економіки.

⁵ Звичайно, Сполучені Штати залишаються наддержавою, але вони обмежені в результаті віддаленості і від Азії, і від Європи. В термінах геополітичних принципів, представлених в табл. 1, вони завжди стикатимуться з високими логістичними витратами і високою вартістю війни, а це робить вельми малоймовірним використання військової сили Сполучених Штатів за межами короткострокових стратегічних ситуацій. Розширення НАТО в Європі підтверджує, що ця частина світу не опиниться під впливом якого-небудь військового гегемона, особливо з боку військової потужності Росії, що ще збереглася. Єдиним військовим гегемоном залишається Китайська Народна Республіка, військові дії якої в Азії важко передбачити через складні взаємозв'язки між геополітичними і геоекономічними силами.

Література

Braudel, Fernand. Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism. Baltimore: Johns Hopkins Univ. Press, 1977.

Idem. Civilization and Capitalism, 15th-18th Century. Vol. 2. The Wheels of Commerce. N. Y.: Harper and Row, 1982.

Chase-Dunn, Christopher. Global Formation. Cambridge: Blackwell, 1989.

Chase-Dunn, Christopher, and T. D. Hall (Eds.) Core / Periphery Relations in Precapitalist Worlds. Boulder: Westview Press, 1991.

Collins, Randall. Weberian Sociological Theory. N. Y.: Cambridge Univ. Press, 1986.

Idem. Market Dynamics as the Engine of Historical Change // *Sociological Theory* 1990. № 8. P. 111-135.

Frank, Andre Gunder. Capitalism and Underdevelopment in Latin America. N. Y.: Monthly Review Press, 1967.

Idem. Dependent Accumulation. N. Y.: Monthly Review Press, 1979.

Mann, Michael. The Social Sources of Power. Vol. 1. A History of Power from the Beginning to A. D. 1760. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1986.

Spencer, Herbert. The Principles of Sociology. Vol. 1. N. Y.: D. Appleton, 1898.

Turner, Jonathan H. Macrodynamics: Toward a Theory of the Organization of Human Populations. New Brunswick: Rutgers Univ. Press, 1995. Idem. The Institutional Order. L.: Longman, 1997. Idem. The Structure of Sociological Theory. Belmont: Wadsworth, 1998.

Wallerstein, Immanuel. The Modern World-System. Vol. 1-3. N. Y.: Academic Press. 1974, 1980, 1989.

Weber, Max. [1922] Economy and Society. N. Y.: Bedminster Press, 1968.

Т Е Р И Т О Р І А Л Ь Н І

пол ф. діль

З М І Н И

гері гьорц

І З Б Р О Й Н И Й

К О Н Ф Л І К Т

Від самого початку свого існування людство (подібно до наших побратимів тварин) боролось за встановлення кордонів і захист сфер впливу. У ході історії суперництво за набуття території і контроль над нею були у центрі уваги. Як показують приклади Римської, Китайської і Ацтекської імперій, прагнення до опанування новою територією набувало безліч форм. Сьогодні мандрівники більше не займаються пошуками нових земель на користь своїх урядів, хоча низка держав, як і раніше, прагне до розширення територіального контролю, що породжує як внутрішні, так і зовнішні конфлікти.

Територіальні інтереси є центральними в міжнародних відносинах з кількох причин. По-перше, держави розглядають контроль над певними територіями як вирішальний чинник національної безпеки. Контроль над конкретним регіоном може бути також необхідним для стримування атак противників. Інтерес Советського Союзу до Східної Європи, і особливо до Польщі – приклад подібного прагнення. Жорстка позиція у територіальних суперечках також може бути корисна для збереження або поліпшення своєї репутації в ході переговорів [Mandel, 1980]. Інше можливе пояснення територіальної експансії зводиться до її економічного значення. Держава, яка контролює дану ділянку землі, наділена правом розробляти ресурси, що містяться в її надрах (см.: [Koch et al., 1960]). Розширення ринків для внутрішнього виробництва держави може також завершуватися захопленням нових земель. У більшості випадків, починаючи приблизно з XV ст., колоніальна боротьба між європейськими державами демонструє подібну меркантилістичну стратегію. Територіальна експансія також розглядалася як наслідок внутрішньополітичного

і економічного розвитку. Дана точка зору по різному відображається в концепції «непрямого тиску» [Choucri and North, 1975] у різних версіях марксизму, що стверджують неминучість експансії капіталізму, і в моделі «переходу влади» [Organski, 1968]. Не дивно, що держави періодично втягуються в конфлікт з приводу того, хто з них і яку частку землі контролюватиме.

Спираючись на отримані дані, ми представимо способи систематизації і описовий аналіз впорядкованих нами територіальних змін. Перш за все, ми визначимо і опишемо зміни в контролі над територією за певними параметрами, включаючи тип і процес зміни. Потім перевіriamo деякі попередні гіпотези про взаємозв'язок насильства і різних аспектів змін території.

Сукупність даних територіальних змін

Зібрані дані територіальних змін є результатом спроби визначення і систематизації всіх територіальних змін, що торкнулися принаймні однієї держави-учасника міжнародної системи в період з 1816 до 1980 р. [Small and Singer, 1982]. Як прийнято вважати, територіальна зміна відбувається, коли який-небудь політичний суб'єкт отримує або втрачає деяку частку своєї території. Оскільки територіальна зміна за визначенням зачіпає принаймні одну державу, термін «політичний суб'єкт» використовується для опису держав і недержавних утворень, що мають територію, або квазі-держав (наприклад, колоній, протекторатів, підмандатних територій). У процесі визначення і систематизації територіальних змін до уваги бралися різні джерела з історії, географії і картографії¹.

Не всі територіальні зміни увійшли до справжньої бази даних. По-перше, включені

тільки ті зміни, які охоплюють принаймні одну державу з «Проекту: кореляти війни» (Correlates of War Project, COW). Не включаються такі зміни, як відділення Сполучених Штатів [від Британії] або регіону Центральної Америки від Мексики, оскільки в період змін ні один, ні другий політичний суб'єкт не входив в певну систему держав. По-друге, не враховуються територіальні зміни, які сталися на північ від полярного кола в Арктиці і на південь від полярного кола в Антарктиці. Дані випадки виключені через безліч одночасних домагань цих територій, відсутність ефективного режиму окупації і нездатності більшості великих держав враховувати ці домагання. І, нарешті, проблема виникає з тими регіонами, де колоніальні держави довільно провели лінії на карті (що особливо характерно для Африки) для того, щоб вирішити, які території належатимуть певним державам. Подібні угоди в більшості випадків не вважаються територіальними змінами до тих пір, поки не встановлюється режим ефективної окупації.

Перш за все, територіальні зміни систематизувалися відповідно до типу зміни, що сталася. Виділяються чотири категорії змін:

(1) передача колонії: територія, що утримується як колонія однією державою, стає колонією іншої;

(2) міждержавна передача: територія однієї держави, що не є колонією, стає територією іншої, також не як колонія;

(3) змішана передача: територія-колонія сторони, що втрачає, стає неколоніальною територією сторони, що одержує, або територія держави, що втрачає, яка не є колонією, стає колонією сторони, що одержує;

(4) інші випадки: усі приклади територіальних змін, що не відповідають критеріям попе-

редніх трьох категорій. Сюди входять, головню, ситуації здобуття незалежності, а також деякі випадки підмандатних територій, протекторатів та інших суб'єктів, коли сторона, що одержує або віддає, не є державою.

Наступним параметром при описі територіальних змін є процес, в результаті якого сталася зміна. Ми розділили можливі способи здійснення змін на наступні сім категорій:

(1) завоювання: головний чинник зміни – збройні сили, при цьому зміна не підтверджується формальним договором;

(2) анексія: політичний суб'єкт в односторонньому порядку переносить свою владу на частину території. Головна рушійна зміна – дипломатія, хоча може бути і прихована загроза застосування сили;

(3) поступка: частина одного політичного суб'єкта передається іншому в результаті плебісциту, покупки, договору, угоди про компенсацію або як наслідок військових дій²;

(4) відділення (сецесія): існуючий суб'єкт розпадається або видозмінюється в результаті відділення однієї або декількох частин в цілях створення одного або декількох нових незалежних суб'єктів³;

(5) об'єднання: новий політичний суб'єкт утворюється з двох або більше уже існуючих⁴;

(6) перетворення на підмандатну територію: територіальна одиниця переходить під контроль політичного суб'єкта за сприяння міжнародної організації (наприклад, Ліги Націй, Організації Об'єднаних Націй);

(7) здобуття незалежності: закінчується колоніальне правління над підвладною державою, а саме: раніше залежна держава встановлює ефективний контроль над своєю зовнішньою політикою і озброєними силами, а також

добивається дипломатичного визнання на певному рівні.

Для вивчення конфлікту або напряду політичного розвитку важливо визначити, чи відбуваються відповідні територіальні зміни в результаті застосування збройних сил. Таким чином, до бази даних включені відомості про те, чи здійснювалися процеси зміни із застосуванням насильства чи ні. Насильство визначається через наявність принаймні одного військового зіткнення між організованими силами сторін.

Окрім виділення вищезазначених характерних ознак варто певним чином оцінити важливість і масштаби територіальних змін. Незначне врегулювання кордонів може бути менш важливим для перебігу конфлікту, ніж завоювання усього політичного суб'єкта. Таким чином, береться до уваги розмір території (вимірюється в км²), що потрапила в зону конфлікту, і чисельність населення⁵.

З цих двох критеріїв населення, судячи з усього, є важливішим показником. По-перше, проблеми націоналізму частіше зачіпають населення, ніж територію. По-друге, територіальні зміни можуть охопити широкі, але нерівномірно заселені і, можливо, не надто значущі. Ні населення, ні територія не є надійними показниками важливості змін, але вони набувають більшого обґрунтування, якщо встановлені способи визначення регіону і часового періоду⁶.

Іншим критерієм важливості ділянки території є географічна близькість до сторін, задіяних у конфлікті. Держави можуть вважати важливішими ті території, які розташовані у безпосередній близькості, ніж ті, що розташовані на іншому континенті або півкулі; тому територіальні зміни класифікуються в залежності від географічної близькості ділянки території до суб'єктів. Окрема категорія необхідна для

випадків здобуття незалежності: новий суб'єкт частенько створюється на основі раніше не об'єднаної території, і тому не може стикатися з чим-небудь до моменту свого створення. Для всіх типів територіальних змін ділянка території, що підлягає обміну, характеризується як «суміжна» або «несуміжна» щодо суб'єкта, що одержує або втрачає територію. Для виявлення суміжності ми використовуємо визначення з «Проекту: кореляти війни»: два або більше політичних суб'єктів, як вже було згадано, вважаються суміжними, якщо мають спільний сухопутний кордон або розділені водним простором, що не перевищує 150 статутних миль (214 км) завширшки (не включаючи колоніальні кордони). Суб'єкти, що не вважаються державами або підвладними одиницями, не розглядаються в термінах суміжності. Тимчасові зміни в суміжних територіях під час війни не враховуються доти, поки не стануть постійними після закінчення протистояння.

Таким чином, до бази даних входять суб'єкти, які набувають або втрачають, під час кожної територіальної зміни. Дата зміни також зазначається, але у ряді випадків її визначення пов'язане з деякими труднощами. Наприклад, певні зміни сталися під час війни і пізніше були закріплені положеннями мирного договору. Просте правило полягає в тому, щоб датою територіальної зміни вважати момент підписання договору. Якщо зміна сталася без укладення договору, то датою зміни території вважається момент завершення захоплення, проведення плебісциту або ухвалення акту про анексію. В інших випадках колоніальна територія здобувалася частинами (наприклад, поступова експансія Португалії до Анголи). Результати подібного накопичення позначаються як один випадок територіальної зміни. Якщо є конкретна

дата оголошення даної території колонією, то саме вона приймається як момент захоплення всієї території.

142

Перш, ніж перейти до емпіричного аналізу, необхідно зробити дві зауваги. По-перше, ця база даних (як і всі відомості з «Проекту: кореляти війни») починається з 1816 р. У зв'язку з цим ми не можемо аналізувати численні територіальні зміни, події попередніх епох. Найбільш важливим обмеженням є те, що ми пропускаємо перші хвилі колоніальних захоплень і обмінів. Крім того, ми не можемо визначити значення досліджуваного конфлікту на території, якщо він не завершився переходом права на володіння. Це, безумовно, звужує наш перелік випадків і може обмежити висновки про територіальний конфлікт. Проте, дані про зміни, які відбулися мирним шляхом, дають нам основу для порівнянь з випадками, що супроводжувалися використанням насильства.

Емпіричні патерни

Ми визначили 775 випадків територіальних змін, що включають зміну хоча б одного числового параметра в системі даних «Проекту: кореляти війни». Це, в середньому, по п'ять змін в рік за період з 1816 по 1980 р., але зміни в часі не були рівномірними, як показано на першій гістограмі (мал. 1).

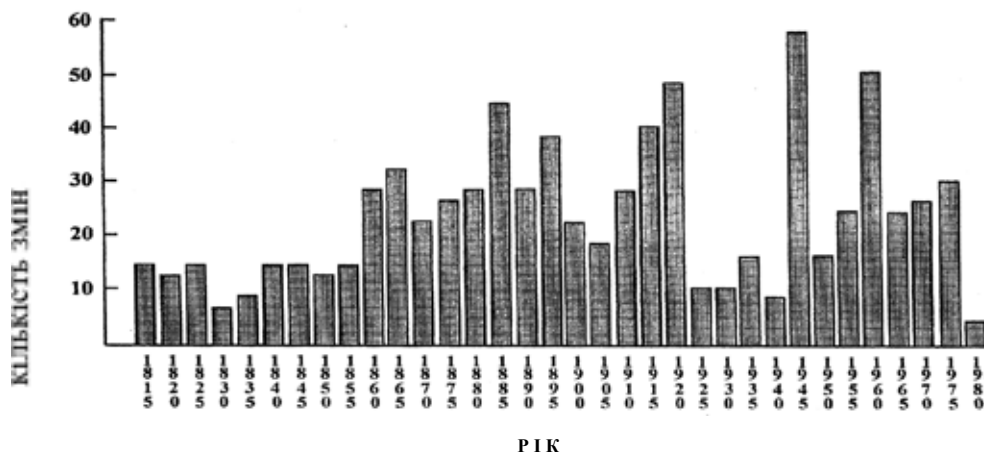
На малюнку є п'ять піків, які відповідають значним змінам структури міжнародної системи. Перший пік доводиться на час національного об'єднання Німеччини та Італії у середині XIX ст., а ще два припадають на Першу і Другу світові війни. Наступні два відображають підйом, а потім занепад колоніальної системи: один пік припадає на 1880-1890 рр., коли боротьба за колонії досягла апогею, а інший – на період близько 1960 р., коли багато з цих ко-

лоній здобули незалежність. Мендел у своєму дослідженні про прикордонні конфлікти після Другої світової війни відзначає подібний пік на початку 1960-х рр. [Mandel, 1980].

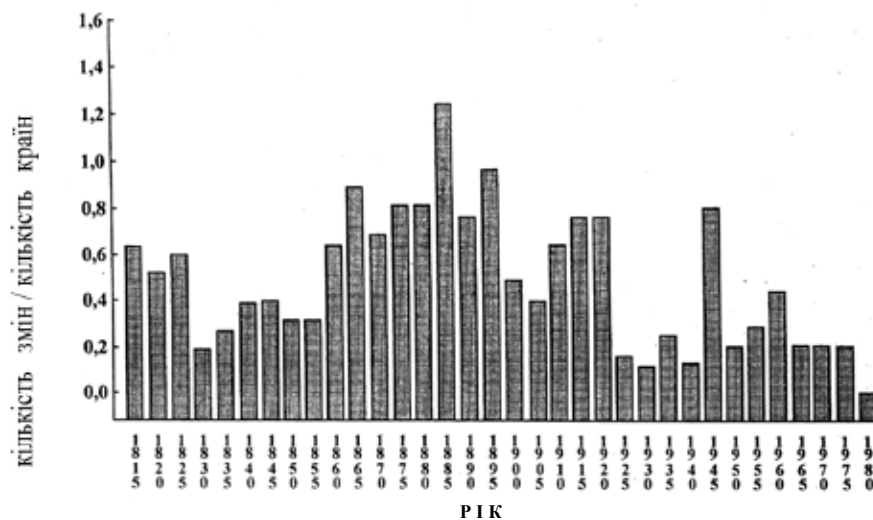
Частота територіальних змін у конкретний п'ятирічний період певною мірою може бути функцією від числа держав в міжнародній системі. Гохман і Меоз встановили, що частота су-перечок із застосуванням зброї жорстко залежала від масштабу міжнародної системи [Gochman and Maoz, 1984]. Чим більша кількість держав (які межують одна з одною), тим більше «можливостей» для територіальних су-перечок і змін. Для перевірки даного твердження ми стандартизували число територіальних змін, які відбулися в п'ятирічні періоди, розділивши їх на кількість держав в міжнародній системі певного періоду. Результати представлені на другій гістограмі (мал. 2).

Стійка структура, або патерн, схожа з тією, у якій представлені нестандартизовані результати (мал. 1). Виділяються ті ж п'ять піків, але піки, що належать епосі після Другої світової війни, виглядають менш різкими, коли враховується кількість держав. Проте виявляється, що відносна частота територіальних змін менш чутлива до розширення міжнародної системи, ніж суперечки із застосуванням зброї. Слід визнати, що територіальні зміни ведуть до створення нових держав і, отже, збільшують розмір міжнародної системи. Тому не дивно, що при врахуванні розміру системи у моделі територіальних змін не відбувається помітних зсувів.

Якщо частота територіальних змін не постійна в часі, то вона також нерівномірно розподілена і в просторі. Не дивлячись на те, що число територіальних змін приблизно однакове в Азії (N = 186), Європі (N = 183) і Африці (N = 193),

Мал. 1. Розподіл територіальних змін, 1816-1980

Мал. 2. Розподіл територіальних змін з урахуванням розміру міжнародної системи, 1816-1980

у двох регіонах число змін набагато менше: на Близькому Сході ($N = 121$) і в Америці ($N = 90$). В Африці відбувалася велика кількість змін не дивлячись на те, що колоніальні держави розділяли африканський континент швидше на основі домовленостей, ніж у боротьбі за свої домагання. У процесі деколонізації африканські лідери домовилися поважати встановлені кордони, хоча це створило етнічні і міжплемінні проблеми. Домінування Сполучених Штатів в Західній півкулі, відносна ізоляція регіону від Європи, його рання колонізація і порівняно невелика чисельність населення могли сприяти відносно малій кількості змін на континенті.

Інший спосіб виміру територіальних змін в часі полягає в оцінці їх значущості за параметрами площі і населення, охоплених конфліктом. Величезне число змін в певний період могло спричинити лише незначне прикордонне врегулювання і торкнутися невеликої кількості людей. Хоча, як наголошувалося вище, є декілька випадків переміщення і територіальних змін, що вибиваються із загальної картини. Більше того, площа і населення у великій мірі корелюють з частотою територіальних змін ($r = 0,63$ і $r = 0,57$ для площі і чисельності населення відповідно). Тимчасові графіки для площі і чисельності населення повністю збігаються з патернами на гістограмах (мал. 1-2). Єдиним винятком є величезні простори суші, на які вплинуло закінчення двох світових воєн, і велика кількість людей, залучених в територіальні зміни в більш густонаселену епоху після 1945 р. Піки залишаються тими ж, але різкіше вираженими в дані періоди. Наш аналіз населення знову має бути уточнений через великі об'єми «неврахованих» даних.

У таблиці 1 ми наводимо перелік держав, що мали принаймні 10 територіальних набутоків або втрат.

Назви десяти держав, що мали найбільшу кількість територіальних змін, навряд чи викликають здивування. Назагал, це провідні світові і колоніальні держави, що існували останніх 165 років. Британія і Франція з найбільш чисельними і великими володіннями, безперечно, очолюють список. За винятком Іспанії, усі ці держави також входять до переліку десяти держав, які найбільше втягувалися у збройні суперечки [Gochman and Maoz, 1984]. Ймовірно, сталося так тому, що великі держави більш схильні до участі у всіх видах міжнародних взаємодій (про що свідчать, наприклад, показники торгівлі), але також можливо і те, що припинення міждержавних суперечок часто супроводжується територіальними змінами.

З таблиці 1 також витікає, що дані держави, які виявили колоніальну цікавість до 1816 р., з розпадом колоніальних імперій понесли чисті втрати населення і контрольованої території. В результаті набуття незалежності деякі держави пережили величезний приріст населення. Хоча, знову-таки, частота участі держави в територіальних змінах дуже істотно корелює із загальною площею і чисельністю населення, які підпадають під вплив ($r = 0,93$ і $r = 0,8$ для площі і населення відповідно).

Як наголошувалося раніше, ми також класифікували типи і процеси територіальних змін; результати представлені в таблиці 2.

Територіальні зміни можуть відбуватися в різноманітних формах. У нашій класифікації зміни достатньо рівномірно розподілені по чотирьох типах. Кількість змін, які зачепили колоніальну територію, значна, навіть при тому, що наші дані стосуються періоду з 1816 р.,

Таблиця 1

Держави з найбільшою кількістю територіальних змін, 1816-1980 рр.

Держава	Частота			Насильство		Площа (в сотнях тисяч)		Населення ^d (в сотнях тисяч)			
	всього	отримано	втрачено	N	%	отримано	втрачено	отримано	втрачено		
Великобританія	226	125	101	23	10,2	147	384	826	(70)	6,337	(80)
Франція	114	69	45	24	21,1	109	126	392	(38)	1,063	(36)
Німеччина ^a	81	48	33	19	11,1	25	42	471	(41)	1,079	(23)
СРСР ^b	64	22	42	33	51,6	61	45	244	(19)	678	(19)
Туреччина/ Оттоман. Імпер.	53	12	41	24	45,3	11	44	6	(3)	245	(28)
Італія	47	30	17	17	14,9	32	38	344	(23)	211	(9)
США	40	26	14	6	15,0	55	10	111	(18)	413	(7)
Іспанія	31	7	24	6	19,4	4	122	11	(6)	284	(21)
Китай	25	8	17	7	28,0	25	61	120	(4)	542	(11)
Японія	25	16	9	8	32,0	37	22	1,291	(11)	1,058	(8)
Португалія	23	10	13	1	4,3	9	104	9	(2)	224	(10)
Ліга Націй/ООН	21	10	11	7	33,3	35	31	1,787	(10)	1,445	(11)
Нідерланди	20	9	11	3	15,0	5	22	19	(5)	811	(10)
Бельгія	19	10	9	2	10,5	1	24	69	(5)	200	(4)
Індія	18	10	8	0	0,0	29	0,9	3,463	(5)	3	(1)
Чехословаччина	15	7	8	5	33,3	4	2	320	(5)	178	(7)
Єгипет	15	11	4	12	80,0	64	15	531	(3)	72	(2)
Пакистан	14	8	6	1	7,1	9	3	722	(2)	713	(1)
Югославія	14	11	3	8	57,1	2	0,1	78	(6)	8	(3)
Польща	14	10	4	6	28,6	10	19	344	(9)	14	(3)
Ізраїль	13	6	7	9	69,2	0,8	0,6	19	(3)	4	(1)
Марокко	13	8	4	1	7,7	7	9	102	(5)	61	(3)
Бразилія	12	10	2	2	16,7	92	3	54	(2)	0,7	(1)
Австрія ^c	10	2	8	6	60,0	0,9	4	73	(2)	400	(7)
Чилі	10	7	3	1	10,0	6	0,3	17	(4)		
Болівія	10	2	8	1	10,0	30	23	18	(1)	20	(3)

a. Включаючи німецькі держави від Пруссії в 1816 р. до Німеччини в 1945 р.

b. Включаючи території від Росії в 1816 р. до СРСР в 1980 р.

c. Не включаючи Австро-Угорщини (до 1918 р.).

d. Більше 1/3 даних про населення «відсутні». Число в дужках означає кількість випадків, для яких дані доступні

Тип і процес територіальної зміни, 1816-1980 рр.

ТИП						
Міждержавний 27,1% (n = 210)		Колоніальний 25,9% (n = 201)		Змішаний 31,0% (n = 240)		Інший 16,0% (n = 124)
ПРОЦЕС						
Завоювання 15,6% (n = 121)	Анексія 14,6% (n = 113)	Поступка 42,1% (n = 326)	Відділення 4,8% (n = 37)	Об'єднання 4,8% (n = 37)	Мандат 2,5% (n = 19)	Незалежність 15,7% (n = 122)

тобто набагато пізніше, ніж виникнення колоніалізму. Важливіші відмінності виявляються при розгляді процесу територіальних змін.

Переважаючим процесом територіальних змін є поступка, метод, який використовувався майже у 42% випадків. Це означає, що більшість територіальних змін закріплюються договором, інколи в результаті застосування насильства, а в інших випадках – шляхом мирних переговорів. Існує порівняно небагато прикладів розділення і об'єднання, що показує наступне: політичні суб'єкти рідко розпадаються або з'єднуються у формі становлення держави. Обмежена роль міжнародних організацій в територіальних змінах також підтверджується наявністю тільки 19 випадків утворення підмандатної території.

Такими є деякі аспекти територіальної зміни. У наступній частині увага зосереджується на декількох гіпотезах щодо кореляції між насильством і територіальною зміною.

Насильство і територіальна зміна

Географічні міркування давно увійшли до арсеналу стратегічного мислення. Теоретики першої хвилі, включаючи Спайкмена, Мехена і Маккідера, формували різні стратегії, в яких географічні чинники відігравали центральну роль. Не так давно розробники теорії конфлікту

сфокусували увагу на територіальних питаннях, трактуючи їх не як джерело конфлікту, а як якусь змінну, що впливає на вірогідність конфлікту. Територіальні інтереси пов'язуються з поняттям «можливості» [Starr, 1978]. Конфлікт певною мірою розуміється як функція можливості розбіжностей між державами. Географічна близькість надає більше шансів для взаємодії між державами і, отже, більше можливостей для виникнення конфлікту за інших рівних умов. Відповідна гіпотеза полягає в тому, що географічні чинники впливають на здатність держави підтримувати свою владу і, таким чином, визначають її витрати на участь в конфлікті. Згідно виявленому Боулдінгом градієнту «втрати сили» стверджується, що потужність держави зменшується мірою того, як вона починає діяти все далі від початкової ресурсної бази (home base) [Bonlding, 1962].

У емпіричних дослідженнях з взаємозв'язку географії і війни територіальні інтереси трактуються радше як залежні змінні, ніж як джерела конфлікту. Річардсон, Старр і Міст, Мідларські подібним чином розглядали протяжність кордонів держави як передумову його участі в конфлікті [Richardson, 1960; Starr and Most, 1978; Midlarsky, 1975]. В цілому, чим більш протяжні кордони держави, тим вірогідніше, що вона буде втягнутою у війну, хоча Старр

і Міст стверджують, що ефект обмежується межами колонізації. В інших наукових дослідженнях на перший план виступає просторова дифузія і робиться висновок про те, що участь однієї держави в конфлікті підвищує вірогідність залучення до нього сусідніх держав [Most and Starr, 1980; Bremer, 1982; Starr and Most, 1983]. Діль встановив, що від місця розташування зони конфлікту істотно залежить вірогідність переростання конфлікту у війну [Diehl, 1985]; майже всі війни великих держав починалися тоді, коли територія принаймні однієї з цих держав примикала до деякої спірної ділянки.

Дивно, що на тлі регулярних воєн на Близькому Сході, а також конфліктів на Фолклендських островах і в інших місцях дослідники не провели емпіричного вивчення територіальних проблем як джерела конфлікту. Найчастіше, якщо йдеться про літературу з кількісного аналізу, це було результатом рішення не розглядати «проблеми», які викликали собою конфлікт, а сфокусувати увагу на відмінних рисах учасників суперечки або міжнародної системи. Проте, є невеликий ряд робіт з даної теми. Уїд прийшов до висновку, що територіальний конфлікт веде до посилення мілітаризації держави і збільшує вірогідність її вступу у війну в порівнянні з тими державами, в історії яких не було територіальних конфліктів [Weede, 1973, 1975a, 1975b, 1976, 1977]. Згідно з його дослідженнями, територіальні розбіжності відіграють важливу роль при визначенні так званих «діад», здатних почати війну. Мендел виявив, що прикордонні конфлікти найчастіше відбуваються між державами, відносно рівними по силі і технологічно менш розвиненими [Mandel, 1980]. Луард висуває припущення, що хоча в епоху після Другої світової війни більшість конфліктів не є *головним чином* територіальними, існує

величезна кількість воєн і суперечок тільки через територіальні проблеми [Luard, 1970]. В абсолютних цифрах, стверджує він, останніх може бути стільки ж, скільки і в будь-яку попередню епоху.

Близько чверті ($N = 179$) територіальних змін в нашій базі даних відбувається із застосуванням насильства. Оскільки територіальна суперечка спочатку є грою з нульовою сумою (тільки один суб'єкт може контролювати певну територію), може здатися дещо дивним той факт, що переважна більшість територіальних змін за останніх 165 років здійснювалися мирним шляхом. Та все ж, багато територіальних змін відбуваються саме за взаємною згодою сторін, причому одним з відомих прикладів служить продаж території. Берлінська конференція є зразком багатосторонньої угоди про мирний поділ території замість розв'язування збройного протистояння. Нарешті, ми повинні нагадати, що багато країн здобули свою незалежність без застосування насильства, оскільки метрополія полегшила перехід від колонії до суверенної держави. Остання обставина може пояснити відносну рідкість застосування насильства при територіальних змінах в епоху після 1945 р. Не дивлячись на те, що насильство застосовувалося досить регулярно в історичні періоди до 1945 р. (навіть враховуючи наслідки світових воєн), вірогідність застосування насильства після 1945 р. становить тільки 0,08. Подібне зменшення вірогідності насильницької зміни спостерігається не дивлячись на різноманітні конфлікти на території декількох континентів, наприклад Фолклендські війни. Ймовірно, якщо майже всі міжнародні кордони вже встановлені, важко змінити їх яким-небудь іншим чином, окрім як за допомогою мирних засобів.

Таблиця 3

Насильство щодо площі і населення, залучених у територіальні зміни

ПЛОЩА				
		Логарифм площі ^a		
		0-5	5-10	> 10
Є насильство		14,8%	15,9%	31,2%
Немає насильства		85,2%	84,1%	68,7%
		(n = 108)	(n = 290)	(n = 375)
$\chi^2 = 26,56$	$p < 0,001$			
$T_b = -0,22$				
Пропущені випадки = 2				
НАСЕЛЕННЯ				
		Логарифм населення ^b		
		< 11	11-14	> 14
Є насильство		10,7%	25,2%	28,5%
Немає насильства		89,3%	74,8%	71,5%
		(n = 103)	(n = 258)	(n = 165)
$\chi^2 = 12,74$	$p < 0,01$			
$T_b = 0,13$				
Пропущені випадки = 269				
a. $e^5 = 148,4$; $e^{10} = 22\,026,5$				
b. $e^{11} = 59\,874,1$; $e^{14} = 1\,202\,604,3$.				

Існує три групи гіпотез про взаємозв'язки насильства і територіальних змін, які розглядаються за допомогою аналізу таблиці вірогідності. Перша пов'язана із значимістю обмінюваних територій. Гохман і Ленг встановили, що конфлікт через «життєво важливі» проблеми, найімовірніше, вирішувався за допомогою війни [Gochman and Leng, 1983]. Подібним чином, наша гіпотеза полягає в наступному: вірогідність насильства підвищується залежно від ступеня важливості перехідної території. Таблиця 3 містить емпіричні результати за двома показниками значимості: площею і населенням.

Взаємозв'язок між насильством і логарифмом площі є значимим ($p < 0,001$), і існує по-

мірний лінійний зв'язок між логарифмом розміру території і наявністю/відсутністю насильства (або, висловлюючись точніше, монотонно зростаючий зв'язок). Крім того, існує значний щільний лінійний взаємозв'язок між насильством і логарифмом чисельності населення, втягнутого в зміни; чим більша чисельність населення, тим вища вірогідність застосування насилля (7). Єдина проблема з даними про населення полягає в тому, що близько 1/3 з них «втрачається», а це може привести до спотворення результатів, оскільки може статися так, що певні типи територіальної зміни недостатньо або занадто повно представлені у вибірці. Збільшення достовірності цих показників зна-

Співвідношення суміжності (територій) і насильства

		Сторона, що одержує		
		Незалежність	Суміжні	Несуміжні
Є насильство	p < 0,10	17,8%	27,1%	22,0%
Немає насильства		82,2%	72,9%	78,0%
		(n = 174)	(n = 310)	(n = 291)
$\chi^2 = 5,72$				
V (за Крамером) = 0,09				
		Сторона, що втрачає		
		Незалежність	Суміжні	Несуміжні
Є насильство	p < 0,001	29,3%	32,4%	7,3%
Немає насильства		70,7%	67,6%	92,7%
		(n = 225)	(n = 290)	(n = 260)
$\chi^2 = 11,28$				
V (за Крамером) = 0,12				
		Обидві сторони ^a		
		Суміжні	Несуміжні	
Є насильство	p < 0,001	32,2%	20,3%	
Немає насильства		67,8%	79,7%	
$\chi^2 = 11,28$				
V (за Крамером) = 0,12				

а. Випадки набуття незалежності віднесені до категорії несуміжних територій, оскільки там може і не бути випадків незалежності для обох сторін (наприклад, якщо політичний суб'єкт раніше не існував).

чимості, наприклад використання відносного розміру території для тих сторін, що набувають і тих, що втрачають, може привести до поліпшення результатів, але первинні висновки виглядають багатообіцяючими.

Наступною досліджуваною нами характеристикою є географічне розташування держав, що втрачають і набувають, щодо обмінюваної території. Згідно градієнту втрати сили, запропонованому Боулдингом [Boulding, 1962], і концепції Старра про можливість і готовність [Starr, 1978], мається на увазі, що використання

насильства ймовірніше в областях, прилеглих до території одного або обох противників. Результати емпіричної роботи [Diehl, 1985] також показують, що війна вірогідніша, коли спірна ділянка межує з одним або обома учасниками конфлікту. Тому у випадках, якщо територія є суміжною з стороною, що одержує або такою, що втрачає, можна очікувати масштабнішого насильства; такого роду області розглядаються як стратегічні по відношенню до задіяних держав, і готовність застосувати силу тут набагато вища.

Співвідношення насильства і властивостей сторони, що втрачає/що одержує

Зіставлення великої і другорядної держави		
Сторона, що одержує		
Є насильство	Велика 27,1%	Другорядна 20,1%
Немає насильства	72,9% (n = 332)	79,9% (n = 443)
$\chi^2 = 5,26$ $T_p = 0,08$	$p < 0,05$	
Сторона, що втрачає		
Є насильство	Велика 12,6%	Другорядна 27,31%
Немає насильства	87,4% (n = 222)	72,7% (n = 553)
$\chi^2 = 19,25$ $T_p = -0,16$	$p < 0,05$	

Що стосується суміжності спірної території з стороною, що одержує, як показано в таблиці 4, то взаємозв'язок досить слабкий у відповідній гіпотезі напрямку ($p < 0,06$), причому у випадках суміжності застосовується більше насильства, ніж очікувалося, а випадки набуття незалежності супроводжуються насильством меншою мірою. Цей взаємозв'язок набагато сильніший при розгляді сторони ($p > 0,001$), що втрачає, причому у випадках суміжності набагато вища вірогідність застосування насильства. Політичні суб'єкти виступають швидше для захисту того, що розташоване ближче до домівки, ніж для захоплення за допомогою збройних сил нових земель, навіть якщо ці області межують із їх власною територією. Насильство також вірогідніше, якщо ділянка території межує з обома сторонами конфлікту, ніж у разі, коли вона є суміжною тільки з однією стороною або не примикає ні до однієї з них.

Другий ряд гіпотез відноситься до характеристик суб'єкта, що одержує, або такого, що втрачає, а також до вірогідності насильства. Ми розглядаємо можливості держав, що беруть участь у територіальних змінах. Попередні дослідження [Bremer, 1979; Gochman and Maoz, 1984] показують, що у війну і суперечки з більшою вірогідністю втягуються великі держави, ніж другорядні. Проте Мендел повідомляє, що вірогідність участі в прикордонних суперечках держав з низьким рівнем розвитку технологій (інакше кажучи, другорядних держав) більша, ніж їх високорозвинених в технологічному сенсі противників [Mandel, 1980]. У своєму аналізі ми розділяємо держави на великі і другорядні держави (major and minor powers), за визначенням Смолла і Сингера [Small and Singer, 1982]. Таблиця 5 показує, що коли держава, що завойовує, є великою державою, вірогідність насильства вища ($p < 0,05$). Сила цього

Співвідношення типу територіальної зміни і насильства

	Міждержавний	Колоніальний	Змішаний	Інший
Є насильство	36,2%	6,0%	20,4%	33,9%
Нема насильства	63,8%	94,0%	79,6%	66,1%
	(n = 210)	(n = 201)	(n = 240)	(n = 124)
$\chi^2 = 62,54$	$p < 0,001$			
V (за Крамером) = 0,29				

взаємозв'язку в основному відображена в елементі таблиці «велика держава/насильство».

При розгляді ситуації з точки зору сторони, що втрачає, виявляється, що взаємозв'язок навіть сильніший ($p < 0,001$). Хоча тут сила взаємозв'язку прослідковується в клітинці «другорядна держава/насильство». Ці результати не обов'язково суперечать попереднім. З врахуванням статусу великих держав важко чекати частой втрати території насильницьким шляхом, оскільки ці країни сильніші за інші держави в системі.

Третя і остання низка гіпотез зосереджує увагу на типові територіальної зміни і вірогідності насильства. У таблиці 6 чотири типи змін зіставляються за їх схильністю до насильства. Вірогідність насильства неоднакова для всіх типів ($p < 0,001$). Середній рівень насильства значно перевищується при міждержавних неколоніальних переходах. І навпаки, тільки 6% колоніальних випадків (наприклад, колоніальна територія для обох сторін) супроводжувалися насильством. Це важливо в тому сенсі, що більшість колоніальних обмінів здійснювалися провідними і європейськими державами, які, як наголошувалося вище, більшою мірою схильні до застосування зброї. Пояснити це можна на основі нашого попереднього обговорення значущості території. Держави можуть

більш охоче воювати за свою власну територію, ніж за далеко розташовані і не населені громадами метрополії колоніальні набутки.

Висновок

Спираючись на нову сукупність даних, в статті описані і класифіковані близько 775 випадків територіальних змін за період з 1816 по 1980 р. До групи параметрів увійшли тип і процес зміни, а також чинники суміжності, розміру і чисельності населення задіяної території. Також аналізувався взаємозв'язок між насильством і територіальною зміною. Спільні висновки про взаємозв'язок між насильством і територіальною зміною такі:

1. Чим більша значущість території, що розглядалася як конкретна область, тим вища вірогідність конфлікту із застосуванням насильства, якщо передається контроль над цією областю. Те ж стосується населення території, хоча велика кількість недоступних даних робить наведений висновок більш гіпотетичним.

2. Вірогідність насильства вища, якщо територія, що передається, межує з однією із сторін конфлікту, особливо, якщо ця територія прилягає до тієї, що втрачає, або до обох сторін.

3. Зміни, що стосуються «своєї» («home») території, супроводжуються великим насильством, а у випадках залучення колоніальних

територій обох сторін вірогідність використання насильства мінімальна.

4. Насильство при територіальному обміні ймовірніше, коли держава, що одержує, є великою державою, а що втрачає – другою.

Попередні дослідження взаємозв'язку географічних чинників і конфлікту [Richardson, 1960; Midlarsky, 1975; Most and Starr, 1980; Diehl, 1985] спираються на протяжність кордонів як на залежний змінний. Наш аналіз відрізняється тим, що ми розглядаємо географічні інтереси як джерела конфлікту. Насправді, не тільки спільні кордони підсилюють можливість конфлікту через повторні акти взаємодії або дифузії, але і суперечки про контури цих кордонів виникають доволі часто. Усупереч Старру і Мосту [Starr and Most, 1978], ми також встановили, що не колоніальна територія більшою мірою впливає на вірогідність насильства, ніж колоніальні рубежі. У нашому дослідженні передбачається, що учені повинні пильніше розглядати територіальні джерела суперечки, звертаючи увагу на важливість геополітичних цілей, а не тільки вивчати, як географія сприяє конфлікту.

Як і Мендел [Mandel, 1980], ми розглядали територіальні конфлікти. Проте, наші результати дають змогу зробити декілька важливих доповнень до його роботи. По-перше, він визнає жорсткі обмеження при поширенні своїх висновків за рамки свого дослідження, що охопило період з 1945 по 1974 рр. [Ibid., p. 452]. У нашому аналізі розглядається триваліший період – з 1816 по 1980 рр., що дозволяє розширити узагальнення. По-друге, ми вивчали територіальні зміни із застосуванням насильства нарівні із змінами, що завершилися мирно. Це дозволяє створити контрольну групу даних, що дає можливість детально вивчити не тільки те,

які територіальні зміни підсилюють вірогідність використання насильства, але також те, коли і яким чином вони можуть завершитися мирним шляхом.

Найважливіше, що подібний аналіз веде далі за дослідження Мендела і низки інших робіт, оскільки вивчаються проблеми, які лежать в основі конфлікту. Тоді як учені традиційно розглядають державні, діадні і системні характерні властивості, прагнучи пояснити конфлікт і його ескалацію, ми зупинилися тут на деяких аспектах «значущості» передбачуваних проблем. Запропоновані нами показники значущості (територія, населення і чинник суміжності) привели до появи скромних, але істотних результатів в ході нашого аналізу насильства. Таким чином, передбачається двосторонній підхід у вивченні територіальних та інших конфліктів. Потребує уточнення поняття «значущості» і те, як вона впливає на готовність держави використовувати збройну силу в суперечці. Отже, «значущість», або «ставки» у суперечці повинні вивчатися поряд з традиційними кореляціями, пов'язаними з війною, такими як розподіл могутності. Узяті разом, вони повинні зменшити масштаб наших помилок при прогнозуванні конфлікту і його ескалації, а також дати нам можливість чіткіше розуміти суть державних рішень про застосування військової сили.

Наші висновки говорять про те, що територіальні зміни відіграють істотну роль у міжнародних відносинах. Хоча мандрівники більше не займаються пошуками нових територій, а колоніальна система повсюдно заборонена, насильство і війна все ще лютують як між державами, так і всередині них заради встановлення контролю над просторами земної кулі. Вивчення територіальних змін, як хочеться споді-

ватися, дозволить нам запобігти смерті і руйнуванню, які стали буденними явищами в ході територіальних конфліктів на Близькому Сході, в Африці і в інших місцях.

1. Перелік політичних суб'єктів і джерел, використаних для визначення територіальних змін див. у роботі Шафера і Гоерца [Schafer and Goertz, 1987].

2. Якщо поступка була повною, зміна визначається як «завоювання».

3. Спроби залежних держав досягти незалежності не включаються в поняття «відділення», навіть якщо метрополія вважає їх за одну зі своїх частин (приклади Анголи чи Алжиру).

4. Коли залучені збройні сили, зміна визначається як «завоювання», якщо не було офіційного договору про передачу території.

5. Через важкість визначення чисельності населення територіальної одиниці, що потрапила в зону конфлікту, більше третини даних «втрачається». У разі, коли обмінювана територія була дуже малою і точні дані недоступні, розмір території береться за один квадратний кілометр.

6. Є декілька випадків, коли чисельність населення, залученого до конфлікту, невелика (близько 50 прикладів), і ще декілька, коли вона виявляється вельми великою (деякі випадки здобуття незалежності), але той факт, що в більшості випадків чисельність залученого до конфлікту населення варіюється від 60 до 900 тис. осіб, показує, що в цілому значна частка населення опиняється у зоні конфлікту. Що стосується територій, що підлягають обміну, то тільки в 10-20% випадків йшлося про порівняно невелику за розмірами територію. Переважно територія, яка передається, складала від 400 до 1 200 тис. км². Якщо використовувати критерій чисельності населення і розміру території, які задіяні в обміні, то більшість територіальних змін зовсім не є чимось незначним.

7. Логарифм площі і логарифм населення використовуються через неточність даних.

Література

Boulding, Kenneth. Conflict and Defense. N. Y.: Harper and Row, 1962.

Bremer S. National Capabilities and War Proneness // The Correlates of War, II: Testing Some Realpolitik Models / Ed. by J. Singer. (N. Y.: Free Press, 1979. P. 57-82.

Idem. The Contagiousness of Coercion: The Spread of Serious International Disputes, 1900-1976 // International Interactions. 1982. №9. P. 29-55.

Choucri N., and R. North. Nations in Conflict. San Francisco: W. H. Freeman, 1975.

Dieh, Paul. Contiguity and Military Escalation in Major Power Rivalries, 1816- 1980 // J. of Politics. 1985. Vol. 47. P. 1203-1211.

Gochman C., and R. Leng. Realpolitik and the Road to War // Int. Studies Q. 1983. Vol. 27. P. 97-120.

Gochman C., and Z. Maoz. Militarized Interstate Disputes, 1816-1976: Procedures, Patterns, and Insights // J. of Conflict Resolution. 1984. Vol. 28. P. 585-616.

Koch, H. R. North, and D. Zinnes. Some Theoretical Notes on Geography and International Conflict // J. of Conflict Resolution. 1960. № 4. P. 4-14.

Luard, E. Frontier Disputes in Modern International Relations // The International Regulation of Frontier Disputes / Ed. by E. Luard. N. Y.: Praeger, 1970. P. 7-30.

Mandel, R. Roots of Modern Interstate Border Disputes // J. of Conflict Resolution. 1980. Vol. 24. P. 427-454.

Midlarsky, M. On War. N. Y.: Free Press, 1975.

Most, B., and H. Starr. Diffusion, Reinforcement, Geopolitics, and the Spread of War // Amer. Pol. Sci. Rev. 1980. Vol. 74. P. 932-946.

Organsky, A. F. K. World Politics. 2nd ed. N. Y.: Knopf. 1968.

Richardson, L. Statistics of Deadly Quarrels. Pittsburgh: Boxwood, 1960.

Schafer, P., and G. Goertz. Coding Manual For The Territorial Change Data Set // Correlates of War Project. Ann Arbor: (mimeo), 1987.

Small, M., and J. D. Singer. Resort to Arms. Beverly Hills, CA: Sage, 1982.

Starr, H. «Opportunity» and «Willingness» as Ordering Concepts in the Study of Wars // International Interactions. 1978. Vol. 4. P. 363-387.

Starr, H., and B. Most. A Return Journey: Richardson, «Frontiers», and Wars in The 1945-1965 Era // J. of Conflict Resolution. 1978. Vol. 22. P. 441- 467.

Idem. Contagion and Border Effects on Contemporary African Conflict // Comparative Pol. Studies. 1983. Vol. 16. P. 92-117. Weede, E. Nation-Environment Relations as Determinants of Hostilities Among

Nations // Peace Sei. Society (Int.) Papers. 1973. Vol. 20. P. 67-90. Weede, 1975a: Weede E. Weltpolitik und Kriegsursachen im 20. Jahrhundert.

Munich: Oldenbourg, 1975. Weede, 1975b: Weede E. World Order in the Fifties and Sixties: Dependence, Deterrence, and Limited Peace // Peace. Sei. Society (Int.) Papers. 1975. Vol. 14. P. 49-80.

Idem. Overwhelming Preponderance as a Pacifying Condition Among Contiguous Asian Dyads, 1950-1969 // J. of Conflict Resolution. 1976. Vol. 20. P. 395-412.

Idem. National Position in World Politics and Military Allocation Ratios in the 1950s and 1960s // Jerusalem J. of International Relations. 1977. Vol. 2. P. 63-80.

155

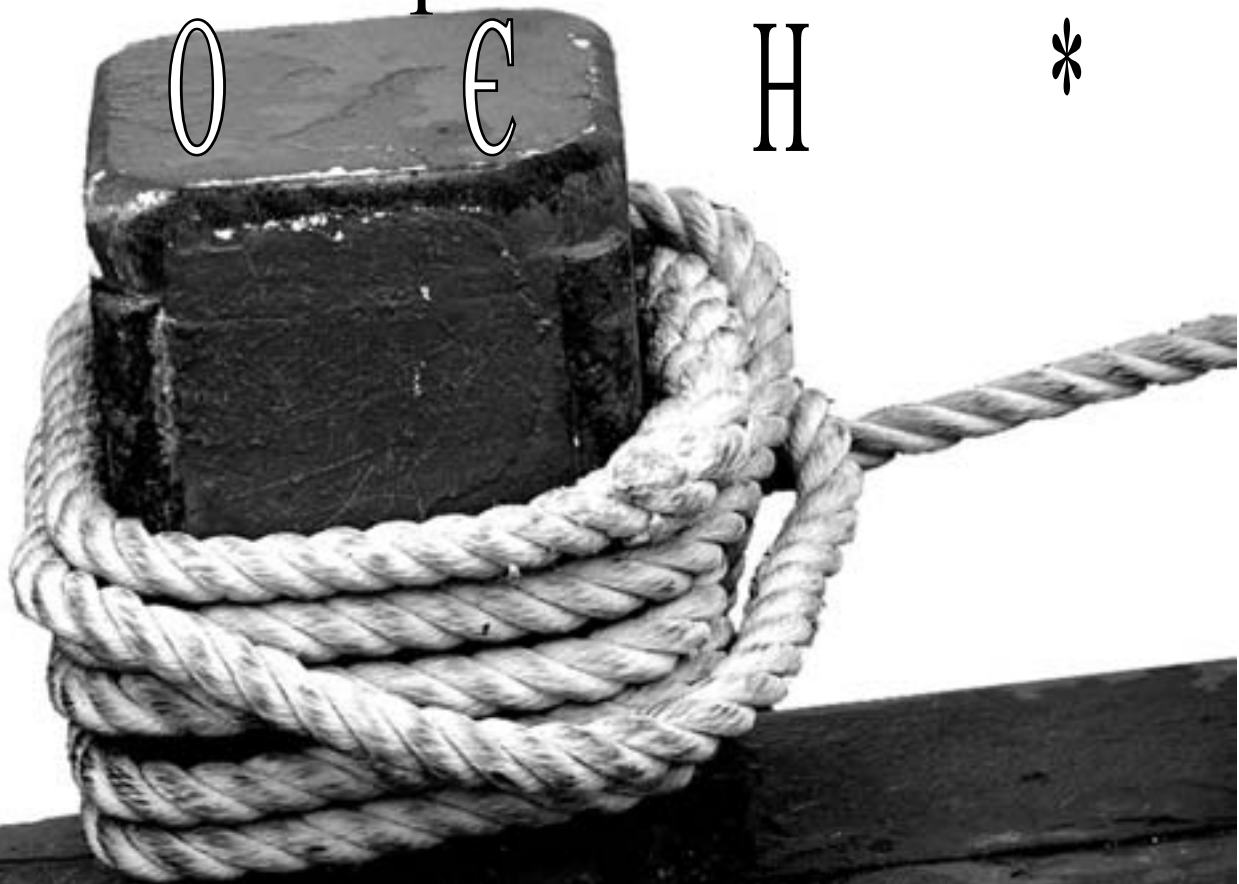
В И З Н А Ч Е Н Н Я

карен раслер

С И С Т Е М Н И Х

ВІЛЬЯМ Р. ТОМПСОН

В О Ё Н *

Одним з найбільш істотних досягнень у вивченні міжнародної політики є розуміння особливої важливості воєн певного типу. Учені закріпили за цими війнами безліч позначень: глобальні війни, світові війни, війни за гегемонію, системні війни і загальні війни. Є певна іронія в тому, що, хоча тема війни вже давно привертала увагу вчених-міжнародників, досить повільно формувалася сама ідея про те, що низка спалахів інтенсивних військових дій і їхні наслідки відіграють особливу роль в поясненні декількох сотень років еволюції світової системи. Ми завжди знали, що деякі війни виглядають унікальними, оскільки вони знищують більше людей, споживають більше матеріальних ресурсів, включають більше учасників і мають тенденцію до розширення. Проте учені зазвичай зосереджували увагу на окремих представниках цього особливого класу воєн. Чого нам украй не вистачає, так це детального вивчення ключових понять для цієї системи воєн як феномену, що є особливою категорією.

Специфічна трудність виникає з необхідності з'ясувати, які війни заслуговують на найбільшу увагу в нашому просуванні до розуміння того, як структурні зміни приводять до системної війни. Ми знаємо, наприклад, що немає необхідності витрачати багато часу на очевидно несистемні конфлікти, такі як еспано-американська війна або арабо-ізраїльські війни, що повторюються. Але чи повинні ми дійсно стільки ж часу присвячувати, скажімо, Тридцятирічній або Кримській війнам, скільки Першій або Другій світовим війнам? Які війни є системними військовими зіткненнями, а які ні?

У цій частині ми, по-перше, зробимо короткий огляд п'яти різних визначень, що стосу-

ються виявлення найбільш важливих воєн світової системи. За наявності подібної основи ми отримаємо можливість краще оцінити недавню критику адекватності існуючих визначень. Ці попередні міркування послужать основою для досягнення нашої головної мети: емпіричної оцінки і обґрунтування серії глобальних воєн, які використовувались для пояснення в циклічній теорії лідерства. Весь наш пояснювальний апарат залежить від інтерпретації стосунків, що зв'язують структурні зміни і системні війни. І якщо ми зосередимо увагу не на тих війнах, навряд чи наше пояснення буде особливо плідним.

Визначення системних воєн

Процес відбору визначень не завжди такий простий, як може здатися. Для багатьох з нас не завжди чіткими є межі між нашими визначеннями різних феноменів і іншими, менш точними дефініціями тих же явищ. Так само і відділення короткого визначення від характеристик і уточнень, що підтримують його, не завжди повністю виявляє справжнє устремління автора. Проте, якщо ми хочемо порівняти декілька визначень, які, на нашу думку, цікавим чином перетинаються між собою, у нас не залишається іншого вибору, окрім як піти на ризик можливої помилкової інтерпретації. Таким чином, надалі мова йтиме саме про нашу інтерпретацію п'яти різних визначень воєн, які є важливими перехідними моментами в еволюції структури системи.

Війна за гегемонію Роберта Гілпіна, по суті, є механізмом перебудови способу управління міжнародною системою на основі недавнього сформованого розподілу могутності [Gilpin, 1981, р. 199-200]. Така війна є прямим протистоянням між домінуючою державою (державою)

вами) і державою-претендентом (або претендентами – challengers), в якому беруть участь всі великі і майже всі другорядні держави. Оскільки на карту поставлена базова легітимність системи і до боротьби залучено багато учасників, конфлікт швидко стає необмеженим у сенсі засобів, які використовуються, і масштабу території, зачеплених бойовими діями. Найбільш важливим наслідком війни за гегемонію є те, що вона «визначає, хто управлятиме міжнародною системою і чиї інтереси насамперед обслуговуватиме новий міжнародний порядок» [Ibid., p. 198].

Глобальна війна в концепції Джорджа Модельскі є продуктом періодичних структурних криз глобальної політичної системи [Modelski, 1984, p. 4-5]. Тривалий період деконцентрації контролю веде до браку лідерства і до сильного загострення суперництва між державами. Результатом є послідовність взаємозв'язаних воєн, що тривають упродовж життя покоління, і до яких поступово долучаються всі глобальні держави. Поле битви розширюється, захоплюючи кілька континентів і набуває важливого океанічного виміру. Результатом кожної глобальної війни, у свою чергу, є поява нової структури лідерства, заснованої на новій концентрації здатностей до глобального впливу з метою управління глобальною політичною системою.

Світова війна, за Іммануїлом Валлерстайном, є надзвичайно руйнівною, такою, що ведеється приблизно 30 років і головним чином на суші, боротьбою, яка, як правило, в певний момент включає більшість великих держав [Wallerstein, 1984, p. 41-42]. Кожна світова війна тягне за собою новий період гегемонії і реструктуризацію міждержавної системи. Дійсно, світова війна вважається необхідним чин-

ником появи гегемонії і нової держави-гегемона. «Економічні рубежі переможця розширюються за допомогою самого процесу війни як такого, а післявоєнне міждержавне врегулювання проводиться для зміцнення цих ширших рубежів і для захисту їх від руйнування» [Ibid., p. 44].

Системна війна, за Менусом Мідлярскі, є військовим зіткненням, ставки в якому настільки великі, що в боротьбу, як воюючі сторони, залучаються всі основні актори системи [Midlarsky, 1984]. Тривалість війни і число втрат великі, а інтенсивність конфлікту така, що значна частина цивільного населення залучається до військових дій. Кількість структурних і процесуальних подібностей, які можна виявити при дослідженні системної війни, змушує припустити, що вона належить до окремої категорії системного конфлікту, який на внутрішньодержавному рівні включає також революції за участю народних мас і громадянські війни.

Нарешті, Джек Леві визначає *загальну війну* «як таку війну, в якій переконлива перемога принаймні однією із сторін одночасно є допустимою можливістю і, ймовірно, приводить до лідерства або домінування однієї держави над даною системою або принаймні до розпаду існуючого лідерства або гегемонії» [Levy, 1985, p. 371]. Точніше кажучи, війна, щоб називатися загальною, повинна відповідати трьом критеріям: участь провідної держави-системи, участь, принаймні, половини інших великих держав і досягнення такого рівня інтенсивності конфлікту, при якому було би більше тисячі жертв на полі бою на кожен мільйон населення Європи.

Ці п'ять визначень навряд чи можна назвати ідентичними. Кожне певної мірою відображає

Концептуальні елементи п'яти визначень системної війни

Спеціально виділені концептуальні елементи	Гілпін	Модельські	Валлерстайн	Мідларські	Леві
Участь					
Більшість або всі основні актори	+	+	+	+	+
Лідер системи					+
Лідер системи і претендент	+				
Більшість другорядних акторів	+				
Велика тривалість		+	+	+	
Масштаб					
Широкий географічний масштаб	+	+			
В основному сухопутні війни			+		
Високий рівень жорстокості / інтенсивності	+		+		+
Фундаментальні проблеми				+	
Участь значного числа цивільного населення				+	
Необхідні структурні причини	+	+	+	+	
Наслідки					
Дійсні структурні зміни	+	+	+		
Потенційні структурні зміни	?				+

різні інтереси і цілі автора. Проте у важливих аспектах вони сходяться. Спільні риси стають ще яснішими, коли ми розподіляємо по категоріях ті елементи визначень, які виділяють автори (див. табл. 1). Усі п'ятеро авторів звертають особливу увагу на участь усіх або більшості основних акторів системи. Той факт, що деякі аналітики підкреслюють участь лідерів і держав-претендентів, а інші цього не роблять, не здається нам особливо важливим, принаймні, в контексті даних визначень. Наприклад, використання термінології «лідер-претендент», навіть якщо це і не впливає з визначень, поза

сумнівом, є сумісним із концепціями довгих циклів і світової економіки. Більше того, якщо участь в конфлікті беруть всі основні актори системи, то і участь будь-яких лідерів і претендентів неминуха.

Троє із згаданих авторів підкреслюють тривалість подій, що відбуваються, і всі п'ятеро фокусують увагу (хоча і різними способами, що відображають їхні різні теоретичні погляди) на масштабності цих воєн. І знову ці відмінності не завжди особливо значущі. Наприклад, Модельські не зосереджує увагу на жорстокості як на одному з критеріїв, що входять

у визначення, але все таки вказує, що ті п'ять глобальних воєн, які підходять під його визначення, були причиною 79% жертв на полі бою між 1494 і 1945 р. [Modelska, 1984, р. 6-7]. Навпаки, наголос, що робить Мідларські на термін *фундаментальні проблеми*, навряд чи несумісний з тією увагою, яку решта авторів приділяє боротьбі за спадкоємність. Відмінність в даному випадку частково можна приписати зацікавленості Мідларські у визначенні, яке могло б застосовуватися і до регіональних, і до глобальних систем.

При цьому ще важливіше те, що четверо з п'яти авторів об'єднують (або їх можна так зрозуміти) необхідні, але недостатні структурні причини як складову частину своїх визначень. Виділена на підставі іншого критерію група з чотирьох авторів звертає увагу на значні структурні наслідки, викликані війнами, які вони описують. Однак, як щодо причин, так і щодо наслідків, Леві явно займає відмінну від решти позицію, уникаючи будь-якої дискусії про причини і вважаючи за краще робити наголос швидше на можливих, ніж на дійсних наслідках. Насправді, аргументація щодо того, включати або не включати структурні наслідки, є, можливо, найцікавішою і найпомітнішою розбіжністю з приводу визначень між цими п'ятьма ученими.

Критика Леві

Підхід Леві до визначення сформувався в результаті врахування ним головних недоліків ранніх спроб. Отже, необхідно детальніше роздивитися суть його критичного аналізу. Згідно з Леві, визначення загальної війни через її системні наслідки важко обґрунтувати, тому що:

1) наслідки війни допускають найрізноманітніші інтерпретації <...> так що важко їх операціоналізувати;

2) <...> одне з ключових положень <...> – те, що устрій, або владна структура системи, визначається загальною війною, – вводиться за визначенням і не піддається дослідженню дослідним шляхом. <...> До тих пір, поки загальна війна (змінна, яка використовується для передбачення) не визначена незалежно від її системних наслідків (залежною змінною), емпірична корисність поняття загальної війни доволі обмежена;

3. <...> (це) створює небезпеку того, що причини війни буде важче перевірити емпірично;

4. <...> суперечка між Модельські та іншими дослідниками з питання про відповідність глобальних воєн циклічному патерну <...>, що повторюється, не може бути вирішена, поки операціональні показники для розпізнавання глобальної війни не будуть визначені незалежно від даних гіпотетичних циклів. Інакше неможливо визначити наступне: конкретні війни не відповідають довгому циклу, тому що вони взагалі не відповідають циклу, або ж вони є емпіричними аномаліями для циклічної теорії глобальних воєн [Levy, 1985, р. 359-360].

Ці чотири критичні зауваження нерівнозначні. З них перше і третє здаються менш непереконливими. Наслідки війни дійсно служать предметом багатьох інтерпретацій. Але те ж саме відбувається і з причинами, і з визначеннями війни. Схильність до численних інтерпретацій навряд чи може перешкодити аналізу. Наслідки війни зовсім не важче визначити операціонально, ніж, скажімо, причини війни, згідно з наявними уявленнями. Врешті-решт, у нас значно більше досвіду роботи з причинами, ніж із наслідками [Stein and Russett, 1980;

Rasier and Thompson, 1992]. Реальна проблема в даному випадку така: наскільки добре визначені наслідки війни і чи підлягають вони взагалі визначенню?

Стурбованість Леві тим, що зосередження уваги на функціональних наслідках деяких воєн підмінить собою аналіз причин війни, пояснюється перш за все цілком зрозумілим неприйняттям тавтології: якщо певні війни змінюють структуру системи, то їхнє виникнення можна пояснити системними імперативами. Вони відбуваються, тому що подальше функціонування системи вимагає, щоб вони сталися. Функціональні пояснення такого роду, популярні у свій час в соціальних науках, можна виявити в роботах зі світової політики, представлених у вигляді історії структур. Але ці пояснення не зумовлені первинним розміщенням в центрі визначення функціональних наслідків.

Замість того, щоб занурюватися в емпіричні перевірки причин війни, ми наполягаємо на тому, що виділення деяких воєн як особливих випадків – через їхні системні наслідки – насправді полегшує емпіричне вивчення війни. Всі війни не можуть і не повинні трактуватися так, якби вони були в точності одним і тим же явищем. Також неправдоподібно, що яке-небудь пояснення підходить однаково добре до всіх воєн. Наприклад, якщо в теорії вважається, що Друга світова війна була чимось більшим, ніж просто більш смертоносний варіант Корейської війни або Ірано-Іракського конфлікту, то ми маємо бути обережними в спробах одночасно пояснити варіації у всіх типах військових дій.

Найбільш істотне критичне зауваження Леві щодо того, що визначення ключових воєн за їхніми фактичними структурними наслідками веде до концептуальних обмежень, є цікавою

точкою зору – особливо, якби вона розроблялася тим, хто хотів зосередитися на війнах з меншим реальним *потенціалом* для структурної зміни. Як спільний принцип формування понять ми погодилися б прийняти наступне: визначення мають бути економними в тому сенсі, що вони не мають бути обтяжені менш релевантними рисами. Проте, які аспекти системних воєн найбільш або найменш істотні? Якщо увага звернена на визначення того, хто управлятиме системою і чиї інтереси обслуговуватиме новий лад [Gilpin, 1981], або на створення нової структури лідерства, заснованої на новій концентрації можливостей контролю в глобальному масштабі [Modelska, 1984], або на формуванні нового періоду домінування гегемона і перебудови міждержавної системи [Wallerstein, 1984], то багато визначальних ознак втрачуть свою значущість. Кількість держав-учасників, число убитих людей, кількість років боротьби або навіть географічний масштаб битв – все це, ймовірно, має значення для системних воєн і як і раніше, зрозуміло, залишається до деякої міри релевантним. Все ж ці показники повинні відійти на друге місце в порівнянні з наслідками війни у вигляді фундаментально перебудованого порядку. Такий підхід веде до обмежень, але це робиться умисне.

Окрім концептуальної обмеженості, Леві також стурбований емпіричною обмеженістю. Згідно з його підходом, якщо конкретні війни визначаються як битви, що змінюють владну структуру системи, тоді «неможливо дослідним шляхом перевірити» гіпотезу, згідно якої саме ці війни пов'язані із зміною структури влади [Levy, 1985, p. 359]. Хоча ця критика може виглядати цілком привабливою, дана позиція стикається принаймні з двома проблемами. З одного боку, Леві визнає, що взаємозв'язок

між структурами влади і війною служить основною передумовою деяких теорій. У теоретичній літературі недвозначно визнається необов'язковість перевірки або навіть можливості перевірки всіх компонентів теорії. Те, що піддається перевірці, є дедуктивно встановленими висновками з теорії, а не центральні положення, або аксіоми. Таким чином, взаємозв'язок між структурою влади і війною не може одночасно бути основною передумовою і гіпотетичним висновком, отриманим на основі дедукції.

Отже, з метою захисту слід звернутися до прийнятих канонів побудови теорії і доводити, що теоретична корисність важливіша, ніж «емпірична корисність». При цьому необов'язково задовольнятися лаврами теоретика. Те, що деякі війни змінили владну структуру системи, – це не таке вже дивне твердження, тим більше, що ми тільки чотири десятиліття тому пережили останню таку війну із зміною структури. Що є більш спірним і, звичайно ж, допускає дослідну перевірку: скільки воєн або які саме війни пов'язані з наслідками у вигляді структурної зміни. Чи кваліфікуються особливі періоди, що виділяються в теоріях світової політики на основі історії структур, як справжні періоди системної війни? Чи кваліфікуються інші періоди війни так само? Отже, перевірці підлягають три питання: чи є таке явище, як війна, що сповіщає про початок нової стадії на основі нової концентрації здатності владного контролю; чи сталося число X воєн, які кваліфікуються так само; і чи кваліфікується війна X так само, тоді як війна Y – ні.

Нарешті, основне критичне зауваження Леві – щоб досліджувати, чи відповідають глобальні війни регулярної циклічної моделі, згідно запропонованої аргументації Модельскі щодо

довгого циклу лідерства, потрібно визначити глобальну війну незалежно від гіпотетичних циклів, – серйозним чином вводить в оману. Аргументація полягає перш за все не в тому, що глобальні війни наслідують якійсь циклічній моделі. Швидше, глобальні війни – це частка циклічного патерну концентрації/деконцентрації здатностей контролю, що створює умови, які визначають змінні рівні системного порядку. Битви, що відбуваються час від часу за системне лідерство, тобто глобальні війни, насправді «перемикають» систему від тривалого періоду деконцентрації до недовгого періоду нової концентрації і більшого порядку. Таким чином, проблема довгого циклу лідерства полягає не просто в тому, чи відбуваються «великі війни» циклічно або випадковим чином [Thompson, 1985]. Проблема полягає в тому, чи зупиняють певні війни зсув системи до деконцентрації і чи сприяють структурній зміні і новій концентрації. Відкидання поняття структурної зміни еквівалентне відмові від основних процесів, які, як прийнято вважати, циклічні за своєю природою.

На щастя, є альтернативний підхід горезвісному «виливанню дитин разом із брудною водою». Більш того, саме цей підхід пропонує емпіричну демонстрацію прийнятності деяких з представлених контраргументів до критичних зауважень Леві. Зосередивши увагу на варіанті системної трансформації у вигляді довгого циклу лідерства, для проведення емпіричної перевірки нам потрібно провести ряд вимірів коливань глобальної концентрації спроможностей контролю і скласти перелік воєн – кандидатів на роль глобальної війни. Тоді проблема набуває наступного вигляду: потрібно встановити, які війни (якщо такі взагалі є) були пов'язані з новою системною концентрацією

Сукупність головних, глобальних, світових, системних і загальних воєн

Війна – претендент на системний статус	Автори				
	Гілпін	Модельські	Валлерстайн	Мідларські	Леві
Італійські війни і війни за Індійський океан (1494-1516)		+			
Голандська війна за незалежність (1580-1608)		+			+
Тридцятирічна війна (1618-1648)	+		+	+	+
Голандська війна (1672-1678)	+				+
Війна Аугсбурзької ліги (1688-1697)					+
Війна за іспанський спадок (1701-1713)	+	+			+
«Війна через вухо Дженкінса» і Війна за австрійський спадок (1739-1748)					+
Семирічна війна (1755-1763)					+
Французькі революційні і Наполеонівські війни (1792-1815)	+	+	+	+	+
Перша світова війна (1914-1918)	+	+	+	+	+
Друга світова війна (1939-1945)	+	+	+	+	+

на високому рівні. Хоча це може здатися відносно нескладним завданням, взаємне зіставлення довгих послідовностей зміни здатності до контролю, а також воєн, що претендують на системний статус, породжує безліч проблем на рівні програми досліджень. Щоб зробити аналіз як переконливим, так і можливим, заздалегідь слід розглянути декілька потенційних загроз обґрунтованості такої постанови.

Ідентифікація системних воєн

Інформацію про війни, які можна було б кваліфікувати як поворотні моменти в ході системних перетворень, знайти неважко. Кожен з п'яти авторів, які розглядалися раніше, явним

чином вказав подібні війни, що кваліфікуються ними відповідно до свого власного визначення. Набір воєн, вельми по-різному описуваних як війни за гегемонію, головні, світові, системні, або загальні, охоплює від дев'яти до тринадцяти конфліктів між 1494 і 1945 рр. Повна кількість варіює залежно від того, об'єднуються чи трактуються як окремі події наступні чотири групи конфліктів: Війна Аугсбурзької ліги і Війна за еспанський спадок, «Війна через вухо Дженкінса»** і Війна за австрійський спадок, французькі революційні і Наполеонівські війни, а також Перша і Друга світові війни. Складаючи табл. 2, ми слідували тому, що представляється найбільш загальною практикою:

з'єднали дві пари, а два випадки внесли до списку окремо.

З приводу статусу трьох кандидатів, що відносяться до періоду після 1792 р., не зафіксовано ніяких розбіжностей. Всі п'ятеро авторів надають особливий статус французьким революційним і Наполеонівським війнам, а також Першій і Другій світовим війнам. Четверо з п'яти приписують схожі характеристики Тридцятирічній війні і більшість (трьох з п'яти) наділяють Війну Аугсбурзької ліги і Війну за еспанський спадок системною значущістю, яку можна порівнювати. За межами цього очевидного ядра воєн-кандидатів множаться розбіжності. Таким чином, незалежно від способу підрахунку випадків, щось на зразок консенсусу існує для половини кандидатів, тоді як інша половина (італійські війни і війни за Індійський океан, Голандська війна за незалежність, Голандська війна, «Війна через вухо Дженкінса»

і Війна за австрійський спадок, а також Семирічна війна) залишається предметом суперечок.

* Додаток до книги: Rasler, Karen A., and William R. Thompson. *The Great Powers and Global Struggle: 1490-1990*. The Univ. Press of Kentucky, 1994. P. 200-215

** Англо-Еспанська війна 1739-1748 pp. – Прим. пер.

Література

Gilpin R. War and Change in World Politics. N. Y.: Cambridge Univ. Press, 1981.

Levy J. S. Theories of General War // *World Politics*. 1985. Vol. 37. P. 344- 374.

Midlarsky M. Some Uniformities in the Origin of Systemic War / Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Washington, D.C., September, 1984.

Modelski G. Global Wars and World Leadership Selection / Paper presented at the second World Peace Science Society Congress, Rotterdam, 1984.

Rasler K. A., and W. R. Thompson. Assessing the Costs of War: A Preliminary Cut // *Effects of War on Society* / Ed. by G. Ausenda. Republic of San Marino: Center for Interdisciplinary Research on Social Stress, 1992. Stein A. A., and B. M. Russett. Evaluating War: Outcomes and Consequences // *Handbook of Political Conflict; Theory and Research* / Ed. by T. R. Gurr. N. Y.: Free Press, 1980.

Thompson W. R. Cycles of General, Hegemonic and Global War // *Dynamic Models of International Conflict* / Ed. by U. Luterbacher and M. D. Wald. Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1985.

Wallerstein I. The Politics of the World-Economy. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1984.

АВТОРИ ЧИСЛА:

Аветян Ваге, письменник і громадський діяч, з 1992 року живе і працює у Стокгольмі (Швеція), є одним із засновників Ліги Європейських омбудсменів.

Возняк Тарас, політолог, філософ, головний редактор Незалежного культурологічного часопису Ї.

Воландер Селеста (Wallander Celeste A.), доктор, професор Американського університету (Вашингтон), а раніше – Гарвардського і Джорджтаунського університетів, другий заступник міністра оборони США з питань Росії, України і Європи. Друкується ексклюзивне інтерв'ю для «Портала нового Ялтинського мира» <http://www.bigyalta.com.ua/story/2929>.

Волович Олексій, кандидат історичних наук, директор Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень в Одесі.

Волхонський Борис, старший науковий співробітник Інституту сходознавства Російської академії наук, редактор міжнародного відділу «Русского журнала».

Гьорц Гері (Goertz Gary), професор політологічних наук Арізонського університету.

Глазков Сергій, політичний аналітик, автор численних публікацій на тему Чорноморського флоту.

Діль Пол Ф. (Diehl Paul F.), професор політологічних наук Мічиганського університету.

Колінз Рендал (Collins Randall), американський фахівець з теорії конфліктів, професор соціології Пенсільванського університету, США.

Конончук Світлана, керівник політичних програм Українського незалежного центру політичних досліджень.

Пригула Володимир, журналіст, голова Комітету з моніторингу свободи преси в Криму.

Раслер Карен (Rasler, Karen A.), професор факультету східних мов і культур Індіанського університету.

Тернер Джонатан (Turner, Jonathan H), професор соціології Каліфорнійського університету.

Томпсон Вільям Р. (Thompson William R.), професор політологічних наук Індіанського університету.

Хаваджі Ремзі, заступник постійного представника Президента України в Автономній Республіці Крим.